

СТУДІЇ І МАТЕРІЯЛИ
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛЬОЛЬОГІЇ.
II.

ГРАМАТИКА ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ З 1596 Р.

НАПИСАВ

МИХАЙЛО ВОЗНЯК.

У ЛЬВОВІ, 1911.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00553575 (U)

2012

СТУДІЇ І МАТЕРІЯЛИ
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛЬОЛОГІЇ.

II.

ГРАМАТИКА ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ З 1596 Р.

НАПИСАВ

МИХАЙЛО ВОЗНЯК.

У ЛЬВОВІ, 1911.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

52.

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РАСПУБЛІКИ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РАСПУБЛІКИ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РАСПУБЛІКИ

Відбитка з „Записок Н. Т-ва ім. Шевченка“ тт. СІ—СІІ.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

КІЇВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36492

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РАСПУБЛІКИ

Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р.

Написав *Михайло Возняк.*

I.

Вже з самих початків письменства на Вкраїні і на Русі взагалі слідна в рукописах боротьба живої народньої мови з церковно-славянщиною. Сю боротьбу можна прослідити на похибках переписчиків супроти правописи жерел, з яких у нас переписувано чи випикувано. Чим менше було переписцякове ухо чутке на прикмети староболгарської мови, чим слабше знав він сю мову та її правопись, тим густійше продирали ся у церковнославянський текст прикмети живого говору, яким говорив переписчик і його окруженне.

Ще вільнійший доступ до церковнославянщини був для поодиноких слів і цілих висловів живої мови в перекладах, які робили ся безпосередньо, не при посередництві болгарсько-сербських текстів. В оригінальних творах, розумієть ся, струя живої мови ще глибока й ширша, а глибина й ширина такої струї зростала в міру віддалення предмету від справ віри, в міру більшого чи меншого світського змісту. А вже найкраща перемога живої мови в таких оригінальних творах, як прим. Слово о Полку Ігоревім і споріднені поетичні пам'ятники, які стояли в ближшій чи дальшій звязи з народньою творчістю.

Основною причиною агаданої боротьби була близькість богослужбової і заразом книжної мови на Русі македонських Болгар до живої мови руських племен. Зазначена саме близькість й улекшувала витворенне так званої руської редакції церковнославянської мови.

Богатою у наслідки стала боротьба живої народньої мови з церковнославянською в XVI в., спеціально в другій половині того століття. Пособляв її реформаційний рух в українських і білоруських землях. Правда, піти слідом Лютра й увести чисту народню мову в переклад святого письма не зважив ся ніодин український або білоруський перекладчик чи викладчик, але всетаки мові таких перекладів і пояснень зроблено так далеку уступку, що їх міг розуміти й „посполитий люд“. Здобути ширші права в книжках, що подавали святе письмо, спинювало народню мову протиділанню протестантській пропаганді. Як на думку Єзуїтів у Польщі мовою богослужбних книг можлива була тільки латинська мова, так на думку оборонців православія латинську мову в Польщі могла заступити в наших богослужбних книжках одинока церковнославянська мова, дарма, що знаменитий Єзуїт Скарґа виступав проти того, щоби святе письмо ширило ся на інших мовах крім латинської і грецької.

„Lecz w Rusi to znać, pisaw Sкарґа 1577 р. в своїм творі „O iedności kościoła Bożego pod iednym pasterzem“, iż tym wszytka nauka wpadła, a popi zchłopieli, y nigdy z nich takiey, iakiey trzeba, pociechy owce mieć nie mogą. Ktemu wielce cię oszukali Grekowie, narodzie Ruski, iż ci, wiarę ś. podaiąc, ięzykać swego Greckiego nie podali. Aleć na tym Słowieńskim przestać kazali, abyś nigdy do prawego rozumienia y nauki nie przyszedł. Bo tyło ty dwa są ięzyki, Grecki a Łaciński, ktorými wiara ś. po wszem świecie rozszerzona y szczepiona iest, okrom ktorých, nikt w żadney nauce, a zwłaszcza w duchowney, wiary ś. doskonałym być nie może. Nie tyło przeto iż inne ięzyki wstawicznie się mieniają a w swey klubie wżywania ludzkiego stać nie mogą (bo swych grammatyk y kalepinow pewnych nie mają, ty dwa tyło zawżdy iednake są, a nigdy się nie mieniają), ale też y przeto iż w tych tyło dwu nauki wfundowane są a przelożyć się na inne ięzyki dostatecznie nie mogą. Y nie było ieszcze na świecie, ani będzie żadney akademiey, ani kollegium, gdzie by theologia, philozophia y inne wyzwolone nauki inszym się ięzykiem wczyły y rozumieć mogły. Z Słowieńskiego ięzyka nigdy żaden wczonym być nie może. A iuż go teraz prawie nikt doskonale nie rozumie. Bo tey na świecie nacyey nie masz, która by im tak, iako w księgach iest, mowiła; a swych też reguł, grammatyk i kalepinow do wykładu nie ma, ani iusz mieć może. Y staд popi waszy, gdy co w Słowieńskim chcą rozumieć, do Polskiego się vdać po tłumactwo muszą; або więc tyło vsty a w czytaniu doktormi są. Y inney szkoły chyba na czytanie nie mają. Y to ich wszytkiey nauki na wszytki duchowne stany doskonala-

stwo! Stąd nieumiejętność y błędy bez końca powstaia, gdy ślepi ślepe wodzą“¹⁾.

Противно щасливим є римський костел, бо разом із вірою заводив також латинські школи, щоби в кожного народу процвітали науки та виходили вчені люди. Не навчили Греки Руся свої мови давнійше, а тепер і помогти не можуть, бо в них щезла наука, а дальше й „prze nieumienie... ięzykow, y Słowieńskiego y Ruskiego“. З другого боку на Руся „o tych, ktorzyby Grecki ięzyk, y stary, y ten powu ich vmieli, ani słychać“²⁾.

Болючі були закиди Скарґи, але в більшости слušні. Зарадити лиху могла тільки школа. Вірно підмітив автор „Пересторога“, що „то велми много зашкодило панству Рускому, же не могли школь и науєъ посполитыхъ розширять, и оныхъ не фундовано: бо коли бы были науку мѣли, тогды бы за незвѣдомостію своєю не пршшли до таковыє погібели“³⁾.

Поглядам Скарґи треба протиставити погляди Вишенського. Довідавши ся досить пізно о поглядах Скарґи в його знаменитім творі, писав ось що він до православних у цікавім посланію на Русь: „Євангелія и Апостола въ церкви на литурґии простымъ языкомъ не выворачайте: по литурґии же, для вырозумѣнья людского, попросту толкуйте и выкладайте. Книгы церковные всѣ и уставы Словенскимъ языкомъ друкуйте: сказую бо вамъ тайну великую, яко діаволь толикую зависть имаєть на Словенській языкъ, же ледво живѣ отъ гнѣва; радѣ бы его до щеты погубилъ, и всю борбу свою на тоє двигнулъ, да его обмерзить и въ огиду и ненависть приведесть; и што нѣкоторіє наши на Словенській языкъ хулять и не любять — да знаєшь запевно, яко того майстра дѣйствомъ и рыганіємъ, духа его поднявши, творять. А то для того діаволь на Словенській языкъ борбу тую маєть, занеже єсть плодоноснѣйшій отъ всѣхъ языковъ и Богу любимійшій: понеже безъ поганскихъ хитростей и руководствъ, се же єсть, кграматикъ, риторикъ, діалектикъ и прочіихъ ихъ коварствъ тщеславныхъ, діавола вѣмѣстныхъ, простымъ прилѣжнымъ читаніємъ, безъ всякого ухищренія, къ Богу праводить, простоту и смиреніє будуетъ и Духа

¹⁾ Памятники полемиической литературы въ Западной Руси. Книга вторая. Спб. 1882. (Рус. Ист. Библ. изд. Археогр. Ком. т. седьмой), ст. 485—486.

²⁾ ibidem

³⁾ Акты, относящієся къ исторіи Западной Россіи собранные и изданные Археографическою Коммиссією. Томъ четвертый. Спб. 1851, ст. 204.

святого подѣмлетъ“. Погляди Вишенського стають зрозумілими, коли з дальшого тексту довідуємо ся, що ті, які „на Латинскую и мірскую мудрость ся полакомили“, „благочестіе страти(в)ши, въ вѣрѣ онеможили и поболѣли, и ереси породили и въ Него же крестихомся прогнѣвали“. Отже „лѣпше... изучити часословець, псалтырь, октоихъ, апостолъ и евангеліе, съ иными церкви свойственными, и быти простымъ богоугодникомъ и жизнь вѣчную получить, нежели постигнути Аристотеля и Платона и философомъ мудрымъ ся въ жизни сей звати, и въ геену отъйти“, „лѣпше есть ани аза знати, только бы до Христа ся дотиснути“. Загальний висновок такий: „Словенскій языкъ предъ Богомъ чтивѣйшій есть и отъ Ёллинскаго и Латинскаго — се же не басни суть“¹⁾.

Свій погляд на „словенську“ мову підносить Вишенський кілька разів із натиском у своїх писаннях²⁾. Одушевляв ся церковно-славянською мовою і князь Андрій Курбський. „Языкъ Словенскій“ для нього „вождедѣнный и любимый“³⁾. В листі до князя Константина Острожського „противъ варвара нѣякого, мнящагося быти мудра, еже похулилъ словеса новопреложенныя Іоанна Златоустаго“ писав Курбський про бесіди Івана Золотоуста о вірі, любві і надії: „Або пишешь, ваша милость, ажъ бы ихъ лѣпшаго ради выразумѣнія на Польщизну преложити даль: вѣрѣ ми, ваша милость, если бы и не мало ученыхъ сошло, Словенска языка кланяюще чины грамотическіе и прелагающе въ Польскую барбарію: изложити текстъ въ текстъ не возмогутъ, а не токмо Словенскія або Грецкія бесѣды, а нижъ слюбимыя ихъ Латинскія. Сенсъ быти нѣяко можетъ; но околичность слогней зѣло будетъ далека“⁴⁾. Все-таки згоджував ся у дечім кн. Курбський і зі Скарпою, коли для перекладу книги Василя Великого (здасть ся Шестоднева) мав надію добути „Грецимъ (роз. „языкомъ“) умѣющаго, або Латинскимъ, но Словенскій не будутъ умѣти“⁵⁾. Тому й не диво, що „ученіе святыхъ писаній зѣло оскудѣ, паче же Словенского Россійскаго языка, и вси челоуѣцы приложишася простому несъвершенному Лядскому писанію, и сего ради въ различныа ереси впадоша, не вѣдуще въ Богословіи силы съвершеннаго грамматическаго Сло-

¹⁾ Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, т. II. Спб. 1865, ст. 210.

²⁾ Др. Ів. Франко, Іван Вишенський і его твори. Львів, 1895, ст. 496.

³⁾ Сказанія князя Курбскаго. Изданіе третье Н. Устрялова. Спб. 1868, ст. 222.

⁴⁾ *ibidem*. ⁵⁾ *ibidem*, ст. 224.

венскаго языка“. Колиж „Божімъ благоволеніємъ приде во градъ Львовъ святѣйшій куръ Іоакимъ, патріархъ Великіа Антіохіа Божія града, и совѣтова устроити чинъ церковнаго братства, и школьную граматическую науку Єллинскаго и Словенскаго писанія, притомъ же и друкарню“¹⁾, київський митрополит Михайло Рагоза окружним посланієм з 20 січня 1592 р. заохотив своїх вірних прийти з підмогами львівському Ставропигійному братству на відновлення погорілої Успенської церкви та грекославянської школи, друкарні і інших закладів при ній.

Видвигненій потребі піднесення і поширення знання церковно-славянської мови мали вдоволити школи, передусім братські, в яких на вивчення церковнославянщини звернено значну увагу. Показала ся потреба зладження осібних підручників церковнославянської мови, а перший такий підручник вийшов у Вильні 1586 р. з друкарні Мамовічів, отже небавком по заложенню Острожської академії.

II.

Два роки передтим заговорив про нашу мову та азбуку знаменитий Словінець у своїй граматичі „Arcticae horulae succissivae, de Latino- Carniolana Literatvra, ad Latinae lingvae analogiam accommodata, vnde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae & Lusaticae lingvae, cum Dalmatica & Croatica cognatio, facillè deprehenditur. Praemittuntvr his omnibus, tabellae aliquot, Cyrillicam & Glagoliticam, & in his Rutenicam & Moshoviticam Orthographiam continentes, Adami Bohorizh“. Дальше подаво девізу: „Всаки языкъ спознати хоче бога“ кирилицею, глаголицею, у словінській, латинській і грецькій мові (Witebergae, Anno M. D. LXXXIII)²⁾. У передмові жалуєть ся Богоріч: „Atque ita non solùm extant Ebraea, Chaldea, Graeca & Latina Biblia, quae magno cum totius Christianitatis commodo, cuius vel mediocris fortunae homini, tolerabili precio habere licet: sed prostant etiam nunc hoc saeculo sacra Biblia, Germanica, Hispanica, Gallica, Italica, Vngarica, Boemica, Polonica, Rutenica & Moshovitica lingua. Solis verò nostris hominibus Carniolanis seu Slavis in sua dialecto, hoc tantum beneficium, nondum licuit habere integrum“ (5a). Що до азбуки, „retinent enim adhuc Mysi literaturam antiquam, cum Graecis, vtpotè vicinis, per omnia ferè congruentem & cum Moshovitis & Rutenis communem“ (7a).

¹⁾ Акты Зап. Рос. т. IV. ст. 42.

²⁾ Прямірник віденської університетської бібліотеки, ч. 241652.

При вичислюванні славянських народів зазначає Богоріч: *Ad Arctum & sub Arcto ipso, sunt Moshi seu Moshovitae & Ruteni, omnesque illi, quos Ptolemus Venedicum Arcticum sinum occupasse scribit' (76). Назву одних і других пояснює так: Moshi, à Mosh, quod virum significat appellantur. Ruteni seu potius Ruſi, volunt, quasi Rossojeni, id est, disseminati dici' (86).*

Слова передмови Богоріча до граматики послужили при кінці першої чвертини 19 в. за мотто при писанні граматики Іванови Могильницькому: *Videbitur quidem quibusdam res & perfacilis nec magni ingenii. Illis ego tantisper suis eius modi cogitationibus, vt indulgeant, libens permittam, donec ipsi quoque melius quid, vel in hac, vel in alia, nondum excolta lingua, & tentaverint & protulerint perfectius' (11 а).*

Від першої сторони властивого граматичного тексту починається „Prima tabella de orthographia cyrillica, qua vtuntur hodie in aula Turcii imperatoris vel maximè praetoriani milites, quos Ianizaros appellant: Item Bossnenses omnes, Ruteni & Moschovitae“. Назви подвійних букв такі: as, boga, vidil, glagole, dobro, e, shivite, selo, semla, ishe, i, thita, iota, kako, ludi, mislite, nash, xi, on, pokoj, η σιόπλητα (nil nisi numerum significat), rczi, slovo (habet vim ψ Ephraimitici), tērdo, uk, fert, hir, psi, ot, shzha, ci, zherv, sha, ier, iad, ia, je, jo (syllabae seu abbreviationes) (ст. 1—5).

Про ь сказано: *Nihil per se significat, nisi quod in fine dictionum, in consonantes exeuntium, tum etiam, quoties durius coeunt consonantes, interponitur'*; про ъ *syllaba est, & est alias omnium vocalium capax, saepe ei graecam vel ei diphthongum notat antiquam' (ст. 4). Про ius, iu' замічено що in currente cyrillica scriptura, huius vsus existit'. Так отже всіх букв 39; крім сімох manifestum fit reliqua omnia à graecis mutuari' (ст. 5).*

Букви поділені на *literae' i na non nisi numerorum notae'*. Зі співзвуків *ша* є *septuplex, quae duo x, & praeterea s, z habet in se'*; *черв* є *quadruplex, habet in se z & x'*; *живіте* *habet in se s & x'*; *ша* *habet in se x vel ψ h, c, sh'*; *живіте й ша* є „triplices“, а „duplicates“: *з, е (th), ф (ph), х (ch) і ψ (ps) (ст. 5). „Per se sonantes, seu vocales“ є подвійні: „diphthongi“ і „simplices“; межі першими знаходять ся не тільки знаки на: ja, je, jo, ju, але й на u (ou). Et ъ Jad, quae & diphthongi Graecae ei & antiquae diphthongi ei vim habet: ac syllaba ja' (ст. 6).*

Дальше є короткий розділець „de notis numeralibus Cyrillicis & earum propagatione“ (ст. 6 і 7); а як „exemplum Cyrillicae scriptu-

Першу граматику церковнославянської мови на Русі надруковано 1586 р.¹⁾ Після граматичного тексту знаходить ся таке закінченне: *Бѣа вѣгаго вѣгодатию, а запрозкою жителен столицы великаго княства литовскаго града вильни. сия граматыка словенска языка. В газодилакѣи славного града острога властное ѿчизны и снѣк вельможного кнѣжати и пѣа. пана константина константиновича кнѣжати на острогѣ, пана на двѣнкѣ, воеводы кѣвѣтскаго маршалька земли волыньское и прочаа. Зшодрокливое ѣго мѣти ласки выдана для наоученья и вырозумѣнья вѣтвеннаго писма. а запомочью хкою на несмертнѣю славу народѣ домы ѣго кнѣжаско мѣти выдрѣкована в мѣсте виленьскомѣ. В рокѣ народженья слова и вѣа и сѣса нашего іс хѣ аѣфѣс. мѣа ѡктяврѣа и дна, напамать прѣченна мѣре нашеа пелагей. а ѿ сотворенїа свѣта зѣѣго. В дрѣкарни домѣ Мамоничовѣ²⁾. Текст сеї граматики се текст псевдо-Дамаскинової граматики ѡ ѡсмихъ частѣхъ слѡва, надрукований проф. Ягічем у „Разсужденїяхъ“ на стор. 335—342; проф. Ягіч дав також прегарну аналізу сеї статї зі становища її оригінальности (ст. 344—365) і вказав на рїзницї між нею і друкованим текстом 1586 р. (ст. 959—960). Своїм розбором добув проф. Ягіч сильні данї для висновку, що статья о восьми частяхъ слова составлена по очень позднимъ греческимъ образцамъ гдѣ нибудь въ Сербїи въ теченїе XIV вѣка, скорѣе въ началѣ или въ первой половинѣ этого столѣтїя, чѣмъ позднѣе. Изъ сербскихъ списковъ она перешла съ обыкновенною передѣлкою въ болгарскїе, въ особенности въ молдовалахїйскїе списки, которые въ свою очередь послужили источникомъ для распространенїя этой статьи въ литературѣ русской. Проф. Ягіч склонюеть ся говорити скорше про початок або половану, ніж про кінець XIV столїтя тому, що при кінці того столїтя жив і писав уже свою граматичну розвідку Константин Філософ, якого діяльність не має нічого спільного зі змістом статї*

¹⁾ Зразу були звісні тільки два примірники сеї граматики, один у крилошанській перемиській бібліотеці, другий в бібліотеці „Импер. Общ. любителей древней письменности“ в Петербурзі. Харлампович найшов іще третій примірник у збірнику московської синодальної типографської бібліотеки N. 4217. Примірник дефектний, недостає трьох перших карток, але в петербурзькїм недостає чотирох карток (Кіевская Старина, т. 70, ст. 211).

²⁾ И. В. Ягичъ, Разсужденїя южнославянской и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ (Исслѣдованїя по русскому языку. Изданїе отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. т. I. Спб 1885-95), ст. 960. Хотячи мати сторони відбитки, треба від цифри, що означає сторону у „Исслѣдованїи“, відїмити 288.

„о восьми частяхъ слова“ (ст. 364—365). Хоч граматика Мамонічів вийшла зі шкільного острожського середовища, всетаки вона через свою короткість, неповність (без фонетики) і деякий хаос не надавала ся до вивчення церковнославянської мови.

Найближша граматика „*Αδελφοτης*“ (Львів, 1591), хоч у її титулі стояло також Грамматіка доброглаголивого єллинословенскаго ѣзика. Совершеннаго ѣскства осми частей слова. Комаказанію многименитомъ Россійскомъ рѣдѣ, не могла усунути потреби шкільного підручника для церковнославянської мови, бо була властиво граматикою грецької мови¹⁾. За уложення граматики церковнославянської мови в педагогічних цілях узяв ся Лаврентій Зизаній, що в часі друку „Адельфотеса“ був дідаскалом Ставропігійської братської школи, якої студеї під проводом Арсенія мали уложити „Адельфотес“.

III.

Схарактеризував граматику Лаврентія Зизанія і подрібно перечислив його граматичні терміни вже М. Т. Каченовський у своїй статі „Историческій взглядъ на Грамматику Славянскихъ нарѣчій“ в „Трудахъ Москов. Общ. Любителей Россійской Словесности“ за 1817 р., IX, ст. 17—46²⁾. В рік опісля подав її змістовий опис митрополит Євгеній в „Словарѣ историческомъ о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви“ (Томъ II. Изданіе второе³⁾, исправленное и умноженное. Спб. 1827). Тут навів він у цілости й Лаврентієву епіграму на граматику (ст. 1—2) та заприпитив, що на поділї Лаврентія самозвуків на довгі, короткі і „дво-временні“ „основано у него и стихосложеніе, въ чемъ послѣдуетъ ему и Мелетій Смотрицкій въ своей грамматикѣ“ (ст. 2). На опісї

¹⁾ По коротких розвідках о. О. Н. Лепкого п. з. „Нѣсколько словъ о греческо-славянской грамматикѣ изданной во Львовѣ 1591 г.“ (Львів, 1872) й В. Загурского п. з. „O grecko-slawiańskiej szkole we Lwowie“ (Muzeum, czasopismo towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, 1893, кн. 10—12) діждала ся граматика „Адельфотес“ дуже солідної праці пера проф. К. Студинського п. з. „Адельфотес граматика видана у Львові в р. 1591. Студія літературно-язикова“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VII).

²⁾ С. К. Буличъ, Очеркъ исторіи языкознанія въ Россіи. Т. I. (Записки историко-филологическаго факультета Имп. С-Петербур. унив. часть LXXV) Спб. 1904, ст. 1166.

³⁾ Перше виданнє появило ся 1818 р.

митрополита Євгенія опер свою згадку про граматику Лаврентія Зизанія і Добровський¹⁾.

В „Опытъ краткой исторіи русскої литературы“ (Спб. 1822) здобув ся Греч що до Лаврентієвої граматики на замітку, що автор користав очевидно з грецьких взірців, хотів писати по „славянськи“, але вічно впадає в польську мову²⁾. Вірно завважив Греч розлам в Лаврентія межі теорією і практикою що до віршовання: В розділі про наголос радить наслідувати грецьку поезію, але сам пише римовані вірші³⁾. Огляд Греча послужив матеріалом для „Geschichte der slavischen Literatur nach allen Mundarten“ (Ofen, 1826) Шафаріка. Навівши заголовок граматики, обмежив ся Калайдович у своїм творі „Юаннъ, ексархъ болгарскій“ (Москва, 1824) заміткою: „Сочинитель разположилъ свою Граматику по вопросамъ и отвѣтамъ“ (ст. 119).

Сахаров, який препогано передрукував словарець Лаврентія Зизанія, висказав ся ось як у передмові про жерела „Адельфотеса“ та граматиє Лаврентія і Смотрицького: Новіші Византійці, царгородські вигнанці, що розпросторювали освіту в західній Европі, були взірцями для укладчиків граматиє львівської, Зизанія і Мелетія. Головними їх руководцями були: Мануїл Хрисольбор, що вчив грецької мови Італійців (умер в Венеції 1415 р.), Теодор Газа, що мав катедри в Феррарі, Римі і Неаполі (умер в Калябрії 1476 р.), Константин Ляскаріс, що написав грецьку граматику для Іпполіта (умер в 1493 р.), Димитрій Халькоконділь і Еммануїл Мосхопул. Теодор Газа, що йшов за александрійським граматиком Апольонієм Дісколом, був прийнятий „за основаніє“ нашими граматиками⁴⁾.

Історик польської літератури Вішневскі навів граматичні терміни з увагою, що „Zyzani nie pisał czysto po slowiańsku, często językiem białoruskim nadrabia⁵⁾“.

У перегляді старих граматиє у „Предисловію къ новому изданію Россійской грамматики Михаила Ломоносова“ висловив Да-

¹⁾ Jos. Dobrowsky, Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris, Відень, 1822, ст. LVII.

²⁾ Задля недостачі оригінала в львівських бібліотеках цитую польський переклад: Mikolaia Grecza ces. ross. radcy kolleg. Rys historyczny literatury rossyyskiey, z rossyyskiego przez Samuela Bogumiła Linde, Варшава, 1823, ст. 56.

³⁾ ibidem, ст. 57.

⁴⁾ Сказанія рускаго народа Сахарова, т. II, книга пятая, Спб. 1849, ст. XIX.

⁵⁾ Michała Wiszniewskiego Historia literatury polskiej, Краків, 1851, т. VIII, ст. 445.

видов думку, що граматика Зизанія „ґараздо важнѣе для насъ“ від „Адельфотеса“. „Просодія, objaсняящая надстрочные знаки, долгиє и короткіє слоги, строчные знаки, очевидно переведена съ Греческаго“. Дальше йде короткий зміст граматки, а з нагоди поділу дієслів у Зизанія на дві конюґації, що з них до першої зачислюють ся дієслова на аю, ѣю і яю, а до другої на у, ю і ую, замітка: „Это раздѣленіе, кромѣ послѣдняго окончанія, вѣрное¹⁾“.

В рік пізнійше повторив Дідицький погляд Греча, поклавши тільки в нїм за прикладом Вішневского „білоруську“ мову намісць „польською“. При составленіи грамматики Зизаній пользовався греческими образцами, и хотя имѣлъ желаніе писати славенорускимъ языкомъ, но безпрестанно сбиваеся на білорусское нарѣчіе²⁾. На Гречови й Сахорові опер свої замітки Яків Головацький в статі „Начало и дѣйствованіе Ставропигійскаго братства въ Львовѣ по отношенію историко-литературному“³⁾. Нічого нового не сказали про граматку Зизанія ні харківський архієпископ Філарет в „Обзорѣ русской духовной литературы“ (862—1820), що обмежив ся на саме вичисленне звисних тоді творів Зизанія (Харків, 1859, N. 161, ст. 218—219), ні Буслаєв в „Исторической хрестоматіи церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ“, що передрукував епіґраму на граматку зі „Словаря“ митр. Евгенія (Москва, 1861, ст. 1292).

Не доторкнув ся граматки Зизанія і Данило Мордовець у статі „О русскихъ школьныхъ книгахъ XVII вѣка“, бо хоч нею, як і пізнійше граматикою Смотрицького, може й „руководствовались наши педагоги, но то были не учебники, не для школъ“, а для автора було цікаво „знать, что именно узнавали дѣти на школьныхъ скамьяхъ, хотя послѣ они могли знать прекрасно и грамматику Зизанія и Смотрицкаго, и даже Греческую грамматику братьевъ Лихудіевъ“⁴⁾. Як погляд Мордовцева не правдивий і сам у собі суперечний, так теплий відзвнє криптонімного автора С. Д. більше відчутий, ніж опертий на наукових давнєх: „Правда, каже він про граматку Зизанія, в великій часті переложена вона з грецької граматки й уложена на взорець сеї останньої, та мимо сього

¹⁾ Ученыя Записки втораго отдѣленія Имп. Ак. Наукъ. Кн. III. Спб. 1857, ст. VI.

²⁾ Д. Середній періодъ рускои словесности. Уривокъ изъ исторіи рускои словесности. Вѣкъ XVI—XVIII. (Перемышлянинъ, Перемшль, 1858) ст. 32.

³⁾ Зоря Галицкая яко Альбумъ на годъ 1860, Львів, ст. 448—449 і 453—454.

⁴⁾ Чтенія въ Имп. Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Москов. унив. Москва, 1861, кн. 4, ст. 47.

вона мала дуже важне значінне як для науки славяноруської мови, так передусім для південноруської освіти в тім часі. Під тим оглядом граматики Зизанія мимо своєї недосконалости мала в свій час дуже важне значінне і чимало промовляє в хосен просвіченого й досвідного погляду її автора на сучасну йому долю українського народу; вона стала немаловажною підмогою для заховання і піддержання національности українського грамотного населення і для остереження його від шкідливого впливу польонізації, а заразом і для розширення православної освіти. В останнім відношенню особливо корисним було се, що до таких уживаних книжок, як язбука та граматики, додано: короткий виклад православної віри й важніші молитви православної церкви з поясненням їх. Се була дуже вірна й удатна дорога розширення православних вірувань у народі. Нема сумніву, що Зизаній в тім випадку переймав методу польських пропагандистів, які при таких потрібних і уживаних книжках, як підручники, містили католицькі молитви, короткі катехізми, біблійну історію і пр.¹⁾

Замітки про граматику Зизанія Юліяна Бартошевіча в 25 т. „Encyklopedyi powszechnej“ оперті головно на Гречови, від якого й запозичений погляд, що Зизаній хотів писати по старославянськи, але не вмів, „bo mu się wciąż nawijała mowa polska“. З незнання річи приписав Лаврентієви витворенне славянської граматичної термінології так, що від тоді „його граматики є підставою дослідів мови“. (Варшава, 1867, ст. 782).

В 1883 р. вийшла в Одесі праця Засадкевича про граматику Смотрицького п. з. „Мелетій Смотрицькій, какъ филологъ“. Щоби дати виразний погляд на Смотрицького як на фільолога, Засадкевич повинен був основно перестудіювати, а бодай проаналізувати граматичні праці до Смотрицького, отже й граматику Зизанія. На жаль Засадкевич не зробив сього, тільки вдоволив ся компіляцією з того, що про даний предмет написали Каченовський у недоступній мені статі „Историческій взглядъ на Грамматику Славянскихъ нарѣчій“, митр. Евгеній, Греч і Давидов. Тому що граматика Зизанія явила ся въ то время, когда науки и словесность въ Польшѣ въ особенності процвѣтали, отож была, слѣдовательно, плодомъ благотворной дѣятельности Польши въ XVI вѣкѣ. Грамматика Зизанія —

¹⁾ С. Д. Стефанъ и Лаврентій Зизаніи, — защитники православія противъ католичества и униї въ Литвѣ въ концѣ 16-го вѣка. (Руководство для сельскихъ пастырей. Журналъ, издаваемый при Киевской духовной семинаріи. Томъ второй. Київ, 1865) ст. 501—2.

опытъ довольно слабый и неполный; изъ многихъ мѣстъ грамматики видно, что авторъ ея слѣдовалъ греческой грамматикѣ; всѣ звуки и слова языка славянскаго онъ старается уложить въ готовые формы греческой грамматики. Далѣе, не смотря на то, что авторъ старался писать чистымъ славянскимъ языкомъ, въ грамматикѣ его замѣтно вліяніе языка польскаго и бѣло-русскаго, и въ особенности въ истолкованіи молитвы Господней и въ лексисѣ' (ст. 77). Але не смотря впрочемъ на всѣ эти недостатки' важне се, що въ этой грамматикѣ для русскої рѣчи указаны надлежащія формы; авторъ не рабски подражалъ подлиннику, но имѣлъ въ виду и отличительныя свойства языка славянскаго, — важно то, что авторъ заботился о правильности и чистотѣ русскої рѣчи' (ст. 78). Вказавши на наслѣдуванне в епіграмі на граматіку передмови до львівської граматіки та навівши їй за „Словарем“ Евгенія, подав Засадкевич короткий зміст граматіки. Тут підніє, що *ь* і *ь* знаходяться между согласными, хотя авторъ и замѣчаетъ, что они *бывають* и гласными и согласными'. Межи неправильними степенями порівняння находить ся форма незвісна в церковнославянській мові, а се: *золь*, *злѣйшій*, *паче злѣші*. При відміні подибуєть ся богацько неправильностей, передусім при двійнім числі (ст. 79). Не могли мати в такім провінціональнім місті, як Львів, усього того, що писало ся про граматіку Зизанія, я і не в силі провирити, чи хоч одна думка Засадкевича в справі граматіки Зизанія є самостійна а не повторена.

Не посуули справи наперед і два українські лінгвісти Омелян Огоновський і Павло Житецький. Огоновський подав короткий зміст за Евгенієм, Житецький висловив тільки загальну фразу, що для переведення наміченої цілі Зизанієви *недоставало дара комбінацій и нѣкоторой смѣлости въ установленіи славянскихъ формъ примѣнительно къ свойствамъ русскихъ нарѣчій'*, чим *въ* *полной мѣрѣ'* відзначав ся Мелегій Смотрицький²⁾.

Уваги професорів Голубева та Владимірова про граматіку Зизанія оперті на автопії. Підчеркнувши вплив львівської грецької граматіки на граматіку Зизанія, вивів проф. Голубев *отсюда* довольно замѣтний ея недостатокъ: стремленіе автора облечь славянскій языкъ въ не всегда сродные ему формы языка греческаго. Но

1) О. Огоновський, *Исторія литературы рускои, Часть I, Львів, 1887, ст. 181—182.*

2) П. Житецький, *Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ съ приложеніемъ словаря книжной малорусскої рѣчи по рукописи XVII вѣка. Київ, 1889, ст. 17.*

граматика Лаврентія значительно полнѣ Львовской, снабжена бо-
лье обстоятельными объясненіями и имѣеть нѣкоторыя особенности
въ самомъ планѣ'. Що до викладу, граматика уложена в формі пи-
тань і відповідей, при чім деякі з них, со славянскаго языка пе-
реведені на тогочасний розговорний, а иногда дополнены и осо-
быми объясненіями'. В змісті граматки по вичисленню частий мови
завважено, що вони виложені майже в тім самім порядку, що
в „Адельфотесі“. Одну изъ крупныхъ особенностей грамматики Лав-
рентія въ сравненіи со Львовскою греческою составляютъ помѣ-
щенныя въ ней краткія правила относительно сложенія стиховъ'.
Правила зложені в приложенню до грецького віршовання. Виклад
Господньої молитви короткий, ясний, зрозумілий, каковое обстоя-
тельство, безъ сомнѣнія, и послужило къ довольно широкому его
распространенію въ юго-западной Руси¹⁾. На основі того, що
Зизаній зачислив *z*, з до „сугубих“ співзвуків, нко *z*. *Ź* *s*, и *d*,
с'єднався и *z*, *Ź* *s*, и *d*, такъ²⁾ (*z* *a*), здогадувався обережно проф.
Владиміровъ: Быть можетъ въ этомъ объясненіи скрывается инте-
ресное указаніе на бѣлорусское „дз“. Взагалі ще більше, ніж у гра-
матиці Мамонічів і львівській, зустрічаємъ... замѣчательнаго для
характеристики смѣшенія западно-руськихъ особенностей съ цер-
ковно-славянскими' в граматичі Зизанія²⁾. Значну домішку в мові
„елемента западно-русскаго, розговорнаго“ підмітив і Архангельський³⁾.

На скільки дозволяли дотеперішні описи граматки Зизанія
і витяги з неї, виказав вплив львівської граматки на граматку
Зизанія проф. К. Студинський. Заразом висловив жаль великий, що
граматки Зизанія до сего часу не перепечатано, та що єї старо-
печатний примірник не так легко доступний', через що не було мож-
ливе ближе порівняння обох граматик⁴⁾.

Зміст граматки подав і К. Харлампович⁵⁾ у своїй прегарній
праці про школи й стан освіти в українських і болоруських землях

¹⁾ С. Голубевъ, Исторія Кіевской Духовной Академіи. Вы-
пускъ первый. I. Періодъ до — Могиланскій. Київ, 1888, ст. 199-200.

²⁾ Докторъ Францискъ Скорина. Его переводы, печатныя из-
данія и языкъ. Исслѣдованіе П. В. Владимірова, 1888, ст. 249.

³⁾ А. С. Архангельскій, Очерки изъ исторіи западно-
русской литературы XVI—XVII вв., Москва, 1888, ст. 107.

⁴⁾ Др. К. Студинський, „Адельфотес“, граматика видана
у Львові в р. 1591. Львів, 1895, ст. 35.

⁵⁾ К. Харламповичъ, Западнорусскія православныя школы
XVI и начала XVII вѣка, отношеніе ихъ къ инославнымъ, рели-
гиозное обученіе въ нихъ и заслуги ихъ въ дѣлѣ защиты православ-
ной вѣры и церкви. Казань, 1898, ст. 446.

при кінці 16 й на початку 17 в. Теорію віршовання і її приложення у практиці самим Лаврентієм розібрав проф. В. Перетц¹⁾.

Дещо нового про граматикку Зизанія принесла велика праця проф. Буліча. Вірно замічено тут передусім, що богацько граматичних термінів „Адельфотеса“ вживається і нині і що сей факт указує на сильний білоруський й український вплив в данім випадку. Для слідуєчих граматиків (Зизанія, Смотровського) термінологія „Адельфотеса“ була очевидно зірцем наукової термінології, який вони й наслідували в своїх працях з деякими змінами, незначними в великій часті. Що тикається граматики Зизанія, она еще носить сліди впливія извѣстной византійской теоріи о восьми частяхъ слова, доходившей до насъ въ указанныхъ выше южнославянскихъ передѣлкахъ, но въ то же время представляетъ попытку систематическаго взложенія славянской грамматики въ тѣхъ схемахъ, которыя уже сложились въ то время въ западной грамматической литературѣ. В своей граматичній термінології і вчинних стоить вона в тісній звязи з „Адельфотесом“ і тільки зрідка відбігає від нього. В ширшій змісті завважено, що къ дифтонгамъ отнесены ѣ, ѡ, ю, ѡ, очевидно за неимѣніемъ настоящихъ и въ подражаніе греческимъ дифтонгамъ. Ученіе о просодіяхъ, или припѣлѣ, цѣликомъ скопировано съ греческой теоріи и механическимъ образомъ приноврено къ славянскому. В порівнанню з „Адельфотесом“ новими є розділи про титлу й точки, які одначе дотикають аналогічних розділів в ріжних рукописних граматичних статях, схарактеризованих проф. Ягічем. Число прикмет імен збільшено о одну, число родів менше о один. Про „склоненіє“, яке приходить в „Адельфотесі“ як шеста прикмета заіменника, не згадав Зизаній, а „значенія — визждительное и указательное“ „Адельфотеса“ придані видам заіменника, але ті терміни є і в граматичі Зизанія. Представленіє свойствъ глагола отличается немногимъ: свойствъ этихъ у Зизанія девять, вмѣсто восьми Адельфотиса, но это увеличение произошло очевидно в слѣдствіе недосмотра позднѣйшаго грамматика, не замѣтившаго въ Адельфотисѣ частицы или, стоящей между словами: родъ или залогъ и насчитавшаго поэтому девять свойствъ глагола, причемъ о девятомъ родѣ ничего не говорится. Прикмети дѣсприкметника та розділи про приіменник, прислівник і злучник пригадують також львівську граматикку²⁾.

¹⁾ В. Н. Перетцъ, Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы, т. I, ч. 1, Спб. 1900, ст. 7—12. Пор. також „Рецензію“ чл. — корр., проф. П. Житецкаго, Спб. 1903, ст. 5. Крім того Перетца: Малорусскія варши и пѣсни въ записяхъ XVI—XVIII вв. (Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. 1899 г. кн. 4, ст. 1224—8).

²⁾ С. К. Буличъ, op. cit. ст. 172—174.

В тім самім році, коли вийшла праця проф. Буліча, появил ся перший том „Бѣлоруссовъ“ проф. Карського, де він зачислив граматику Зизанія до білоруських пам'ятників¹⁾. Довші і коротші змісти граматики Зизанія подали Криловський²⁾, Огієнко³⁾ й проф. Ягіч у своїй багаторічній праці⁴⁾. До змісту додав Криловський загальний висновок: „Вообще грамматика Л. Зизанія есть передѣлка (иногда удачная, а иногда и нѣтъ) грамматики „*Αδελφοτης*“ приѣнительно къ потребностямъ славянскаго языка, и есть первая по времени церковно-славянская грамматика, бывшая около двадцати пяти лѣтъ въ постоянномъ употребленіи въ западно-русскихъ школахъ“⁵⁾.

Дійсні здобутки всіх дотеперішніх заміток і міркувань про граматику Лаврентія Зизанія обмежують ся до двох точок, а саме до подання змістового опису граматики, а властиво вичислення граматичних термінів, і до неповного порівняння її зі старшою львівською граматикою. Все инше, хоч часом і містить у собі зерно правди, повторюване пізнійшими дослідниками за попередніми, потрібує совісної перевірки на основі певних даних. Рідко який з тих, що робив висновки про граматику Лаврентія Зизанія, видів її, хочби вже задля її великої рідкості. До того руська філологія, ні тм більше славянська, не може досі виказати ся ніякою спеціальною розвідкою про граматику Зизанія. Не дивні тому й помилки.

IV.

Заголовок граматики Лаврентія Зизанія: **ГРЯММАТИКА СЛОВЕНСКА** Съвер'шен'на йскѣстка ѡсмѣи частѣи слова, и ѣныѣ нѣ'дныѣ. Пѣквскѣст'лѣ'нна А. З. Б. КИЛИИ Б. дрѣкар'ни Брат'ской. Рѣ б'ѣго. ѡѣѣѣ. а ѡ съз'даніѣ Мѣра, ѡзрѣ. Мѣ, Фѣраллѣ ѣт. На відворотній стороні заголовної картки находить ся образок, що представляє неврозумленого чоловіка, який держить у лівій руці ключ. Над образком уміщений двовірш:

¹⁾ Профессоръ Е. О. Карскій, Бѣлоруссы. Введение къ изученію языка и народной словесности. Вильна, 1904, ст. 403.

²⁾ А. Крыловскій, Львовское Ставропигіальное Братство. (Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія). Київ, 1904, ст. 257-8.

³⁾ Ів. Огієнко, Огляд українського языковнаства. (Відбитка з „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка“, т. LXXIX), Львів, 1907, ст. 12-13.

⁴⁾ І. В. Ягічъ, Исторія Славянскої Филологіи (Энциклопедія Славянскої Филологіи, Выпускъ 1.). Спб. 1910, ст. 27.

⁵⁾ А. Крыловскій, ор. cit. ст. 258.

Прож'ну тѣса кѣсишъ писмѣ бѣмѣти,
 котѣрїй нехѣчь менѣ розсмѣти.
 Далї иде Єпїграмма. На Граматїкѣ, яка розвиває ось якї
 погляди на значїнне граматвкї :

Грамматка писмѣ всѣхъ навчѣт,
 чтырмѣ частми лѣве сразмѣт.
 Ордографїєю и просодїєю,
 сїнтаґисѣю и етїмолѣгїєю.
 И прѣречѣннѣе ен ѡпѣствѣ,
 подаѣтъ пѣнѣе искѣствѣ.
 Котѣрїи праґнѣт бѣти дѣсконѣли,
 впїмѣ и к'словакѣ лѣкѣ не пѣтали.
 Яле нѣквѣстѣнѣо всѣ понавѣли,
 и чоґосѣ оучѣт лѣкѣ добре знѣли.
 Ключѣ кѣ їстѣ ѡтворѣючи всѣхъ оумѣ,
 Кѣ познѣнїю кѣ прѣправкѣ рѣзѣ.
 Пѣкотѣрѣо вѣлѣснѣ їакѣ по к'сходѣкѣ поѣдетѣ,
 Кѣждѣи їслїи хѣчѣт всѣхъ навѣ доѣт. (Ша).

На запозиченнє свх поглядїв з передмови до грецько-славянської граматвкї „Адельфотеса“ з 1591 р. Правѣк'рнимъ Оучѣнїл любїтелѣмъ їдинѣм, стѣм, карѣолїнскїм, и аплѣкїм црѣквѣ, многѣмнїтоѣмъ россїйскомъ рѣдѣ, крѣтїи нашої ѡ гѣспѣдѣкѣ рѣдовѣтїсѣ вѣказѣли вѣже Засѣдкѣвчї¹⁾ и проф. К. Студїнськїи²⁾. У вїршову форму вѣладав Лаврентїи Зизавїи навѣтї тѣтоґжїи вѣсловїи прѣзовѣї передмови. Бѣґа кѣсїянѣноґо вѣлґѣстїю, — тѣк почїналї укладчїкї „Адельфотеса“ мѣтивувѣти появу кнїжкї — иѣзѣобразїхоѣмъ вѣмѣ ѡ люѣвѣчѣрїсѣм, хрїстѣоимѣнїтїи рѣдѣ рѣссїїи, сѣмъ всѣкїмѣ ѣпѣствѣмъ бѣлїнословѣнскїи иѣзїкѣмъ зложѣннїю грамматїкѣс, иѣже иѣдѣтѣ кѣ ѣкцїю вѣмъ пѣлѣзѣ, и вѣначѣлѣкѣ бѣґѣо сїю начїнающѣ, чѣтырмѣжѣ їмъ чѣстми прѣдѣбѣсчѣемъсѣм, иѣже сѣтѣмъ, ѣрдографїѣм, прѣсѣдїѣм, їтїмѣолоґїѣм, и сїнтаґисѣм, сїрѣкчѣм, прѣвѣкѣпїсѣнїѣм, прїпѣвѣнїѣм, прѣвѣкѣслѣѣкїѣм, и сѣкчїнїнїѣм. прѣрѣчѣннѣе же їмъ ѣпѣствѣо иѣскѣсна тѣкѣрїтѣмъ бѣтїи тѣшатѣлѣм, вѣкѣсловѣсѣхѣмъ и рѣзѣслѣвїѣхѣмъ тѣкѣрѣцѣкѣмъ и иѣже вѣкѣтїи нѣвѣдѣвнѣкїишѣм. сїмъ кѣ їстѣ пѣрѣлѣмъ кѣлючѣмъ ѡвѣрзѣлїи бѣмѣмъ рѣзѣсмѣтїи писѣнїѣм, ѡ нѣѣжѣ їакѣо пѣстѣпѣнѣхѣмъ всїи лѣкѣствїицѣс, почїннѣс ѣкцїнїи тѣрѣдѣлюѣкїиѣїи дѣстїзѣѣютѣмъ, дїѣлѣкѣтїкїи, рїтѣѣѣѣ

¹⁾ Н. Засѣдкѣвчїч, Мелѣтїи Сѣотрїцкїи, вѣкѣмъ фїлѣолоґѣмъ, Оѣдѣсѣ, 1883, ст. 78.

²⁾ Др. К. Студїнськїи, ор. сїт. ст. 5.

ріки, мѣсики, дрѣметіки, геомѣтрїи, ѣ астрономїи. ѣ сімїже седмї, ѣкоже нѣкимъ сѣсѣдо^х разсѣжденїа почерпаѣмъ ѣстѣч-
никъ фїлософїи, разсѣмѣвающеже ѣ вѣрѣчества, ко вѣгоїскѣствѣ
превосходїмъ всѣ совершѣннаго вѣгослѣвїа (Ад. 2а).

Що для укладчиків „Адельфотеса“ при формованню таких по-
глядів на значінне граматики мїг послужити в великій мїрі латин-
ський вїрш на вступї восьмого кольонського видання із 1579 р.
грецької граматики Кленарда ¹⁾, виказав також проф. Студинський
у цитованїй працї про граматику „Адельфотес“ ²⁾. Одначе безпо-
середнїм перовзвором для Лаврентїа був таки повищий цитат із пе-
редмови до „Адельфотеса“. Доказом сього ѣ його Посланїе спѣсѣм
ѣзрадѣны^х ѣ всѣ^х любїтеле^х доброглаголїваго ѣ прострѣнѣнаго
словѣньскаго ѣзїка, ѣже ѣ Хрїстѣ братїи наші, С. ѣгосподѣ
рѣдокатїса, яе поза подїлом граматики на чотири части являєть
ся ширшим поясненнем вїрша. Два сѣтѣ конѣцѣк всѣкои наѣки
вписмѣ, ѣко фїлософїе пїншѣ, стоїть у сїм посланїю, вѣдѣти што
ѣстѣ потрібное, ѣ ѣповѣдѣти ѣ, то ѣстѣ, недѣбѣ натѣмъ ѣм
потрѣбнѣю рѣчѣ тѣлькѣ знѣти, ѣле потреба ѣї ѣ ѣны^х ѣповѣдѣти.
ѣ тѣи сѣтѣ два скѣтки наѣки, вѣ котѣрой ѣ ѣ працюючи розсѣ-
мѣлемъ зарѣчѣ пїншѣ потрѣбнѣю, ѣ наївѣлше мїлѣючи братїю

¹⁾ Повний ѣї заголовок: Institutiones linguae graecae N. Cle-
nardo auctore cum scholiis et praxi P. Antesignani Rapistacensis.
Quibus nunc primum accessit absolutissima syntaxis.

²⁾ Др. К. Студинський, ор. сїт., ст. 6. Сей вїрш, який мїг
бути звїсний і Лаврентїєви Зизанїєви, представляє такі користи
з вивчення граматики грецької мови:

Quisquis Grammaticam vis discere, discito graece.
Ut recte scribas non praue, discito graece,
Si graece nescis, corrumpis nomina rerum,
Si graece nescis, male profers nomina rerum.
Lingua Pelasga vetat vitiosos scribere versus.
Lectio quem Plinii delectat, discito graece,
Sique libros sacros vis ediscere, discito graece
Hyeronimum, ut teneas. vigilans tu discito graece,
Ne versus scribas vitiosos, discito graece,
Argumentari quisquis vis. discito graece,
Quisquis Rhetoricen vis discere, discito graece,
Scire Mathematicam quisquis vis, discito graece,
Artibus et medicis qui captus, discito graece,
Morbis nam cunctis sunt indita nomina graeca,
Argolicum nomen cunctis liquet esse figuris
Artes ingenuae Graio sermone loquuntur,
Non alio, quibus haud nomen dat lingua Latina.
Ad summam doctis debentur singula Graecis.

свою, важи́тєса вѣшше́ силы моѣи, но́вѣи написати, ѿз' дрѣвѣс кѣ-
дати любе́нѣшаго словѣскаго на́шего ꙗзыка, пѣрвѣю ѿ семѣи
наѣкъ кграмматикѣс. котѡрон кождѣ добресѣ наѣчѣши, мо́же
книги словѣнскаго ꙗзыка до́бре читати, ѿ кеꙋ котпѣикости розс-
мѣти, ѿ пра́вѣ писати, понекаꙋ, ѡна́ єсть ключеꙋ вырозсмѣню,
ѡтворѣючи, ѿ ѡказѣючи всѣкѣи вѣстпѣикости, а приѡдокла́ючи
ѿ скѣтѣлѣи чѣначи розсꙋ члѣчѣи. череꙋ нѡ риторѣка, ѿ словѣница,
в'кѣпѣк чѣснои фѣлософѣи, ѿ череꙋ єстєствѣнѡи богословѣи ѡказѣт-
са сꙋю. кеꙋ котѡрого пораꙋне жа́нои рѣчи несправѣт. кѣтомѣс тꙋꙋ
вѣнѣн єсли ктѡ ѿ читѣт, мно́го кроꙋ вѣстпачи вирозсмѣа пѣве́ не
кѣвѣт. ѿ дла тогоꙋ кождомѣс злѣ єсть неѣчѣшисѣ читати, кгдаꙋ
ѣкъ Катѡ пѣшеꙋ, то штѡ читати а́ не розсмѣти єсть в'згѣда
ѿ смѣт. до чо́го а́вѣмы зсѣбе причѣны не давали, за наѣкъ мо-
цносѣ ѿма́ймо, ѿ єде́ дро́гого (sic) до́вродѣтел'но́ю пра́цею пере-
ходѣмо. прѣ зѣвѣсть ѿ ненавѣсть ѡложѣши, мою́ малѣю пра́цѣ
любе́нѣи прѣймѣте, ѿ вѣсꙋ хѣвалѣс да́вши самѣи се́бе наѣѡшѣю, по-
дѣвѣнѣте, здра́ствѣтѣ, нѡ не колѣнѣтѣ ѿ Дрѣзи (Шаб, Шаб).

Аналогічним способом означена ціль граматики також у Ба-
зєя: *Inventa autem est Grammatica propterea, ut recte scribamus, proferamus, ipsosque, qui scripserunt, recte interpretemur*¹⁾ (9a).
І в руській граматичній традиції, зібраній проф. Ягічем у „Разсу-
жденіяхъ“, стрічаєть ся такіж погляди на граматику, як у Лаврен-
тія і в передмові „Адельфотеса“. Маю на думці такі вискази, як
той, що граматика ємо́же ключь в' рѡцѣ ѿмѣщѣ ѿ тѣмѣ двѣрь
розсмѣнѣи ѡверзѣтѣ (614 ст.). Сегѡ рѣди никтѡже ко́ смѣ своѣмѣ
єлго чтѡ ѡвращѣтѣ, аще не познаѣт ѿ не ѣрозсмѣкѣ менѣ, гово-
рить про себе граматика, а́зѣ ко ксе́ дѣдѡбѣнѣи ѿ розсмѣнѣи глаго́-
лати, ѿ писати наѣчаю ѿ кѣстрозрѣтельнагѡ рѣзсма постѣгнѣти
ѡѣмѣдрѣю і т. д. (ст. 614—615). Тай не то́кмѣс ѣвѣ менѣ дрѣвнѣи
фѣлософѣи возлюбѣша, но ѿ в' но́вои вѣгодѣти всѣи ѿже ко ѣче-
нѣнѣхъ вѣжѣсєвнѣт писѣнѣи ѿ прѡчнѣхъ фѣлософѣскѣнѣхъ наказѣнѣи
ѡѣпражнѣючѣисѣ, ни єдинѣт ктѡ ѿже в' сѣхъ прѣвѣѣт менѣ не не-
прѣчѣстѣтѣ кѣвѣт (ст. 615). Граматика в ѡ седмѣи на́чѣлнѣи ѿ сво-
ѡднѣи моѣдрѡстѣ. Дальше вѣчислюѣ граматика ѡсь якѣ корѣсти
зѣ себе: Сегѡ рѣди всѣи ѿже разгнѣѣючѣи кнѣги ѿ развѣнѣючѣи
сѣвтѣки мно́ю прочѣтаючѣи ѿ се́бе наѣчаючѣи ѿ прѣмоѣдрѡстнѡ са

¹⁾ Alberti Basaei Scabresinensis Observationum Grammaticarum Libri quinque, quorum I de orthographia, II de etimologia, III de synthaxi, IIII de figuris, V de prosodia. Краків, 1567 (Бібл. Оссож. ч. 847).

ісполняюче, і друґгъ друґга оудивляюче, і всеп'ятсю слакс в'с воземляюче, і все єже оудобно і л'кть человекс г'лати, то все мною глаголетъ. і ктѡ что пишетъ, іли книжнаа писмена оустраѣетъ іли стихі соплетаетъ іли пов'ксти ізъявляетъ іли посланіа посылаетъ іли что таковыхъ составляетъ, то все мною грамматікою снискаетъ (ст. 616). Таких поглядів можна би навести більше.

Вже само адресованне посланія спудеям свідчить про се, що граматика Лаврентія Зизанія писана для шкільного ужитку, була шкільним підручником. Виходячи з такого становища, що не тільки повинно ся знати се, що потрібне, але і ширити знанне далі, уважив ся автор ново написати' та друком видати свою граматіку 'любезнѣйшаго словенскаго нашего языка'. Крім граматіки дєсрѡ глаголикаго єллинѡсловенскаго іазыка себѡ „Адельфотеса“ знав Лаврентій без сумнѣву також граматіку Мамонічѡв, видану 1586 р. в Вильні накладом князя Константина Острожскаго для набученна і врозумленна к'жтвеннаго писма; стверджує се його власний вєслѡв про „новонаписанне“ граматіки церковнославянскаго мовя. Видно, що граматика з 1591 р. не вдоволяла шкільним вимогам в напрямі церковнославянщини, коли Лаврентій взяв ся за виданне своєї граматіки пять лѣт пізнѣше, отже в часі, коли без сумнѣву не розійшла ся львівска граматіка, але могла розійти ся видєньска граматіка з 1586 р. Годить ся іще піднести характеристичні слова посланія за науку моцно ся вмаймо, и єден другого добродѣтелною працею переходѣмо', а до невдоволених його працею звертаєть ся Лаврентій зі словами: преч зависть и ненависть отложивши... сами себе на болшую подвижнѣте.

На четвєртій картці є замітка: **Ѡ мѣтрѣ, і в рѡдмѣ.** Пересторога хотѣчи в'к'шк' складати. Къ мѣтрѣ, стоить тут, подоклаєть зрѣти качество і количество. слѡгѡ і реченій, сирѣчь аще іздрач'ное реченіє їсть, аще слѡгъ дол'гій, іли крат'кій їсть. Къ рѡдмѣ жє, и'ксть тѡкѡ качество зрѣти, іакоже множає количество.

По тѡх замітках ідуть :

Стихи.

Къ младе'цємъ в'к'в'дѣщій и' на д'єло
 Ѡжє всѡкъ т'цѣтисѡ в' граматіцѣ да начинаетъ,
 в' стѡже дрѣ наго дѣбелости жє да замыкаєть.
 Ико готовѡ х'удожество Ѡ семіи пер'єкше
 в'дн жє т'цѣаніє вѡше пер'кого оусєрдн'ше.

На відворотній стороні сеї картки надрукований привіт від друга:

Тв'пографъ младѣцѣмъ.

Не прѣстѣ книжкѣ называйте тоу ю граматикѣ,
але настѣвницѣ докрь словѣскомѣ ѡзвѣкѣ.

Навчаетъ добре писати ѿ добре читати,
досконалымъ ѿ пѣнымъ быти а не к' чѣ не па'тати.

Тсѣю вы ѿ спсѣдѣн малымъ кош'то собѣ навывайте,
а великогося рѣзвѣмѣ ѿ рострѣпности з' нѣнъ на'сча'те.

Гадки отсѣх двохъ вѣршѣхъ звѣснѣ вже з' епіграмѣ та посланія.

V.

Дефініція граматикѣ: Грамматика єсть ѿзвѣст'ное вѣж'ство, єже кѣго глѣти ѿ писати. Тут подане ѿ тол'кованіе: Грамматика єсть нѣк'ное вѣдѣе, жежѣмы добре мѣбили ѿ писали (ѡа). Отсѣ дефініція се майже дословний переклад латинськѣої Grammatica est certa quaedam loquendi et scribendi ratio' Доната ѿ тихъ граматикъ, що опирають ся на Донатови¹⁾. Такуж дефініцію, тилько з' пропу-

¹⁾ Граматик ѿ бесѣдникъ Елѣй Донат, що навчав у Римѣ коло 355 р. по Хр. ѿ видѣв межѣ своїми учениками отця церкви Бронѣма, повшив по собѣ крѣм коментаря до Теренціевихъ комедій большу та меншу латинськѣу граматикѣу: „Donati Grammatici urbis Romae ars grammatica“ та „Donati de partibus orationis pars minor“ у питаннѣхъ ѿ вѣдповѣдѣяхъ. Останнѣя починають ся Partes orationis quot sunt? ѿ обіймає викладъ de nomine, pronomine, verbo, adverbio, participio, coniunctione, praepositione, interiectione' себѣо має такийже змѣст, тилько в скороченѣм ѿ еротематичнимъ видѣ, якъ друга книжка большѣої граматикѣ, яка мѣстить ище в першій книжцѣ викладъ de voce, litera, syllaba, pedibus, tonis, posituris', а в третій книжцѣ про похибки проти мовѣ ѿ її окрасѣ.

Граматика Доната, а саме його ars minor', була головнимъ основнимъ пѣдручникомъ середнѣхъ вѣкѣв. Лектурѣою ѿ дословнимъ вивченнемъ його на памѣть зачѣннѣло ся систематичне обучуваннѣ молодежи латинськѣої мовѣ. Нїодин ѿ граматичнихъ письменникѣв, якихъ ужѣвано в тихъ часахъ, не тѣшивъ ся такимъ трѣвкимъ улѣбленнемъ, якъ Донат; мало книжокъ коментовано ѿ видавано стѣльки, що його; його імя стало заразѣомъ терміномъ для латинськѣої шкѣльної граматикѣ. Ї майже всѣ граматикѣ того часу, якихъ ужѣвано замѣсьць або побѣчъ Доната, з' виїмкѣою Прісціяна та його паризького коментатора Петра Гелія зѣ серединѣи 12 в., опирають ся на Донатовѣ та є в большинѣ вѣчимъ вишимъ, якъ менше чѣ большѣе обѣмвистими а не методичними перерѣбками, повтѣореннѣями та поясненнѣями його змѣсту, якими мучѣно по наибольшій частѣ ученикѣв. Твори сього роду панували в 14 ѿ 15 вв. аж до гуманізму на унѣверситетахъ ѿ випирали часами не тилько Прісціяна, але ѿ самого Доната.

По винайдѣнню друкѣрськѣої штуки належавъ Донат до першихъ книжокъ, якѣ розширювано в численнихъ виданнѣяхъ, що нинѣ належать

щенем слова *quaedam*, мають граматик Люпула ¹⁾, Спангенберга ²⁾ (46) та Відавського (2а) ³⁾. Меляхтон додав до сеї дефініції ще пояснення: *Docet enim Grammatica, non solum qua ratione ac lege uerba inter se iuncta sententiam absoluant, aut quo discrimine casuum uel inclinationis sigillatim alia ab aliis differant, uerum etiam quibus quaque literis scripta, id cuius significandi gratia adhibentur expriment, atque exponant. Estque hoc imprimis cauendum pueris, ne facile assuescant scribendi rationem negligere, aut literas alias pro aliis temere usurpare... Quare nequid tale usu ueniret, inuenta est Grammatica, quae traderet certum artificium tam scribendi, quam loquendi* (ст. 7) ⁴⁾. Відгомін цього пояснення Меляхтона покажесть ся слідний зараз при дефініції правопису; тут треба ще зазначити, що однакову з Лаврентієвою дефініцією граматики має книжка Івана Урсвіня ⁵⁾, де

до першорядних і найдорозших бібліографічних рідкостей. Гуманізм і реформація не то що не усунули книжки, але противно задля її короткості та ясности признали її та завели навіть там, де виперло її „*Doctrinale Alexandri*“. Ще коли підручники Меляхтона, Коменія і інших здобули собі повагу та поширення, удержав ся Донат попри них. Щойно в середині 18 в. щезав він щораз більше зі шкільних лавок, хоч ще 1865 р. вийшов в Італії „*Donato ad uso delle scuole secondarie*“. Пор. Joh. Müller, *Literarische Notizen (Geschichte der Methodik des deutschen Volksschulunterrichtes. Unter Mitwirkung einer Anzahl Schulmänner herausgegeben von C. Kehr, K. Seminardirektor zu Halberstadt. IV. Band, Gotha, 1882, ст. 218—220).*

¹⁾ *Erotemata octo partium Orationis ad Tyronum literariorum vsum comportata concinnataque. Sigismvndo Lvpylo collectore, et denuo recognita. Ad libelli calcem Calendarium iam recens editum, additum est. (2a) (Бібл. Осол. ч. 9057). Rvdimenta Grammatices Sigismvndi Lvpyli, Ab autore nuper reuisa, magnaue accessione aucta. Cracoviae. Apud Viduam Hiero. Vieto. Anno Virginei partus. 1550 (2a) (Бібл. Ягайл. унів. ч. 286, нше виданне з р. 1546 в тій самій бібліотеці під ч. 285).*

²⁾ *Grammaticae Latinae partes, Orthographia, Prosodia, Etymologia & Syntaxis, ex Doctissimorum uirorum libris, in commodum & usum Iuuentutis Northvsianae congestae. Et in has pueriles quaestiones uersae, Per Ioannem Spangenbergium Herdebianum, denuo recognitae & auctae. Anno MDXLIII. Mense Ianuario. (Віденська унів. бібліотека ч. 184111).*

³⁾ *Catechesis grammaticae latinae, Nunc demum diligentius recognitae & auctae. Cracoviae. Anno MDLXXXI. (Бібліотека Дзяльницьких у Курнику, ч. 1165).*

⁴⁾ *Grammatica Philippi Melanchthonis Latina, Iam denuo recognita, & plerisque in locis locupletata, Lvgdvni. 1554. (Царська бібл. в Відні, ч. 93445—A).*

⁵⁾ *Ioannis Vrsinii Leopoliensis. Methodicae Grammaticae libri quatuor. I. De orthographia. II. De prosodia. III. De analogia cum Appendice. IV. De syntaxi. Львів, 1592. (Бібл. Осол. ч. 17750).*

стоїть: *Grammatica Est bene loquendi & scribendi peritia*' (ст. 1), хоч поза тим нема майже нічого спільного в обох граматиках.

Чотири частини граматик: *ордографія, просвідія, етв'мологія, й сінтаґісць* або *прѣкописаніє, прип'яло, йстин'нословіє, й сьчиненіє* (дб) в спільні трохи не всім тодішнім граматикам. Дефініція першої частини граматик: *Ордографія єсть, к'дєніє писменѣ прѣвѣ писати* — має по собі ширше поясненнє: *Ордографія єсть п'єва часть грамматіки, котора на ѡчи' ѡб'ємо к'ждє писмо на єгд м'єсци писали.* (їако, б'шла да не к'пн'шемъ к'м'к'сто єрѣи, и, и євдетъ ѡно, б'шла. и богомъ. да неопн'шемъ т'акожъ к'м'к'сто о, ѡ, иѡ ѡно єсть б'гоѡ, ѡноже богѡѡ, т'акожъ же и пр'чала) (ѡа). Дефініції Спантенберга й Видавского взяті з граматик Меляхтона: *Orthographia est, quae docet recte scribere: ut, Fallo, per F, quando idem quod decipio significat: Vallo per V, quando idem quod circundo, ac munio. Item, Pareo, per E, quando idem quod obedio, siue obtempero, notat: Pario autem per I, quando idem quod gigno, siue procreo* (ст. 8). Близька до Лаврентієвої й дефініція Ромерія¹⁾: *Orthographia est, quae recte scribendi rationem docet: docet enim singulas dictiones recte scribere* (9a). Проф. Ягіч надрукував в „Разсужденіяхъ старинны о церковно-славянскомъ языкѣ“ одну статю, де на питаннє: *Что єсть ѡрфографіа* — зачинаєть ся відповідь також розрізненнєм она й омеги: *ѡрфографіа єсть єже разсм'єти всаксю р'к' писати прѣво, єже бы не поставити ѡстраго ѡна км'к'сто троєр'баго в с'цєвѣ' б'гоѡ, с'ноѡ, но да пишє' в'ѡѡ и с'нѡѡ* (має бути: в'ѡѡ, с'нѡѡ (ст. 993). Букв (писмень) 37: а, б, в, г, д, е, ж, з, з, і, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ү, ф, х, ц, ч, ш, щ, ѣ, ѡ, ѣ, ж, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ. Вони ділять ся на: *гласнаѣ и с'гласнаѣ*. Самозвуками називають ся такі п'именѣ, которіи г'лосъ з' себе выд'ють. *И с'гласнаѣ, которіи з' себе г'лосъ выдати немог'ють, іакъ и т'кло бє' дш'к не д'є'сткоуєт'. И т'кло оуко бє'дш'но с'ще, н'же дв'жет'са н'же живєт', дш'а же и бє'т'кла дв'жет'са, и живєт'. Т'акоже и с'гласнаѣ писменѣ, н'же г'лѣ д'ють, н'же слогъ с'ст'авити могут' ѡ себе'к, но ток'мъ с'гласными. Г'ласнаѣ же писменѣ и г'лѣкъ под'ати могут' саміи ѡ себе'к, и слогъ с'ст'авити* (ѡб).

¹⁾ M. Adami Romerii Stezicensis de ratione recte eleganterque scribendi, ac loquendi libri tres. E praestantissimis ac diligentissimis, proprietatis Latinae linguae inquisitoribus, recens collecti. Non quam diu, sed quam bene. Cum Gratia & Priuilegio. Краків, 1590. (Бібл. Осол. ч. 14335).

Цитована вище граматична стаття на питанні, чтò рáди б́ва сѣть писмена соглáсна, б́ва же глáсна, відповiдає так: Соглáснам писменá iкоже плóть їсть нé моцно їми рещи чтò без приклáдò к нимъ писмене глáснаго, iкоже сѣ стоiтъ двá соглáсны^х гл́, їли б́дѣ соглáсны^х четýре, iкоже прѣст, (має бути: прѣст) ѝ б́ глáснаго б́нї рещиса нé мбгү^т, но стоiтъ iкоже без'дшї (ст. 993). Се порiвнаннє стрiчаєть ся у кiлькох граматичних статях, надрукованих у „Разсудженiяхъ“. Найблизше до Лаврентiєвого порiвнаннє спiвзвукiв зi стовпами ѝ тiлами; плоти б́во и столпи нарицаютьсѣ сего рáди, понеже безо ѡдшївлєны^х прикладовъ нé мбгү^т никогò^ж гласа ниже в'кцiаниа составити ѡ сѣбѣ. iко^ж ко т'кло б́ дшїни^х движєтсѣ ни же живєт, дшїа же ко ѝ без т'кла ѝ движитсѣ и живєт', но ничтò^ж сòд'жиствєт' кромѣ телєси (ст. 702). Таї не руськi граматики видумали се порiвнаннє. *Τὰ μὲν φωνήεντα ἀναλογουῦσι τῇ ψυχῇ*¹⁾, писав у своїй граматикi ще Теодозiй, *τὰ δὲ σὺμφωνὰ τῷ σώματι*¹⁾. В однiм латинськiм граматичнiм текстi ось як пояснюєть ся назву „vocales“ i „consonantes“: *Vocales sunt sicut animae in corporibus, consonantes sicut ipsa corpora*. Тому так, *anima uero et se mouet et corpus: sic et istae uocales per se feruntur et per se sillabas faciunt. Corpus autem sine anima immobile est, sicut consonantes sine uocalibus. Nam illae per se scribi possunt, nomina uero uel potestatem habere sine uocalibus non possunt*²⁾.

Самозвукiв 11. Дiлять ся вони на: дóл'глá (и, к, ш, л), крáт'клá (є, о, ү), двокрiмен'нáл (а, ї, ж, ү). Називають ся так тому, понеже в' Твóр'чєки^х стiс'к'х ѡ си^х пiмєн'х с'єставив'к'сѣ слóг'к, слóг'к дóл'гiй б'вáєт'к. Крáт'клá же тáко^ж де нарицаютьсѣ понеже крáт'кiй слóг'к б'вáєт'. Двокрiмен'нáл же нарицаютьсѣ, поне^ж н'к'єст'к б́динáго врємєнє, сiр'єч'к н'к'єст'к постóл'нá, б́вог'дá ко б'вáютьк крáт'клá, б́вог'дá^ж пáки дб́глá прон'волєнiє^х Твóр'ца (҃аб). Такий самий подiл самозвукiв i букв взагалi є i в „Адельфотесi“ (7 к.). Оснований вiн на грецьких граматиках, в яких тáкож *φωνήεντα*¹⁾ розпадають ся на *μακρά, βραχέα* i *διχρονα*¹⁾, прим.

¹⁾ Θεοδοσιου γραμματικου περι γραμματικης. Theodosii Alexandrini Grammatica. E codicibus manuscriptis edidit et notas adiecit Carolus Guilielmus Goettling profess. philos. p. e. in univers. litt. Jenensi, Липськ. 1822, ст. 16.

²⁾ Grammatici Latini ex recensione Henrici Keilii. Supplementum continens Anecdota Helvetica ex recensione Hermannii Hageni, Липськ, 1870, ст. LIV.

Хрисольора¹⁾ (ст. 3), Халькокондія²⁾ (2 6), або на longae, breves і aspirites', як стоїть у рівноряднім латинським тексті поруч грецького в граматиці Гази³⁾ (ст. 5), Крузія⁴⁾ (ст. 18); за грецьким взором ішли латинські граматики, прим. граматика Тухольця⁵⁾ (5 6). Грецькі граматики взяли повищий поділ самозвуків із граматики Діонізія, яка була широко розпросторонена в пізнійших перерібках в питаннях і відповідях⁶⁾.

Спізвуків 25 і єдиніть єрць, Гласьніи жє и Єггласьніи см'. Єггд кываєт кь началк речєніа слогк. тог'дд, кь, Гласьніи славчєтса, іако сь чловєки. Єггдже на кѡци речєніа. тодд сьгласьніи єстк, іако гласк. Спізвуки дїлять ся на: прѡтаа і сьгбєаа. Назва перших походить відєи, цю нї Ѡкиѣ иныѣ сьстѡаѣса, нѡ самїи ѡ сєкк сєтк, а других, понєже нє самїи ѡ сєкк, нѡ Ѡ иныѣ нисмєнѣ сьстѡаѣса (s, z = сд, ѡ = кс, ц = шч, ѡ = пс) (дд). Вкінці в чотирь дїфтонїи (s, y, ю, іа), які сєгорадн двоглаа наа пїмєнє нарицєюѣса, понєже двк пїмѣт гласьныхъ сьвоєблєшнєса, сьстєаѣлєюѣт єдинѡ пїмѡ. іако, о и ҃ сьвоєблєшнє сьстєаѣлєюѣт s. Тєкѡже к и і, м, и і, и о, сьвоєблєшнєса сьстєаѣлєюѣт

¹⁾ *Erotemata tou Chrysolora*. Emanuelis Chrysolorae Bysantini, viri doctissimi, Graecae Grammaticae Institutiones multis locis recens et emendatae, et magna cura atque diligentia castigatae. Parisiis, Apud Christianum Wechelum, sub Pegaso, in vico Bellouacensi, Anno MDL. (Бібліотека віденського унів. ч. 206839).

²⁾ Demetrii Chalcondili Grammatica graeca. (Віденська Цісарська бібліотека).

³⁾ Theodori Gazae introductionis grammaticae libri quatuor, una cum Interpretatione Latina per uices Capitum disposita: Recognitione vero ex uetustis manuscriptis exemplaribus Italicis. Basileae ex officina Valderiana mense Martio, Anno 1541. Cum priuilegio Caesareo ad quinquennium. (Віденська унів. бібліотека ч. 263967).

⁴⁾ Martini Crvsi Grammaticae Graecae cum Latina congruentis, Pars prima. Basileae, 1573 (Берлінська Королівська бібліотека, V с 690).

⁵⁾ Institutiones grammaticae Ioannis Cerui Tucholiensis, vna cum interpretatione nominum ex Nicolao Perotto, Laurentio Valla, Marco Varrone, C. Plinio Secundo, Festo Pompeio, Nonio Marcello succincte decerpta. Ad hec idiomate Polonico & Germanico illustrata. Cracoviae, ex officina Vngleriana, mense Aprili, anno MDXXXIII. (Бібліотека ір. Тарновських у Дякові).

⁶⁾ Зібрав їх Егенольф: *Erotemata grammatica ex arte Dionysiana oriunda. Maximam partem nunc primum edidit Petrus Egenolf.* (Als Beilage zum Programm des Grossherzoglichen Gymnasiums zu Mannheim für das Schuljahr 1879/80). Мангайм, 1880. Сей поділ на етор. 12, 13, 14 і 15.

ю. Так^ж і η а, с^тс^та^лл^ют, та (Д^б). Про грецькі зложені співзвуків стоїть у граматиці Діонізія: "Ἐστὶ δὲ τῶν συμφώνων διπλᾶ μὲν ἔστι τρία ζ ξ ψ. διπλᾶ δὲ ἔιρηται, οὗτις ἐν ἑκάστῳ αὐτῶν ἐκ δύο συμφώνων σύγχεται, τὸ μὲν ζ ἐκ τοῦ σ καὶ δ, τὸ δὲ ξ ἐκ τοῦ κ καὶ σ, τὸ δὲ ψ ἐκ τοῦ π καὶ σ¹". Про *semivocales duplices* в мова також у цитованій грецькій граматиці Крузія (ст. 20) та в багатьох латинських граматиках, прим. Спангенберга (6а) та Люпуля (*Erotemata*, 3а). Звідки взяв Лаврентій термін „простий“, не відомо; в граматичній традиції до нього в аналогічним розумінню я не стрітив такого терміну. За се в цитованій уже статі в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча в близьке Лаврентієвому поясненню двозвуків: Д^ба писмене во єдино реченне сложенѣ, т^о єсть по їллински д^бд^бонга, а по словенскѣ двосложное, іакоже с^е Г^а да а^а совокуплены с^ице И^н нарицаются єдинѣ^н імене^н, іа. И пакѣ д^нт^а да і совокуплены г^лются ю. Єщеже, їрѣ і, присокоуплены друг^ое друг^ому, нарицаются їрѣ. и пакѣ дв^а і совокуплены, нарицаются иже (ст. 995).

В граматиці Діонізія *φωνήεντα λέγεται, οὗτις φωνήν ἄφ' ἑαυτῶν ἀποτελεῖ, σύμφωνα δὲ λέγεται, οὗτις αὐτὰ μὲν καθ' ἑαυτὰ φωνήν οὐκ ἔχει²*. В Теодозія Александрійського *λέγονται δὲ φωνήεντα, οὗτις ἄφ' ἑαυτῶν φωνήν ἀποτελοῦσι, λέγονται δὲ σύμφωνα, οὗτις ἄφ' ἑαυτῶν φωνήν οὐκ ἀποτελοῦσι, ἀν μὴ συντεθῶσι τοῖς φωνήεσιν³*. В *erotemata*^а-х Люпуля *dicuntur vocales, quia per se uocem faciunt plenam, а consonantes, quia sonant cum aliis*. Термін діфтонга' оправдуєть ся тим, що *fiunt e duabus uocalibus* (26). Подібне поясненне і в Баезя: *Diphthongus est, duarum Vocalium, uim suam retinentium, in eadem syllaba complexio* (12 а).

VI.

Як у латинській граматиці Мелянхтона другою частиною граматики є прозодія, так і в Лаврентія. Просодія єсть о^дд^арєніє гл^аса писмєн^наго. Просодій шість: о^дд^ал^а ('), каріа ('), ω^блеч^єнаа ('), кро^ткаа ('), д^блаа (-) и кра^ткаа ('). Бывати сл^оучаеться прос^од^ан — на^тс^ла^гн, а сл^ог^ъ єсть, с^ніт^іє гл^аснаго с^т с^гл^ас^нымъ, іако, ка, ил^и о^дєдинєніє Гл^ас^наго, іако а и о (ѣа^б). Дефініція просодії згідна з початком дефініції Теодозія, в якого на питаннє: *τί ἔστι προσοδία*, починаєть ся відповідь так: *ποιά τάσις*

¹) Egenolff, op. cit. ст. 12 (14 і 15).

²) ibidem.

³) Goettling, op. cit. ст. 16.

*ἐγγραμμάτου φωνῆς*¹⁾). Що тикаєть ся самого числа прозодій, грецькі граматикки начислюють їх десять.

Близька до Лаврентієвої дефініція складу в „Адельфотесі“: *Γλόγη ἴσται σλοζήνῃε μαλλύχῃ двώχῃ писмѣнῃ, ποτρεβοκάτελνο жѣ ἢ γλάсныа слόги глаголютса* (8 к.). Се переклад дефініції Ляскаріса²⁾. І в Теодозія *συλλαβὴ λέγεται σύλληψις τοῦλάχιστον δύο γραμμάτων, φωνήεντος δηλαδὴ καὶ συμφώνου, ἢ τὸ ἀνάπαλιν*³⁾. У граматикі Діонізія *συλλαβὴ ἐστι κυρίως σύλληψις συμφώνων μετὰ φωνήεντος ἢ φωνήεντων, οἷον καρ, βοῦς· καταχρηστικῶς δὲ καὶ ἡ ἐξ ἑνὸς φωνήεντος, οἷον α ἠ*⁴⁾. „Уєдненіє“ Лаврентія відповідає грецькому „*ἢ μονογράμματος*“ в Теодозія і в одній перерібіці граматикки Діонізія у питаннях і відповідях. Як *συνέλευσις τοῦλάχιστον δύο γραμμάτων* вступая дефініція складу в Хрисольора (ст. 4) та в Мосхопула⁵⁾. Взагалі дефініція Мосхопула ще найблизша до Лаврентієвої, бо в нього склад се *συνέλευσις τοῦλάχιστον δύο γραμμάτων, καταχρηστικῶς δὲ καὶ αἱ μονογράμματος συλλαβαὶ λέγονται, οἷον α, ε*⁶⁾.

Склад *δύοτρελάετса* трійци: *дбл'гв, краткв, ἢ двокрѣмен'нв*. Перший раз, *ѣгдā Ѡдбл'гнῃ* ἢлн *двоглāннхῃ* писмѣнῃ слόгῃ сῃ̄ставлāеτ'са, другий раз, *ѣгдā Ѡдвокрѣмен'ннхῃ* писмѣ слόгῃ *дбл'гнῃ, ἢлн крат'кнῃ, сῃ̄ставлѣнῃ кывāеτ, проиῃколѣнῃеῃ Ткрō'ца* (ѣб). На питаннє: *Εἰς πόσα διαιρεῖται ἡ συλλαβή*, відповідає одна перерібка граматикки Діонізія: *εἰς τρία εἰς μακρὰν, εἰς βραχεῖαν καὶ εἰς*

1) Goettling, op. cit. ст. 61.

2) Constantini Lascaris Byzantini grammaticae compendium. Adiectis in fine quibusdam opusculis, ad graecae linguae scientiam aptissimis. Cum latina interpretatione è regione apposita, ut conferri quouis tyrone possint, Венеція, 1557, к. 2 (Бібл. Осолінських, ч. 57563). Я мав також під руками: Constantini Lascaris Bizantini de octo orationis partibus vna cum eiusdem authoris & aliorum opusculis, atque additionibus tum ad graecam, tum ad hebraicam introductionem, quae hanc voluenti paginam statim se offerunt. atque ea quidem omnia cum interpretatione latina, & quam antea vnquam prodierint, emendatiora (Віденська унів. бібл. I 184593; инше виданнє I 148599). В Ляскаріса, як і в Теодозія, *accentus est extensio vocis literatae* (De octo orat. part. 46).

3) Goettling, op. cit. ст. 39. 4) Egenolff, op. cit. ст. 16.

5) Grammaticae artis Graecae methodvs Mauuele Moschopulo Authore. Eiusdem artis Theodori Gazae lib. II. Basileae. MDXL. (Віденська унів. бібл. ч. 244038).

6) *Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυροῦ μονοῆλου τοῦ μοσχοπούλου διορθωθέντων ἐρωτημάτων περὶ προσφιδῶν* (36). (Цісарська бібл. у Відні).

κοινή¹⁾). Так само в інших грецьких граматиках, прим. у Москопула, де по розрізненню троякого складу наступає дефініція кожного. Довгий склад *εἴ ἔχουσα μακρὸν φωνῆεν... ἢ μίαν τῶν διφθόγγων*. Короткий склад *εἴ ἔχουσα βραχὺ φωνῆεν... Ἄ κοινή συλλαβή* в *ἢ δυναμένη μακρὰ εἶναι ἢ αὐτὴ καὶ βραχεῖα* (36, 4a).

По вступі до прозодії дав Лаврентій його тол'кованіє себто говорить *ὡ* прип'як'к'. Прип'якло *εἶ*ст'к', *ἦ*м'же прип'кв'ає^{к'} чит'ающий, *ἦ*ли *δ*удар'ає^{к'} г'л'асо^{к'} н'днн'же тр'єк'к' сл'бз'к'ч'к'. При вичисленню прозодій переложені терміни: *ὄξια* і *καρία* на: *δ*стра і *т*ажк'а. Склад виєненний ось як: *ε*сл'бг'к' *εἶ*ст'к' кд'аєса з'й'д'аєт'к' д'єк' писм'є, *ε*днн'є с'к'г'л'асноє *α* др'єг'б'є г'л'асноє, *ἦ*к'ч'т'б', па. *ἦ*л'ко *χ*с'т' *ε*днн'є писм'є г'л'асноє, *ἦ*ли д'вог'л'асноє. *ἦ*к'ч'т'б', л'ви. Про поодинокі роди складів сказано, що д'б'лг'ий сл'бг'к' *εἶ*ст'к', кот'ор'ий *ω* д'б'лгн'є писм'є, *ἦ*ли д'ф'д'б'г'w с'єст'а'л'єн'н'є. *ἦ* кр'ат'к'ий к'от'р'ий *ω*к'от'р'ки^{к'} писм'єн'к' к'в'к'аєт'к'. *ἦ* д'вокр'єм'єн'н'ий *εἶ*ст'к', кд'ає *ω* д'вокр'єм'єн'н'их^{к'} писм'є к'в'к'аєт' сл'бг'к' д'б'лг'ий *α*л'ко к'от'р'к'ий (*ε*б, *ε*аб). Вєі терміни на прозодію, яких уживає Лаврентій, приходять у граматичних статях, зібраних проф. Ягічем в „Разсужденіях“. Про шість прозодій, тих самих, що й у Лаврентія, говорить статя *ο* *ε*же к'ако пр'ос'б'д'іа д'ост'он'т' писати і г'лати на ст. 744—745.

Прозодія д'їлять ся на *δ*удар'єн'їа, кр'от'к'ю і кр'єм'єн'а (*ε*б). Грецькі граматики д'їлять прозодію на чотири часті; одначе коли узгляднвти Лаврентієв розд'їл *ω* *т*очк'ах^{к'}, под'їли прозодії в грецьких граматиках і в Лаврентія покр'ивють ся. Наголосів три; перший із них — *δ*стра *εἶ*ст'к', *ἦ*же *δ*с'т'р'w т'в'орн'т' *δ*удар'ати на *ἦ*к'ч'т'к' на н'є^{к'}же *ε*с'т' (*ε*б, *ε*а). Один із чотирох складів може бути місцем сього наголосу: *к*ч'а'єм'є, пр'є^{к'}ч'а'єм'є, пр'єпр'є^{к'}ч'а'єм'є, и пр'є^{к'}пр'єпр'є^{к'}ч'а'єм'є (под'к'а'є) (*ε*а). В статі „Грамматичесство“ в „Разсужденіях“ проф. Ягіча оксія може стояти *ἦ* на пятім складі: *ε*ξ' *ἦ* полаг'аєт'са к' нач'а'л'є р'к'ч'єй на^{к'} п'єрш'є сл'бг'о^{к'}, полаг'аєт' же са *ἦ* на^{к'} к'т'ор'є сл'бг'о^{к'}, *ἦ* на^{к'} тр'єтн'є, *ἦ* на^{к'} чет'к'єрт'є, *ἦ* на^{к'} п'ят'є сл'бг'о^{к'} (ст. 994).

Що до дефініції оксії, в граматаці Москопула на питання: *τί ἐστιν ὄξεϊα*, стоїть така відповідь: *ποιότης συλλαβῆς ἐπιτεταμένον ἔχουσα φθόγγον* (16 і ст. 2). В Прієціяна *acutus namque accentus ideo inventus est, quod acuat sive elevet syllabam*²⁾). Не далека *ἦ* дефініція Мелянхтона: *acutus tonus est, quo syllaba pronuntiando attollitur* (ст. 15).

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 16.

²⁾ Grammatici Latini... Supplementum... ст. 520.

В трьох разях стоїть оксія на кінцевім складі: П'єр'вий образъ єсть, єгда свѣчїтсѧ речєніє єже єсдет ѿмѣти слог' кон'чаемь краткїи, пре'кон'чаемь же іакїи єсдет, надъ нїм же трєвк' єсдетъ ѿддариїѧ, єгоже нѣкам ѿ сьглѧннхъ пре'варѧют, тог'да вїнѧ ѡс'страм полагаєтсѧ, іако, нѡжъ, матѣжъ, мѡжет'вєн'. П'торїи образъ, єгда кон'чаемь дог'лїи, ѿ пол'кдѡют ємѡу нѣкам ѿ сьглѧннхъ, пре'кѡчємь же такоде дог'їи, іако, дрѡгїхъ, блггїхъ. Трєтїи образъ, єгда двѣк чѧ ти снїдоуѣтсѧ ѿм же трєвк' єсдетъ двѣ ѿддариїи, єюже єдинѡю ѡдѡв'лаюѣтсѧ, іако, сєгѡ же, спѧтї тѧ (зб).

В перерїбї граматикѧ Дїонїзіѧ є правило, яке може бути вїхїдною точкою для першого Лаврентїєвого правла ставленнѧ оксії: *єї δὲ ἢ λήγουσα ἐν βραχεῖα καὶ ἔχει ἐπάνω αὐτῆς τόνον, ὡς τὸ σοφός, ἐπὶ τὸ φος ὀξεῖαν γράφε*¹⁾. Друге правило, здаєть ся, єє власна комбїнація Зизанїѧ або вимаганнє довготи передостаннього складу хїбно поставлене замїєць короткого складу ѿ тодї таке правило дало бї зблизити єє до грецького: *єї δὲ ἢ λήγουσα ἐν μακρᾷ, ὡς τὸ ὀλέων τυχόν* (sic! *τυχών*), *ἢ δὲ παραλήγουσα ἐν βραχεῖα, καὶ οὕτως ὀξεῖαν γράφε*²⁾. Трєтє правило єє звїєне правило грецького наголошуваннѧ, що оксітона задержують оксію перед односкладовими енклітиками.

Передоставнїи склад приймає оксію, єгда ѿддариїѧ желѧєтъ ѡв'лечєнѡ же не мѡщ'нш вѣти. Тог'да ѡс'трам насл'кж'дѧєтъ єгѡ. іако, полагаю. Никогдѧ ко дог'їи дог'гомѧ посл'кдѡющъ, нїже пѧки дог'їи дог'гаго пре'карѧющ' ѡв'лечїтсѧ (їѧ). У статї „Граматичество“ стоїть: полагаєт же ѡжъ ѿ наѣ дог'гнмъ слѡгоѣ, єгда слѡчїтсѧ дог'гомѡу слѡгѡ по дог'кѣ, ѿлїи преѣ дог'гнмъ трєковати ѡддариїннѧ в сїцєвѣ, вєлѧкѧш ѿ питѧтисѧ (ст. 994). В єротематичнїи перерїбї граматикѧ Дїонїзіѧ вїдповїдає єьому правилу отєє мїєце: *Гίνωσκє δτι ἐὰν ἐν ἢ λήγουσα καὶ ἢ παραλήγουσα καὶ αἱ δύο μακρᾷ καὶ ἔχει εἰς τὴν παραλήγουσαν τὸν τόνον, ὡς τὸ ποιῶ, ὀξεῖαν ὀφείλει ἵνα ἔχη. λέγει γὰρ ὁ κανὼν μακρᾷ πρὸ μακρᾶς οὐ περισπᾶται*³⁾. Також у грецькїи граматикѧ Мєлѧнхтона *utraque longa prior acuitur*⁴⁾.

На трєтїм складї з кїнца стоїть оксія, єгда ю речєніє трєкѡєтъ. Трєковѧнїє речєнїѧ ра'соуѣдѧєтсѧ сьстѧлїнїє речєнїи. іако, ѡ спасѧю сьстѧлѧєтсѧ сїснїє. Подїбно ѿ на четвєртїм складї з кїнца

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 5.

²⁾ ibidem.

³⁾ ibidem.

⁴⁾ Integrae Graecae Grammaticae institutiones a Philippo Melanchthone conscriptae, atque pluribus in locis auctae, Кольонїѧ, 1522. (Бїбл. Оссолївських, ч. 32143), 8а.

кладеть ся оксія, як що він ю тре́бѣть ѿмѣти. Іако, сватѣтелски-ма ѿстиноє. Тут і додав Лаврентій: Да знаменаетъ жеса, іако вьвѣлетъ ѿ на чет'вѣ'томъ слѣзкѣ ѿ на пѣтомъ ѿ кон'чѣемаго іако, свѣщенничес'кими. мѣченичестѣи (ѿб). Правила того роду не потребують пояснення, тим більше не найдуть собі аналогій.

Другий наголосовий знак тѣжкѣа єсть, іаже тѣжкѣу тебритъ ѿддѣрати на мѣстѣ на нѣм'же єсть (ѿа). В Мосхопула означена варія як *λοιοτης συλλαβης ανεμεινον εχουσα φθογγον'* (16 і ст. 2). Близька до Лаврентієвої дефініція Меланхтона в латинській граматиці: *Grauis est, quo syllaba grauiter, hoc est absque aliqua uocis eleuatione profertur* (ст. 15). Варія стоїть, як у грецькій мові, тільки на кінцевім складі в двох випадках, які тотожні з першими двома правилами кладення оксії на кінцевім складі. Що до варіі, ще додана замітка: *Кѣдати же подоклетъ іако всѣко речѣнїє єдинослѣжно кра'кими же писменѣ състале'но сѣще, єгѣже ничто' ѿ сѣгласнѣх писменъ прѣварѣѣ ѿтѣчѣѣса. іако, но же вѣ по (ѿб).* Се правило підходить під навчанне Приціяна: *Syllaba, quae correptam vocalem habet, acuto accentu pronuntiatur, ut рѣх*¹⁾. У Меланхтоновій латинській граматиці розтягнене се правило ѿ на довгі складі: *Nam quae monosyllabae sunt, in contextu graui tono ubique hodie efferuntur, siue eadem syllaba longa, siue breuis est. Quod non lege, aut ratione fit, sed consuetudine* (ст. 306).

Ївлекѣна єсть, іаже ѿмѣни ѿнѣ дѣрогласнѣу тебритъ ѿддѣрати на мѣстѣ на нѣм'же вьвѣлетъ (ѿб). В латинській граматиці Меланхтона *circumflexus autem, is tonus à ueteribus dictus fuit, quo syllaba cum mora nonnulla, ac tractim efferretur'* (ст. 5). Перша половина дефініції Меланхтона в грецькій граматиці навязує до сучасної граматичної традиції, друга половина споріднена з дефініцією Зизанія: *Circumflexus, etiamsi eleuare syllabam uideatur, tamen proprie non eleuat, sed tardat. Ideoque argu, quasi mollioris prononciationis notula, scribitur*²⁾ (56).

На двох складах може стояти сей знак на останнім і передостаннім. На останнім складі стоїть він, єгда прѣкочѣемый єсть кра'кі, кочѣемый же дѣгій, ѿ желаетъ ѿддѣрѣна єгѣже нѣкѣа ѿ сѣгласнѣх ѿнѣ прѣварѣю' ѿнѣ нѣ. тогда нѣже ѿѣострѣѣса нѣ-

¹⁾ *Grammatici Latini... Supplementum*, ст. 521.

²⁾ Також: *Grammatica Graeca Phil. Mel. iam denuo recognita, atque multis in locis locupletata. Nicol. Gerbellius. Hoc credo quondam, ut callerent graeca, libello Calliopen comites erudisse suas. Haganoae per Joh. Secerium. Anno MDXXVII. (Цісарська бібліотека в Відні, 73 W 117) 6аб.*

же ѡтѣчѣет'са. нò ѡблѣчѣет'са. іако, держит'ъ, тебѣ. Или еѣ преѣкочѣемаго, тѣмъ ѡще слòгъ дол'гій єсть. іако, снѣдь, бѣ. А преѣкочѣемый мѣсто вывѣт'ъ ѡблечен'на, єгда кочѣемый крат'кій єдет', преѣкочѣемый же дол'гій, и требѣт'ъ ѡдѣрениа, пропреѣкочѣемый же такожде крат'кій іако же кон'чѣемый, тогда ѡблачит'са. іако, ѡб'острѣет'. Или без'пропреѣкочѣема, іако, вѣша, вѣше. Єгдаже пропреѣкочѣемый слòгъ дол'гій єдет', тогда ѡб'острѣет'са. дол'гій вò сѣи вѣзбранѣт'ъ ѡблеченò вѣти, іако, дѣствоует'ъ (їаб).

В перерібіі граматики Діонісія *ή περισπωμένη έχει ως ειρηται τόπους δύο, αὐτὴν τὴν λήγουσαν καὶ τὴν παραλήγουσαν. ἂν γοῦν ἐν ἡ λήγουσα μακρὰ καὶ ἔχει ἐπάνω αὐτῆς τόνον, περισπωμένην ὀφείλει ἵνα ἔχη, εἴτε συνηρημένη ἐστίν, ὡς τὸ ποιῶ, εἴτε οὐχί, ὡς τὸ πῶ ἢ τὸ πῶς ἢ τι τοιοῦτον... εἰ δὲ ἡ λήγουσα ἐν βραχεῖα, ἡ δὲ παραλήγουσα ἐν μακρὰ, ὡς τὸ οὐτός, ἐκεῖνος καὶ ἔχει ἐπάνω τῆς παραληούσης τόνον, περισπωμένην ὀφείλει ἵνα ἔχη*¹⁾). В грецькій граматикі Меланхтона виразно зазначене тільки се правило: *Penultima, in diByl-laba, prior natura longa, posteriore breui, circumflectitur* (96).

Канон ѡ ѡблечен'ной: На^а дол'гимъ слòгомъ вѣнс ѡблечен'на вывѣт'ъ, а надъ крат'кимъ никогдѣже вывѣт' (аб) — заповичений із грецького наголошування. У Крузія *nulla brevis, nec Positione longa, circumflectitur, sed tantum Syllaba natura longa*²⁾). Здаєт' ся, впливом спостереження практикування при друкуванню церковнославянських книжок в дальший текст Лаврентія: И се ѡ ѡблечен'ной. Подовѣт'ъ же вѣдати іако вѣсловѣскомъ писмѣ ѡблеченò не мòщ'нѡ вѣти вѣ кспк съ крат'кою. нò кѣмѣсто ѡблечен'на полагаєт'са ѡзіа или вріа, іако, іво. іже. ѡ. и. ю (аб, аіа).

На грецьке походження дальшого тексту вже вказано; себто, що потріб'нѡ єсть вѣдати и се іако писмена, єже нарицают'са дол'гама и двогласнама, вѣноу вывѣют дол'гама, або крат'кама же писмена вѣнс вывѣютъ крат'кама (аіа). Довший вклад ѡ двокремен'ных: Єгда предол'гнѣ или крат'кимъ двокременое, тòдѣ вѣнс дол'гій слѣчѣет'са іако равѣна, аще. Єгда же по дол'го^а и по крат'ко^а двокременое тòдѣ вѣнс крат'кій слò вывѣт'ъ, іако има^а тòдѣ. Єгда же слѣчит'са вѣти двокремен'номѣ по двокремен'нкмъ тòдѣ пер'вое оуко дол'го втòрое же крат'ко слѣчѣет'са іако,

¹⁾ Egenolff, op. cit. ст. 5.

²⁾ Martini Crvsi Grammaticae Graecae, cum Latina congruentis, Pars altera. Basileae 1585 (Королівська бібліотека в Берліні V с 690), ст. 984.

тичній традиції, прим.: Крѣтка полагѣтса въ си^х рѣчехъ пойдѣ, дойдѣ, поймѣ, ай несѣтъ, айненнайни, свѣйство, пойти, і в' подобныхъ си^х, ѿко^ж се мѡй, сѣй, тѡй, тѡй, якъ стоить у „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча (ст. 745).

Про титу сказано, що титула жѣ такъ пишѣтса^н. Своиственно жѣ ѣй ѣсть пѣче сбцихъ написан^ныхъ писменъ значіти. ѿко, бѣ, ѡцѣ, сѣ, дѣ, стѣи (ѣа) Перша половина відступу про титулу „Грамматичества“ в „Разсужденіяхъ“ має ті самі приміри: Титула^н полагѣтса на^х ежствеными, и стѣми и на^х ѡсѣненными и на^х чѣтвишными именнѣи рѣчми, сице: гѣ, вѣ, ѡцѣ, сѣ, дѣ, стѣи (ст. 995). В виданню Камерарія латинської граматики Меланхтона під титулом, *de scripturae brevitate* написано: *Sed breuitas & veluti correptio consistit in omisione aliquarum literarum, uel contractis figuris*¹⁾.

Точок шість: запятѣа (,), сродѣ ('), двосродѣе (:), поѣстолѣа (;), съединител^наа (') и тѡчка (.). Ділять ся на: въ ѣже раздѣлѣти, въ ѣже съединѣти и въ ѣже съвершѣти (ѣб). По два знаки за чергою припадае на кожду групу. Першою радѣлѣ^н, ѣгда слѡво творѣщей, и не съвершен^не рѣчѣ изрѣкшей, пишѣмъ ѡ; другою і третім, ѣгда глѡющей, несквершен^не рѣчѣ изрѣчѣмъ, ѡвѣче жѣ сквершен^нк^ш ѡ ѡже за запятѡю; вкѣнцѣ четвертою, ѣгда въпрѡшеніе дѣющей, пишѣмъ ѡ, нѣже такъ радѣлѣ^н ѿко запятѡю, или сродѡю, нѣже съвершѣемъ нѣю понѣже въпрѡса ждѣтъ (Дѣб). Знакомъ лучѡи є съединител^наа, яку внѣгда пишѣмъ въстроѣкѣ, и къкон^нцѣ пишѣщей и дѣже не вѣмѣцѣтса речѣнїе, тогда на кон^нцѣ єдинѡа стрѡкѣ речѣнїю по^н соѡцѣ, вначалѣ жѣ дрѡгѣа дрѡгѡмѡ полѣ. Тогда съединител^наа съединѣтъ ѡно речѣнїе раздѣлен^ное. ѿко, хлѣбѣ аггѣльскѣй и дѣ члѣкѣ (Дѣб). Оставнѡю — тѡчкою съвершѣемъ, ѣгда съвершен^ное слѡво вѣрѣкше^н съвершѣемъ нѣю (ѣа).

В одній із цитованих статей „Разсужденій“ відступ про точку має заголовок о *Этимологін*: *Этимологѣа толкѣтса истиннослѡвѣе, а истиннослѡвѣе се ѣсть е^ж раздѣлѣти гдѣ достѡитѣ по-*

¹⁾ *Grammatica Philippi Melancthonis Latina, iam denuo recognita et plerisque in locis locupletata, et auctoris voluntate edita. Accesserunt et annotationes recentes, de consilio Joachimi Camerarii utiles futurae tam Magistris quam Discipulis. Item Tractatus de Orthographia, recens.* Липецк, 1560, ст. 498 (Віденська Цісарська бібліотека, 102734—А).

стáвити в' писáннн запáтáж íлн срoкá íлн двoсрoчíє í пo'стoблá, ì снн'тáжнсь ì слoгíтá í тoчкá. Рáзд'кáжєт жє єтíмoлoгíтá в' трoбá снá. вo їжє рáзд'кáжтн í вo є^{жє} сoєдннáтн í вo є^{жє} сoвєршáтн (ст. 747—748).

Як записка, так і грецька *ὑποσημνὴ δὲ διανοίας μηδέπω ἀπληρισμένης, ἀλλ' ἐτι ἐνδεούσης σημείων*¹⁾. Дефініція Базея на дальші два знаки нагадує Лаврентієву, але не покриваєть ся із нею: Colon siue Membrum, est pars Periodi habens Syntaxim perfectam, sensum uero nondum perfecte absolutum (196).

Що тикаєть ся знаку питання, „Сказаніє о знакахъ книжныхъ“ знає про сей знак ось що: А гдѣ пишуться бесѣды, або словеса по вопросу и отвѣту, або гаданія нѣякія, албо со еретики прѣніє; тогда знаки тамо таковыє поставляютея;;;²⁾. В Базея означуєть ся сей знак як *Interrogationis seu Erotematis nota*' (20 6). Передостанній знак відповідає грецькому *ὑποδιαστολή*', а останній — точка грецькій *σημνὴ*' (*ἐστὶ διανοίας ἀπληρισμένης [σημείων]*)³⁾. В Крузія означуєть ся „Hypodiasstole“ як *syllabarum, quae disiunctae esse debeant, separandarum nota*'⁴⁾.

Що до точки, в Ляскаріса *Perfectum punctum est, quando sententia perfecta est*' (856). В Базея *Periodus est absoluta oratio, Syntaxim & sensum perfectum habens*' (20a). Згадуване вже „сказаніє о знакахъ“ велить ставити точку там, гдѣ разумъ въ бесѣдѣ раздѣленъ быти потреба, то есть на статьи, лѣпшаго ради вырозумѣнія; тамо не токмо стати мало со отдохновеіємъ, но и гласъ отмѣнитн, индѣ полегку, а индѣ и велегласно, ижъ бы было не варварско: бо риторски, або философски сложенныя письма, риторски читаемы быти хотятъ, а не варварски, не каллици, якъ строемъ у вратъ и подѣ окны воспѣвати обычай'⁵⁾.

Увагами про знаки перепинання кінчать ся друга часть граматики Зизанія.

Хоч назв шість, але значінъ пять, бо „срока“ й „двосрочіє“ покривають ся ще до свого призначення.

1) Egenolff, op. cit. ст. 11.

2) Сказанія князя Курбскаго, ст. 277.

3) Egenolff, op. cit. ст. 11.

4) Martini Crvsii Grammaticae Graecae, cum Latina congruentis, Pars altera, Basileae, 1573, ст. 18 (Цісарська бібліотека в Відні, 73W. 121).

5) Сказанія князя Курбскаго, ст. 277—278.

VII.

Третя часть граматики Лаврентія — *Ἐτὶ μολόγια ἔσται*, іже части слова оучитъ раздѣлѣти ѿ вскоємъ и^х чинѹ бѣголѣпнѹ полагаѣти (ѣ16). В отей дефиніціи злучена морфологія і синтакса. Зи звисних менѣ дефиніцій ивших граматикъ найблизша дефиніція Крувія, в якого етимологія замикає в собі *dictiones, uel Partes orationis'* (ст. 22) і дефиніція Урсина¹⁾: *Analogia, quae docet proportionem, siue similem formationem Dictionum, non repugnare vsu communi. Sintaxa, docet coordinationem Orationum'* (ст. 2).

Часть мови се реченіє, а реченіє ἔσται, час^т малѣа ѿ слова в'зи-мѣма. іко, хѣдитъ (ѣ16). Єсть се скорочена дефиніція „Адельфотеса“: Реченіє ἔσται час^т малѣа с^ччинітел'наго слова раздѣлительнаа (2к). Се переклад із Ляскаріса: *Δέξις ἐστὶ μέρος ἐλάχιστον τοῦ συντακτικοῦ λόγου διακριτικόν. Dictio est pars minima constructae orationis diuisibilis* (26, 3а).

Дальша дефиніція: Слово ἔσται реченій сложеніє. єже іавлає^т мѣс^т самосвѣршен^нс іко, Пѣвелъ в^ъ храм^ѣ хѣди^т (ѣ1а) — взята в „Адельфотеса“: Слово ἔσται реченій сложеніє, мысль самосвершен^нс іавлающе (9к). Се дословний переклад дефиніції Хрисольора (ст. 5), Ляскаріса (26, 3а) ѿ Урбана²⁾: *Λόγος ἐστὶ λέξεων σύνθεσις, διάνοιαν ἀποτελεῖ δηλοῦσα. I дефиніція Івана Тухольця являєть ся перекладом грецької: Oratio est compositio dictionum congruens perfectam sententiam ostendens* (76). Такаж дефиніція Перотта³⁾.

¹⁾ Урсина (в латинськѣм заголовку *Ursini'*) треба читати також на ст. 26.

²⁾ *Vrbani Bellunensis institvtionvm Linguae Graecae Lib. II. Quorum primo quae ad simpliciolem octo partium orationis rationem: secundo, quae ad acurationem earundem pertinent explicationem omnia emendate continentur. Basileae, ст. 229. Рукописна записка з 1619 р., друк без сумніву 16 в. (Бібл. „Народного Дому“ у Львові, ч. 33562).*

³⁾ *Nicolai Perotti Episcopi Sipontini Grammatica denuo castigata... Краків, 1535, 46, 5а (Бібл. Оссолінських, ч. 12267).*

Терміни частив мови, їх порядок і поділ на відмінні і невідмінні однаковий в граматиці Зизанія і львівській. **Бїдшвкъ** слова, **їжє њ ча'ти нарицают'сѧ ѣсть бсмъ**: **различїє, ѡмѧ, м'кстоимѧ, глаголъ, причѧстїє, пред'логъ, нар'кчїє ѡ сьюзъ** (ѡ1а). З них перші пять **скланѧемыѧ**, останні три **нє скланѧемыѧ** (ѡ1б). Число відмінних і невідмінних частив мови такеж, як у грецьких граматиках.

Система частив мови в Зизанія та сама, яку виробила ще Александрійська школа та яка з деякими виїмками і модифікаціями вдержала ся протягом середніх віків по 19 ст. Пособляло сій традиції і се, що латинські граматики приймали готову грецьку систему; в ній змінили в дечім партію про заіменники ѡ виділили з прислівника осібноу часть мови — оклик¹⁾. Так повстала система вісьмох частив мови в латинських граматиках, бо грецького родівника не знає латинська мова. Одні з грецьких граматик, другі з латинських переймали сю систему вніші європейські народи.

Ѓ РАЗЛИЧІИ.

Перша часть мови в Лаврентія — **различїє ѣсть чѧсть слѡка скланѧема, починѧема скланѧемымъ ѡменѧмъ** (ѡ1а). В Діонізія *ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πρῶτον προτασσομένον καὶ ὑποτασσομένον τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων*²⁾. Такаж дефініція у Хрвасольора (4а), Мосхопула (7а) та Ляскаріса (3б і 4а). В виданню Гербеллія грецької граматики Меляхтона зроблено таку замітку: Ignorat articulum omnino latinus sermo, quare latinis uocibus reddi aut exponi nequit. Nam quod grammatici nominum declinandorum casibus addiderunt, hic haec hoc docendi gratia fecere, non quod sermo latinus hos haberet articulos. Germanicus sermo habet articulum, nec Graeci articuli uim exacte cognoueris, nisi ex germanico idiomate (13а).

Сю гадку підхопив Богоріч, який сам признаєть ся у тексті своєї граматики, що в її укладі взурував ся на Меляхтоновій граматиці. Extra declinationem, починає він, quemadmodum in latina lingua, articulorum usus revera non est, neque etiam esse debet in slaunica & Carniolana lingua. Nam quòd vulgò in loquendo usurpatur

¹⁾ G. F. Schoemann, Die Lehre von den Redetheilen nach den Alten dargestellt und beurtheilt, Berlin, 1862, ст. 11—12.

²⁾ Egenolff, op. cit. ст. 34—36.

articulus à Carniolanis, fit id solum Germanicae linguae prava imitatione, & non necessitatis causa. Siquidem omnia, planè & significanter, sine articulo efferri possunt, id quod ex aliis, antiquioribus: utpote Dalmaticis & Croaticis (ex quibus haec, Carniolana, ceu ex fonte, promanavit) idiomaticis, luce meridiana, clarius patet & verissimum esse efficitur. Verùm quoniam per articulum Genus, Casum, et Numerum venamur: Et in declinando eius usus existit necessarius. Quare pronominis, hic, haec, hoc, (quod interim, articuli nomine dignabimur) declinationem, hinc subiungemus (ст. 44—45).

Зизаній не заговорив про недостачу родівника в славянських мовах, противно грецька система вісьмох частий мови підсунула йому родівник як особну часть мови, але всетаки Лаврентієва дефініція родівника се властиво дефініція відносного заіменника, чим і дійсно в Лаврентіїв родівник: їже. Хоч мав Лаврентій повище наведену грецьку дефініцію родівника в готовім перекладі в „Адельфотесі“ (10к), він досить щасливо погодив задержання у цілости грецької системи вісьмох частий мови з недостачею родівника в церковнославянській мові.

Родівник має: рѡдѣ, числѡ, ѡ падѣжѣ. Родів три: мѡжескѡй, жѡнскѡй, срѣднѡй (Зіа). Чисел також три: ѡдинствѡнѡе, двѡйствѡнѡе, ѡ множествѡнѡе. Відмінків пять; ідуть в такім порядку: ѡимѡнѡвнѡй, рѡднѡй, дѡтелнѡй, творѡителнѡй, ѡ винѡвнѡй (Зіб). Шестий відмінок узятий із латинських граматики; граматика Мамоунічів і „Адельфотес“ знають тільки пять відмінків, крім перших чотворох пятій замість шестого. Крузій навіть перестерігав, що Греки не мають шестого відмінка, ideo Ablativus dicitur Latinus Casus' (I, 1573, ст. 23). Відміна слова їже (їѡа, їѡб, дѡа) зведена разом на отей табличці:

	однина :		
муж. р.	жіноч. р.	серед. р.	
1. їже	їѡже	ѡже	
2. ѡгѡже, негѡже	ѡѡже, неѡ ^ж	ѡгѡже, негѡже	
3. ѡмѡже, немѡ ^ж , не ^ж же	ѡ ^ж їже, не ^ж же	ѡмѡ ^ж , немѡ ^ж , не ^ж же	
4. ѡгѡже	їѡже	ѡже	
6. ѡм ^ж же, не ^ж же	ѡїѡже, неїѡ ^ж	ѡм ^ж же, не ^ж же	
	двіѡне ч. :		
1. 4. ѡже	їѡже	їже, ѡлїї їже	
2. ѡїѡже, неїѡже	ѡїѡже, неїѡже	ѡїѡже, неїѡже	
3. 6. ѡмѡже	ѡмѡже	ѡмѡже	
	множина :		
1. ѡже	їѡже	ѡже, ѡлїї їже	

2. йх'же, нй ^х же	йх'же, нй ^х же	йх'же, нй ^х же
3. йм'же, нй ^м же	йм'же, нй ^м же	йм'же, нй ^м же
4. йх'же	н ^х же йлі їже	йх'же, йлі їже, йлі їже
6. ймиже, нйми ^ж	ймиже, нйми ^ж	ймиже, нйми ^ж .

Вже з тої відміни видно, що не чиста Лаврентієва церковно-славянщина. Ї богацько прогріхив проти неї. Поминаючи правописну справу й підчеркуючи його змішання третього й семого відмінків в „дательнім“, 4 відм. одн. для муж. р. в н, 1 відм. дв. ч. ї(-же), 4 відм. їа, 4 відм. мн. ѡ, для жіп. р. 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, для сер. р. 1 відм. дв. ч. и(-же), 4 відм. и, в 1 відм. мн. повинно бути їа(-же), в 4 відм. їа. Змішання 2 і 4 відм. і їже в 1 і 4 відм. мн. сер. р. — вплив „Адельфотеса“ (12к).

Ї ІМЕНІ.

Ймѡ єсть наречєніє вєщи. йлі, Ймѡ єсть часть слѡва скланѡма, їаже вєшь знаменѡуеть, нє дѣлати же чтѡ йлі страдати (ѡіб). Дефініція „Адельфотеса“ відмінна: Ймѡ єсть часть слѡва скланѡма, свѣстѡ свѡйствен'но йлі ѡбще знаменѡема (12к). За то подібна дефініція латинської граматики Мелянхтона: *Nomen est pars orationis, quae rem significat, non actionem: hoc est, quae significat id, quo res aliqua appellatur, non illud quo agere, uel pati aliquid dicitur: ut, Homo, Eguus, Animal (ст. 16)¹*. І в Люпуля *nomen est pars orationis declinabilis significans rem, et non actionem'* (Rvdimenta, 4a).

Річ означає таке ім'я, ємѡ же мѡцннѡ прилагати, тѡй, тѡѡ, тѡє. їако, Тѡй кѡмень. Тѡѡ землѡ. Тѡє мѡре (ѡіб). В польській граматиці Петра Стівеньського також *istis quidem vocibus, semper praeponuntur in oratione cum est opus, Ten, Tego, Temu, etc' (17a)²*. І в Шпангенберга подібно пізнати *Nomen, cui in nostra (німецькій) lingua potest addi, ein, ut homo ein Mensch' (24a)*. Таке пояснення приймив з польського Доната (36) і Відавскі, в якого *Nomen est pars orationis, quae rem significat, non actionem, cui in nostra lingua praepositur jeden, vt homo jeden czlowiek' (26)*.

¹) В віртемберській виданню латинської граматики Мелянхтона з 1629 р. ще ближша ся дефініція до Лаврентієвої: *Nomen est pars orationis, quae rem significat, non agere aliquid aut pati. (Philippi Melanchthonis Grammatica Latina, ст. 12–13)*. (Бібл. „Народ. Дому“ у Львові ч. 14603).

²) *Polonicae grammatices institutio. In eorum gratiam, qui eius linguae elegantiam cito et facile addiscere cupiunt, Краків, 1568 (Ягайлонська бібл. X. а. 25^{1/2})*.

Імя в сѣгоуко: Сок'ствѣн'ное, ѿ Наричаемоє. Перше таке, є же єдиной токми вещи свѣдет'са. ꙗко, Іаковъ. Іліа. Ін'на. Мараіа, друге єсть мнѡгимъ ѡбще. ꙗко, мѡжъ. женѡ. граѡ. рѣка. селѡ (ѡа). І в Доната *qualitas nominum' в bipartita' (36)*¹⁾. *Nomen proprium' uni tantum conuenit, wlasne imię', nomen appellatiuum' multis commune est, рѣсполите имię' (4а)*. Подібні означення у Видавського (26), Спангенберга (24а) та Люпуля (*Rvdimenta, 4а*). Граматика Спангенберга має ті самі приміри, що й у Лаврентія, отож: *uir, mulier, urbs, flumen*. Найправдоподібніше Зизаній скоротив дефініції латинської граматики Меляхтона: *Nomen duplex est, Proprium, & Appellatiuum. Proprium est, quod uni soli rei conuenit, hoc est, quod in eadem specie uni tantum attribuitur. Appellatiuum nomen dicitur, quod multis commune est: hoc est, quo communiter omnes eiusdem speciei res appellantur: ut, Homo, Equus, Vrbs, Flumen (ст. 16—17)*.

Подвійне також ім'я наричаемоє, а то ѡсѡществѣн'ное, ємъ же не може приложитиса, мѡжъ, женѡ, живѡтное. ꙗко, чѡкъ, конь, поле, ѿ прилагаемоє, ємѡуже мѡщны прилагати, мѡжъ, женѡ, живѡтное. ꙗко, мѡдрый, бѣлый, чѣрный (ѡб). За Донатом (4а) і в Видавського *Nomen appellatiuum duplex est: Substantiium & Adiectiium'*. *Substantiium est, cui in nostra lingua addi non potest, Маъ, Niewiasta Zwierzę', а Adiectiium nomen est, cui in nostra lingua addi potest, Маъ, Niewiasta, Zwierzę' (26)*; таксамо в Базея (22а). Латинська граматика Меляхтона має навіть деякі ті самі приклади: *Substantiium est, cui non potest addi, Homme, Femme, Chose: hoc est, cuius significatio per se absque altero addito intelligitur: ut Homo, Equus. Adiectiium cui addi potest, Homme, Femme, Chose: hoc est, cuius significatio absque altero aliquo intelligi non potest: ut Albus, Niger, &c (ст. 17)*.

Як у Крузія (II, 1573, ст. 25), так і в Лаврентія послѣдоують імені сѣд'мъ: раз'сѡжденіє, рѡдъ, видъ, число, начертаніє, падѣжъ, ѿ склоненіє (ѡб, ѡа). Раз'сѡжденіє єсть, разлічїє імені прилагаема²⁾ чре³⁾ степені: положѣнный, раз'сѡданный, ѿ прѣкыш'шій (ѡа). В Доната *comparatio est uariatio per gradus' (46)*²⁾. Поло-

²⁾ Aelii Donati viri clarissimi, De Octo partibus orationis Methodus, Quaestiunculis puerilibus vndique collectis illustrata. Per Leon Ardyum Culmanum Craillsbeymensem, Краків, 1560 (Бібл. Осолінських, ч. 3584; інші видання еротематичного Доната зперед 1596 р. в тій самій бібліотеці під чч. 3579, 3580 і 19171).

³⁾ В віртемберськїм виданню латинської граматики Меляхтона з 1629 р.; *Comparatio est variatio Adiectivi cuiuscunque generis per gradus (ст. 19)*.

жѣн'ный ѣсть, пѣрвыи гла° прилагѣмаго. ꙗко, стѣий. Раз'сѣд'ный ѣсть, ꙗже вѣщ'ше прилагѣмаго значѣнїа значнѣ. ꙗко, стѣийшїй. Превѣш'шїй ѣсть, ꙗже вѣщ'ше раз'соуд'наго значѣнїа значнѣтъ. ꙗко, пресквѣт'к'шїй. Степенують ся тѣльки прилагѣмаа: ꙗх'же значѣнїе прирасти, ꙗли дѣмнѣтиса мѡжетъ (кѣаб, кѣа). Також погляди Свангенберга (246, 25а), Люпуля (Erotemata, 4а, Rvdimenta (46, 5а) та Видавекого (4аb) опертї на Доватови (5аb). В латиньскїй грамативцї Мелянхтона *comparantur nomina, quorum significatio augeri, minui potest*. *Positiuus prima uox adiectiui est*; *comparatiuus, quo alterum alteri comparando praefertur, hoc est, qui supra positiui significationem, magis significat*; вкнцї *superlatiuus est, quo unum aliquid multis, aut etiam omnibus sui generis praefertur, hoc est, qui supra positiui significationem ualde, siue maximè significat* (ст. 17—18).

Степенуваннє в двоакє: Подоконачертатѣ'ннє ꙗ Стрѡпѡтнѡє. Перше таке, вѣ нѣм' же стѣпень раз'соуд'ный, ꙗ превѣш'шїй вѣлголѣпн'к начертавѣт'са ѡ прилагѣмаго (Блѣжѣнѣ. Блѣжен'нѣийшїй) (кѣа). Раз'сѣд'нїє стрѡпѡтнѡє ѣсть, вѣ нѣм'же стѣпень раз'соуд'ный ꙗ превѣш'шїй, нѣ лѣпнѡ начертавѣт'са ѡприлагѣмаго: Блѣгїй, лѡч'шїй, прѣвлѣгїй; мѡлѣ, мнїй, мнѣш'шїй. мѣн'шїй, нѡймен'шїй; зѡлѣ, злѣйшїй, пѡче злѣш'шї, гѡр'шїй, нѡйгоршїй (кѣб). Сей подїл нагадує анальоґичну партїю із граматики Івана Тухольца, в якого також *comparatio* в *duplex*, *regularis*, *quando gradus secundum analogiam formantur a positio* ꙗ *anomala*, *quando gradus non rite formantur à positio*¹⁾.

Як у Доната (6а)²⁾, так і в Лаврентїа родїв четѣри; мѡужѣскї, жѣнскїй, срѣднїй ꙗ ѡщ'пїй (тѡй ꙗ тѡа пїжница) (кѣа). В Доната *hic et haec sacerdos* (6а). Види два: перкоѡбразнїй, ꙗ прон'вѡднїй; першїй нї ѡ ѣднѡго прон'сѡднѣтъ. ꙗко, нѣко. вѣздѣхѣ. зѣмлѡ; другїй ѡ ꙗноудѣ прон'сѡднѣтъ. ꙗко, небѣснїй. вѣздѣшнїй. зѣмнїй (кѣаб). І в „Адельфотесї“ два види: перкоѡбразнїй, ꙗко нѣко, прон'вѡднїй, ꙗко нѣкнїй (13к). Традицїя се ще Дїонїзїа, в якого саме *εἶδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παράγωγον*³⁾.

Шість в ѡбразнѣ ꙗмѣ^н вїда прон'вѡднаго: Стѣческаа. ꙗко, Квн'стан'тїновнѣ, ѡ квн'стан'тїна; Кѡлѣстнаа. ꙗко, цѡр'скїй ѡ ца-

¹⁾ *Questiones Ioannis Cervi Tucholiensis de declinatione et constructione orationis partium*, Кракїв, 1533, 226 (Бїбл. Осєолїньскїх, ч. 2198).

²⁾ Пор. також: *Corpus grammaticorum Latinorum veterum collegit auxit recensuit ac potiorum lectionis varietatem adiecit Fridericus Lindemannus...* Tomus I... Ляпсєк, 1831, ст. 11.

³⁾ Egenolff, op. cit. ст. 19.

ρᾶ; ἰσχυρισκᾶ. ἰσχο, εἰλιντᾶ, ὦ εἰλᾶды. москвіти¹, ὦ мѡсквы; ὀμμίτελ'нал. ἰсхо, златѡстицᾶ, ὦ златѡстаго; ὀμμίнен'нал. ἰсхо, златый, ὦ злата ἢ Глагол'нал, ἰсхо, читателᾶ, ὦ читᾶю (ἰсб, ἰда). В Діонізія: *Εἶδη δὲ παραγῶγων ἐστὶν ἐπὶ πατρωνυμῶν, κτηνῶν, συγκριτικῶν, ὑπερθετικῶν, ὑποκοριστικῶν, παρώνυμον, ῥηματικῶν*¹). Відкинувши *συγκριτικῶν* і *ὑπερθετικῶν* на степенованне прикметників, одержить ся пять груп, спільних і Лаврентієвій граматиці і як *patronymica, possessiva, diminvtiva, denominativa* ἢ *verbalia* латинської граматиці Мелянхтона (ст. 128, 130, 131, 133, 136). В групі *ἰσχυρισκᾶ* треба, здасть ся, видіти *gentile* Базея, *quod aliquid ex gente uel natione significat: ut Graecus, Ruthenus* (226), *Species Gentilis* (*ἔθνη*) приходить і в Крузія (II, 1873, ст. 26) та в Ляскаріса. Всі ті терміни зводять ся до *ἔθνη* Діонізія²).

Начертаній три: Прѡстоє, Слѡжноє, ἢ Преслѡжноє. Перше, ἔγδᾶ речѣніє прѡсто сѣще, вѣ части значащїа ρᾶ δ' κλίτисᾶ нѣ мѡжетᾶ. ἰсхо, слѡво; друге, ἔγδᾶ речѣніє сѣще, вѣ части значащїа ρᾶ δ' κλίтисᾶ мѡжетᾶ. ἰсхо, вл'кѣнᾶ (ἰсб): третє, ἔγδᾶ речѣніє преслѡжноє ὦ трѣхᾶ частїй слѡжноє вьвѣетᾶ. ἰсхо, прѣблагослѡвѣнᾶ (ἰса). В Діонізія також *σχῆματα δὲ ὀνομάτων ἐστὶ τρία. ἄπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον*³). Перші дві дефініціі Лаврентія нагадують дефініціі Івана Тухольця, в якого *figura* є *simplex, quae non potest diuidi in partes significatiuas sui integri*, а *composita, quae diuidi potest in partes significatiuas sui integri* (*Institutiones*, 59a, *Quaestiones*, 246). Що до третьої дефініціі, вона утворена на взір таких дефініцій перерібок граматики Діонізія, як *ἄπλοῦν σχῆμα — τὸ ἐκ μιᾶς λέξεως συνιστάμενον*, а *σύνθετον σχῆμα — τὸ ἐκ δύο λέξεων συγκείμενον*⁴).

Чисел три: ἔδι¹ствѣноє, ἔ же ἔдинᾶ вѣщᾶ знаменѣтᾶ; двѡ²ствѣноє, ἔ же двѣ вѣщᾶ знаменѣтᾶ і множествѣноє, ἔ же мнѡги вѣщᾶ знаменѣтᾶ (ἰса). Перерібка граматики Діонізія на питання: *τί ἐστὶν ἐνικός ἀριθμός*, відповідає: *ὁ τὸ ἐν σημαίνων*; *τί ἐστὶν δυϊκός* — *ὁ τὰ δύο σημαίνων*; *τί ἐστὶ πληθυντικός* — *ὁ τὰ τρία καὶ πολλὰ σημαίνων*⁵). І в Крузія *Singularis numerus — unam rem significat*, *Dualis — duas res significat*, *Pluralis — plures res significat* (II, 1573, ст. 20–21). Таксамо в Мосхопула (ст. 10).

За латинськими граматиками начислив Лаврентій 6 відмінків; до званих п'ятих прибував тепер зв'язаний. Як у Крузія десять деклінацій (II, 1573, ст. 33), так і в Зизанія. До першої відмінн належуть мужеські імена на *τ*, до другої жіночі на *τ* є *ρ* ἢ *η* на *κ* ἢ *ρ*, до третьої середні на *λ*, *ο* і *ν*, до четвертої мужеські і жіночі на *λ*, до п'ятої муже-

¹) Egenolff, op. cit. ст. 19.   ²) ibidem, ст. 21.

³) ibidem, ст. 20.   ⁴) ibidem, ст. 25.   ⁵) ibidem, ст. 22.

сьві, жіночі й „общі“ на а та ѡ, до шестої мужеські на ѣ і ѡ і середні на є, до семої (! прикметникової) мужеські на ѡй і на ій і на ѣ і середні на оє й на еє, до восьмої (! мішаної) жіночі на и, ѡ і ѣ; девята відміна єсть не із'вѣстнѣхъ і мѣнѣхъ, кон'чѣщихъ сѡ, на а, а десята моужескихъ і мѣхъ кон'чѣщихъ сѡ, на ой, і на є, ей. Як Ляскаріє і Кленард¹⁾, подає і Зизаній при деклінаціях перед переведенням відміни, як кінчать ся поодинокі відмінки.

Вірці першої деклінації: Бѡгъ, Члѣкъ, Снѣгъ. В 3 відм. одн. бѡгъ, ѡй у, і бѣкъ, члѣкъ, і члѣкъ, снѣгъ, і снѣгъ, 4. відм. на а, в 6. на омѣ, 1 відм. мн. снѣги, і снѣзи, 2 відм. бѡгъ, і бѡгъ, члѣкъ, члѣкъ, снѣгъ, і снѣгъ, 3 відм. бѡгъ, і бѡгъ, члѣкъ, члѣкъ, снѣгъ, і снѣгъ, 4 відм. на и, 5 відм. тільки снѣзи (без снѣги), 6 в. бѡгъ, члѣкъ, і члѣкъ, снѣгами, і снѣги (кѡб, кѡзѡб).

Другу деклінацію заступають: Нѡщѣ і Кѡстѣ. 3 відм. одн. нѡщѣ, кѡстѣ, 5. відм. нѡщѣ, кѡстѣ, 6 відм. нѡщѣю, кѡстѣю, 2 відм. дв. ч. нѡщѣю, кѡстѣю, 3 і 6 відм. нѡщѣма, кѡстѣма, 2 відм. мн. нѡщѣй, і нѡщѣй, кѡстѣй, і кѡстѣй, 3 відм. нѡщѣмъ, і нѡщѣхъ, кѡстѣмъ, і кѡстѣхъ, 6 відм. нѡщѣми, кѡстѣми (кѡб, кѡзѡб).

Вірці третьої деклінації: Нѣко, Отрочѡ, вѣрѣмѡ. Їх деклінація (кѡб, лѡб) виглядає ось як:

1, 4, 5. Нѣко	Отрочѡ	вѣрѣмѡ
2. нѣка, і нѣкѣ	ѡтрочѡте	вѣрѣмене
3. нѣкъ,	ѡтрочѡтѣю,	вѣрѣмени, і
нѣси, і нѣсѣ	і ѡтрочѡти	вѣрѣмену
6. нѣкомъ, і		
нѣкѣсѣмъ	ѡтрочѡтѣмъ	вѣрѣменѣмъ
1, 4, 5. нѣсѡ	ѡтрочѡта	вѣрѣменѡ
2. нѣсѣ	ѡтрочѡтѣ	вѣрѣменѣ
3, 6. нѣсѡма	ѡтрочѡтома	вѣрѣменѣма, і
		вѣрѣменѣма
1. нѣа, і нѣсѡ	ѡтрочѡта	вѣрѣменѡ
2. нѣѣ, і нѣсѣ	ѡтрочѡтѣ	вѣрѣменѣ
3. нѣсѡмъ, і	ѡтрочѡтѣмъ,	вѣрѣменѣмъ,
нѣсѡсѣмъ, і	і ѡтрочѡтѣмъ,	і вѣрѣменѣхъ
нѣсѣхъ, і	і ѡтрочѡтѣхъ,	
нѣсѡхъ	і ѡтрочѡтѣхъ	

¹⁾ N. Clenardi graecae linguae institutiones; cum scholiis et praxi Petri Antesignani Rapistagnensis: A Frid. Sylbvirgio denuo recognita: Notationibusque Henr. Stephani.. Франфурт, 1594 (Бібл. Оссо-лівських, ч. 24485).

4, 5. нѣса	ѡтрочѣта	временѣ
6. нѣсы, ѿ нѣлами,	ѡтрочѣты, ѿ	временны, ѿ
	ѡтрочѣтами	времен'ми

В другім відмінку четвертої деклінації, якої взірцями є: Лѣка, Дѣка, Рѣка, виступає и побіч ы. 1, 4 і 5 відм. дв. ч. лѣка, дѣка, рѣка, 1 і 5 відм. мн. лѣки, дѣкы, рѣцѣ, 3 відм. має окінчення 3 і 7 відм., 4 відм. лѣки, дѣкы, рѣки (лѣаб, лѣа).

Взірцями п'ятої деклінації є: Пѣница ѿ Сѣдѣл. 2 відм. одн. побіч пѣница також ѣ, 5 відм. пѣнице, сѣдѣл, 1, 4 і 5 відм. дв. ч. пѣница, сѣдѣл, 3 і 7 пѣницема, сѣдѣма, 1 і 5 відм. мн. побіч пѣница також пѣницѣ, 2 відм. пѣницѣ, сѣдѣй, ѣй, 3 відм. пѣница, сѣдѣмѣ, ѿ сѣдѣхѣ, 6 відм. пѣницами, сѣдѣми (лѣаб, лѣа).

Шеста деклінація має на мужеський рід взірці: сѣверѣ, конѣ, а на середній: мѡре, сїсенїє. Перші два приміри мають в 3 відм. одн. сѣверѣ, ѿ сѣвери, коню, конѣки, ѿ конї, 4 відм. сѣверѣ, конѣ, 1, 4 і 5 відм. мн. сѣвери, кѡни, ѿ кѡнѣ, 2 відм. сѣверей, кѡнѣ, ѿ кѡній, 3 відм. сѣверемѣ, ѿ сѣверѣхѣ, кѡнемѣ ѿ кѡнехѣ, 6 відм. сѣверми, кѡн'ми. Мѡре, Сїсенїє мають в 3 відм. одн. мѡрю, ѿ мѡри, сїсенїю, ѿ сїсенїи, в 2 відм. мн. мѡрѣ, сїсенїй, в 3 відм. мѡрамѣ, ѿ мѡрѣ, ѿ мѡрѣ, сїсенїа, ѿ сїсенїа, ѿ сїсенїа, 6 відм. мѡрами, сїсѣми, ѿ сїсенїи (лѣаб, лѣа).

Для мужеського ѿ середнього роду прикметників іменникової і зложеної відміни призначена сема деклінація. Взірці: Стїй, ѿ Стѣ, Блгїй, ѿ блгѣ зглядно Стѡе, Кѡцшеє. Перший взірєць відмінюєть ось як: 2 і 4 відм. мн. стїго, ѿ стї, 3 відм. стѡмѣ, стѡмѣ, ѿ стѣмѣ, 5 відм. стїй, ѿ стї, 6 відм. стїмѣ; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. стї, 2 відм. стїю, 3 і 6 відм. стїма; 1 і 5 відм. мн. стїи, 2 і 4 стїхѣ, 3 стїмѣ, 6 стїми. Для середнього роду 3 і 6 відмінки однини, ціле двїйне число та 1, 3 і 6 відмінки множини виглядають так само, як у мужеського роду, 2 відм. одн. тільки стїго, 1, 4 і 5 відм. мн. стїа, ѿ стїа (лѣаб, лѣа). Блгїй попри конечний перехід г перед ѣ в з, а перед є в ж має и ня місці ы, а кѡцшеє правильно крім и (крім 1, 4 і 5 відм. мн. кѡцшїа) ще ѿ є на місці о.

Жіночий взорєць відміни прикметників занесений до восьмої деклінації: 1 і 5 відм. одн. Стїа, 2 стїа, 3 стїо, ѿ стїи, 4 стїою, 6 стїю; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. стї, 2 стї, 3 і 6 стїма; 1, 4 і 5 відм. мн. стїа, 2 стїхѣ, 3 стїмѣ, 6 стїми. Кѡцшлє має є замість о; замість ы приймає ї в 2 відм. одн. і 1, 4 і 5 мн., а и в прочих відмінках із ы. В тїйже деклінації наведена відміна

жіночих іменників: *ма́ти* й *дце́рѣ*; 4 відм. одн. *ма́терѣ*, 6 *ма́терю*; 1, 4 і 5 відм. дв. ч. *ма́терѣ*, 2 *ма́терію*, 3 і 6 *ма́терема*; в множині в 2 відм. *ма́терѣ*, *и́ ма́терій*, 3 відм. *ма́теремъ*, *и́ ма́терюхъ*. *Дце́рѣ* має 5 відм. одн. *дци*, 1, 4 і 5 відм. мн. *дце́рѣ*, 2 *дце́рей*, 3 *дце́рѣхъ*, *и́ дце́ре*, *и́ дце́рѣхъ*, 6 *дце́рѣми*, *и́ дце́рѣми*, впрочім відмінюєть ся після попереднього взірця (*лааб*, *лаа*).

Після дев'ятої деклінації відмінюють ся *врата* й *пробча* по-добнама. Взирець: *ѡста* (*лааб*, *лаа*).

1, 4 і 5 відм. одн. і мн.	<i>ѡста</i>	<i>ѡстѣ</i>
2	<i>ѡстѣ</i>	<i>ѡстѣнѣ</i>
3	<i>ѡстѣмъ</i> , <i>и́ ѡста</i> , <i>и́ли ѡстѣхъ</i>	<i>ѡстѣмъ</i> , <i>и́ ѡстѣна</i> , <i>и́ли ѡстѣнѣхъ</i>
6	<i>ѡстѣ</i> , <i>и́ ѡстами</i>	<i>ѡстѣнами</i>
1, 4 і 5 відм. дв. ч.	<i>ѡста</i>	<i>ѡстѣ</i>
2		<i>ѡстѣнѣ</i>
3 і 6	<i>ѡстама</i>	<i>ѡстѣнама</i> .

Взирці десятої деклінації: *но́и*, *и́ли но́е* (відмінюєть ся тільки в однині: 2 і 4 *но́а*, 3 *но́ю*, *но́еки*, *и́ но́и*) та *іерѣй*: 2 і 4 відм. *іерѣа*, 3 *іерѣю*, *іерѣеки*, *и́ іерѣи*. 1, 4 і 5 відм. дв. ч. *іерѣа*. 2 *іерѣю*, 3 і 5 *іерѣома*; 1 і 5 мн. *іерѣи*, 2 *іерѣюхъ*, 3 *іерѣю*, *и́ іерѣю*, *и́ли а*, 4 *іерѣа*, 6 *іерѣми* (*лаа*, *лаа*).

Про відміну числівників запримітив Лаврентій: *кѣдати* же подобаетъ, ꙗко числітелнама іменѣ соуть іноскланѣмама. Взирець: *ѡдинѣ*, 2 і 4 відм. *ѡдинаго*, 3 *ѡдиномъ*, *но*, *и́ ѡдинѣмъ*, 6 *ѡдинѣмъ*. Таксамо відмінюєть ся *ѡдино*. *ѡдина* має 2 відм. *ѡдинѣа*, *и́ ѡдиномъ*, 3 *ѡдиной*, *кѣ*, 4 *ѡдинѣ*, а 6 *ѡдиною*. В двійнім числі тільки 1, 4 і 5 відмінки є в поодинокх родах відмінні: муж. *два*, жін. *дѣкѣ*, а сер. *двоѣ*, а на 2 зглядно 3 і 6 відмінки є однакові види: *двою* зглядно *дѣкѣма* (в сер. р. *дѣкѣма*). *Подобѣнѣ* велить Лаврентій відмінати й дальші головні числівники (*лааб*, *лаа*).

О МѢСТОИМЕНІ.

Мѣстоимѣ єсть часть слова скланѣма, къ мѣсто іменѣ приѣлѣма (*мѣкѣ*). Дефініція узята з „Адельфотеса“, де стоить: *Мѣстоимѣ* єсть, часть слова скланѣма, в мѣсто іменій приѣлѣма (53к). Се дословний переклад дефініції Ляскариса: *Ἐπισημασμένη ἐστὶ μέρος λόγου κλιόν, ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβάνομενον* (756 і 76а). Такаж дефініція в Урбана (ст. 146). Як у латенській граматиці Меланхтона (ст. 140) і Відавского (246), так і в Звзанія заіменникови послѣдоуют' *сѣдѣмъ*: *родѣ*, *вѣдѣ*, *начертаніе*, *лицѣ*, *число*, *падѣжѣ*, *и́ значеніе* (*мѣкѣ*).

Чотири роди заіменників: мѣжескій, їко, мой. Жѣн'скій, їко, моѧ. Срѣдній, їко, моѣ. Ѡбщій, їко азъ (мѣга) — се дословний переклад із Крузія, в якого на питання: Quot sunt Genera Pronominum', така відповідь: Quatuor. 1. Masculinum, ut *ὁ ἐμὸς*. 2. Foemininum, ut *ἡ ἐμή*. 3. Neutrum, ut *τὸ ἐμὸν*. 4. Omne, ut *ἐγὼ*.. (II, 1573, ст. 109).

Виды жѣ сѣуть двѣ: Перкоѡбразный, їко, азъ, Прон'вѣд'ный, їко, мой (мѣга). В Івана Тухольця species pronominum — duae': Primitiua, vt ego. Deriuatiua, vt meus (Questiones, 29a). Ті самі приміри також у Люпуля (Rvdimenta, 21a).

Начертаній — двѣ: Прѣстоѣ, їко, азъ. Слобжнѣ, їко, азъ са^м. ты самъ, той самъ, ѡнъ са^м (мѣга). Мужеський і середній рід велить відмінати після семої деклінації, а жіночвій після восьмої. В Івана Тухольця також figurae pronominum — duae': Simplex vt ego. Composita, vt egomet (296). В дальшій текстї приходять і ego ipse' (30a).

Лицѣ — три: Перкоѣ, їко, азъ. Второѣ, їко, ты. Трѣтеѣ, їко, ѡнъ (мѣб). І в „Адельфотесї“ лицѣжѣ три, перкоѣ, їко, азъ, второѣ, їко ты, трѣтеѣ, їко ѡнъ (53к). Числѣ же такъжѣ три: Ѡдин'ствѣн'ное, їко, азъ. Двоѣствѣн'ное, їко, вѣ. Множѣствѣн'ное, їко, мы (мѣб). Рівнож і се позвчка з „Адельфотеса“: Числѣ же три: Ѡдин'ствѣн'ное, їко, азъ, двоѣствѣн'ное, їко, вѣ, множѣствѣн'ное, їко, мы (53к.).

Відмінків шість, а значінь три: їз'авітел'ное, зиждїтел'ное, ї ѡказател'ное. їз'авітел'ное значѣніє єсть, є же їзвѣстѣтъ нѣчто. Таких три: азъ, ты, ѡнъ (мѣда). З відмінн треба піднести: 3 відм. мнѣк ї мнѣ, 4 менѣ, ї ма (як в „Адельфотесї“ на 54к.), таксамо тебѣк, ї тѣ, тебѣ ї тѣ; в двійнім члелї перша особа не має 4 відм., а друга має 1 відм. вы, 5 відм. ѡ вы; в множинї є 4 відм. насъ, ї ны, як касъ, ї вы. „Онъ“ має: 2 відм. єгѡ, нѣго, 3 ємѡ, нѣмѡ, 4 єгѡ, 6 їмъ, нїмъ; 1 і 4 відм. дв. ч. ѡна, ї ѡнѡю, 2 ѡною, 3 і 6 ѡныма; множина: 1 ѡнї, 2 їхъ, ї нїхъ, 3 їмъ, нїмъ, 4 їхъ, 6 їми, ї нїми (мѣб, мѣа).

Зиждїтел'ное значѣніє єсть, є же ѡ їз'авітел'наго зиждѣт'са. Таких заіменників шість: мой, твої, свої, себѣ, нашъ, вашъ, (мѣб) (у підчеркненнх переведена відміна). Мой має: 2 і 4 відм. моего, 3 моѣмѡ, ї є^м, 5 ѡ мой, 6 моймъ; 1 і 4 відм. дв. ч. моѧ, ї моѡ, 2 моѣю, 3 і 6 мойма, 5 ѡ моѧ; 1 і 4 відм. вн. мой, 2 мойхъ, 3 моймъ, 5 ѡ мой, 6 мойми. Таксамо відміняеть ся моѣ, що має в 1 і 4 відм. дв. ч. тільки моѧ, а в 1, 4 і 5 відм. вн. моѧ (в 5 з ѡ). Жіночвій рід: 1 моѧ, 2 моѣѧ, 3 моѣї, 4 моѣю, 5 ѡ моѧ,

6 мѣю; двійне число, як у мужеського роду; 1 і 4 відм. мн. моѡ, 2 моѡхъ, 3 моѡмъ, 5 ѡ моѡ, 6 моѡми. Відміна заіменника твоѡй не має ніде 5 відм., впрочім вона зайва (мѣзаб, мѣзаб). Відмину заіменника нашьъ (нашого), нашла (нашеѡ) і нашьє (нашого) можна уявити собі на основі відмини мѡѡй; зазначити треба 1, 4 і 5 відм. мн. муж. р. на и та к і виступ ѡ в 1, 4 і 5 відм. мн. жін. р. (нашла) і 1 відм. мн. сер. р. (4 і 5 відм. мн. сер. р. наша, ѡ), хоч деінде виступають чисті самозвуки (4 відм. одн. жін. р. наш8). По відміні сѣѣ (1 і 4 відм., 3 сѣѣкъ, 6 сѣѣю) в замітка: Тѡ сѣѣ дѡ глѣѣсѡ прѣнашьъ (мѣзаб, мѣнаб, мѣда).

Вказуючих заіменників три: сѣѡй, тѡѡй, ѡнѡй. Сказател'ноє значѣннє їсткъ, ѣ же ѡказаннє ꙗвлѡеткъ (мѣда). Сѣѡй (сер. р. сѣѣ) має: 2 відм. сѣѡд (і 4 відм. муж. р.), 3 сѣѡѡ, ѡ сѣѡ, сѣѡ (сѣѡмъ); 1, 4 і 5 відм. дв. ч. всіх родів сѣѡ, ѡ сѣю, 2 сѣѡю, 3 і 6 сѣѡма; у множині 1 і 4 відм. муж. р. сѣѡ, сер. і жін. сѣѡ, дальші: сѣѡхъ, сѣѡмъ, сѣѡми. Однвна жін. р. сѣѡ, сѣѡ, сѣѡй, сѣю, сѣю (мѣдѡ). Тѡѡй (тѡѣ) деклїнуєть ся так: 2 відм. тѡѡд (і 4 відм. муж. р.), 3 тѡѡѡ, ѡ тѡѡ, 6 тѡѡ, ѡ тѡѡ; двійне число для трьох родів: 1 і 4 відм. тѡѡѡ, ѡ тѡѡю, 2 тѡѡю, 3 і 6 тѡѡма (в жін. і сер. р. також тѡѡма); 1 відм. одн. ж. р. тѡѡѡ, 2 тѡѡѡ, 3 тѡѡѡ, 4 тѡѡѡ, 6 тѡѡю; у множині має муж. р. в 1 і 4 відм. тѡѡи, жін. тѡѡѡ, сер. тѡѡѡ, а прочі відмінки такі: 2 тѡѡѡхъ, ѡ тѡѡѡѡ, 3 тѡѡѡмъ (в жін. і сер. р. також тѡѡѡмъ), 6 тѡѡѡми (в жін. і сер. р. також тѡѡѡми) (нѡаб).

Заіменники: зиждїтел'ныѡ ѡ ѡказател'ныѡ приходять і в „Адельфотесї“ (55к). Що тикаєть ся відмини заіменника тѡѡй, множина для муж. р. тѡѡи, тѡѡхъ, тѡѡмъ, а для жін. і сер. тѡѡѡ, тѡѡѡ, тѡѡѡ існує в „Адельфотесї“ як родівник (11к.), а множина для жін. р. тѡѡѡ, тѡѡѡхъ, тѡѡѡмъ приходить у партїї про заіменник (58к.). На скїльки дозволяли пять відмінків „Адельфотеса“ супроти шістьох Звзанїя, ввійшов з нього і взірєць відмини заіменника сѣѡй (56к.) до граматик Лаврентїя. Як передтим, так і при заіменниках змішанвїї 3 і 7 відм. у „дательнїм“. Взірці: ѡзъ, тѡѡ, ѡнъ, мѡѡй, сѣѡй, тѡѡй приходять і в „Адельфотесї“.

Дефїніції Лаврентїя поодиноких значїнь заіменників є тільки розширеннями термїнів і мабуть принадлежать самому авторови. Хоч у латиньскїй граматикї звертає Мелянхтон увагу, що ‚significatio in primis est tradenda pueris‘ (ст. 141), але його подїл заіменників по значїнням не має нічого спїльного з подїлом Лаврентїя. Можливо, що в Лаврентїєвїм подїлі треба видїти три середнї групи заіменників із грецької граматик Мелянхтона: ‚Pronominum alia prima sunt, alia possevia, alia demonstratiua, alia relatiua, alia composita‘ (81б).

Такий поділ заіменників у грецьких граматиках загальний, прим. у Ляскаріса (756 і 76а) та Неандра¹⁾.

Ї ГЛЯГОЛЪ.

Глѣ їсть, гласъ ївляющъ дѣлати нѣчто илї страдатъ. їко, сѣкѣ, сѣкѣса (їла). В „Адельфотесі“ відмінна дефініція: Глаголъ їсть часть слова скланѣема, съразличными времени, дѣйство, илї страсть. илї средне нѣчто знамендай (61к). Як дефініція „Адельфотеса“ взята з Ляскаріса (176, 18а), так Зизанія запозичена з латинської граматики Мелянхтона: Verbum est uox, significans agere aliquid, aut pati: ut, Verberare, actionem significat! Verberari, passivum (ст. 144). Такаж дефініція і в Відавського (30 б), Любуля (Erotemata 116, Pvdimenta 226) та Спангенберга (68а), в останніх двох із тими самими примірами. В Хрисольора також дієслово се *μερος λόγου αἰτιου, ενεργίαν η̄ πάθος σημαίνον* (ст. 22).

Дієслову послѣдуютъ — дѣлатъ: залогъ, образъ, видъ, начертаніє, число, лицє, время, співрѣжество, и родъ. Таксамо в Крузія (II, 1573, ст. 114). Залогъ пять: Дѣлатеиный, страдатеиный, средний, посредственный, и шестой. Лаврентієвому термінови „залогъ“ відповідає термін „родъ“ „Адельфотеса“, де родів є пять (61к). Ті самі і в граматиках Крузія (II, 1573, ст. 117) і Ляскаріса (176, 18а).

Діяльний рід дѣланіє значить. їко, оучѣ, сѣкѣ, вклію. Страдальний рід страданіє значить. їко, оучѣса, сѣкѣса, вкліюса. Средній залогъ їсть, їже ниже дѣланіє, ниже страданіє значить, но посредствено нѣчто. начертанієже дѣлатеиноґо їмаѣ непреложное въстрадатеиноґе. їко, здраствѣю (прим. з „Адельфотеса“, 61к.), стою. Посредственый залогъ їсть, їже начертаніє страдатеиноґо їмаѣ, значеніє же влїзь образа ївляющаго дѣланіє, илї страданіє, їко, пекѣса, тцѣса, воюса, и пробча. Шестой залогъ їсть, їже начертаніє їмаѣ страдатеиноґо, значенієже съдежиѣ, дѣлатеиноґо и страдатеиноґо. їко, оучѣса граматіки, оучѣса ѿ дѣдаскала. понѣждаюса на дѣло, понѣждаюса шнѣкоґо (їлаб. їла). Подібні дефініції і в Мелянхтоновій латинській граматиці: Activum est, quod in o definit, & actionem significat: ut, Amo, Verbero. Passivum est, quod in o definit, & passivum significat: ut, Amor, Verberor. Neutrum est, quod in o definit, & propemodum actionem uel passivum

¹⁾ Graecae linguae erotemata. Michaelae Neandro Sorauiensis autore. Cum Praefatione Philippi Melanthonis. Basileae, 1556 (Цсарєвкѣ бібл. в Відні 44. L. 75), ст. 50.

significat, ueruntamen absolute, hoc est, ut casum actiuorum aut passiuorum non requirat: ut, Sto, Curro, Frigeo, Caleo, &c. Commune genus uerborum in or desinentium est, quae promiscue aliàs actiue, aliàs passiuè significant. Deponentia dicuntur, quae cum in or desinant, alteram tamen significationem deponunt, & aut actiue significant... Aut neutraliter (ст. 145—148). Дефініції Відавського (31a) запозичені в Меляхтона; подібні і в Ляскаріса (130б, 131a). Спангенберґ висказав ся про neutrum', що propemodum passiuum significat, sed casum passiuorum repudiat... et significatio illorum non transit in aliquam personam' (Rvdimenta, 29a). Що neutrum' non habet passiuum' запримітив і Тухольць (Institutiones, 106f).

"Образъ" їсть чєтыри: Їз'ївїтел'нїи, їли бѹказате'нїи, велїтел'нїи, желате'нїи їм'к'ти, їли Молїтвен'нїи, неперед'кнїи, їли неубавнїи. Першїи прѹсто н'кчєтє вїти бѹказѹтє. їко, бѹчѹ, вїю; другїи вѹповелїнїи бѹпотребаѹтєса. їко, бѹчїи, вїи; третїи, їмже н'кчєтє вїти желїем'к'. (зїчїмо) їко, дї бѹчѹ, дї вїю; останнїи їз'к'ст'нїи чїслї ї лицї непрїем'лєтє. їко, бѹчїти, вїти (їкаб). Прїмїри на вїю узїтї з „Адельфотеса“ (61к.), впрѹчїм тут способїв пѹть ї вони назївають ся „їзложєнїи“. В Богорїчї тїлькї способїв, що ї у латїнськїи граматїцї, отож пѹть (ст. 93).

Дефініції способїв такїж, як у латїнськїи граматїцї Меляхтона: Indicatiuus, qui simpliciter fieri aliquid, aut non fieri definit. Imperatiuus, quo imperando utimur. Optatiuus, quo optamus, non definimus quid fiat: adeoque degenerat hic ab Indicatiuo, ut ad absoluedam sententiam ferè adiscat aduerbium optandi... Infinitiuus per se neque personam certam, neque numerum definit... (ст. 153). Правда, в Меляхтона їснує їще „subiunctiuus“, але, що були перерїбкї граматїкї Меляхтона з чотїрма способїми, тїми самїми, що в Зїзанїї, доказом того вїртемберське виданє граматїкї Меляхтона з 1629 р., в якїм на питаннє: Quot sunt modi? вїчисленї в вїдповїдї чотїри способї: Indicativus, Imperativus, Coniunctivus et Infinitivus (ст. 136).

Вїдмїже двї, Перков'бра'нїи (глаголю, чїтїю) и Прѹв'ко'нїи (г'лїбїю, бѹчїтєв'бїюса, тѹєст'к' в' чїтїт'є бѹправаѹюса). Їх дефініції вже звїснї. Чїсло двї спїльне не тїлько з „Адельфотесом“ (61к.), але ї майже всїми сучаснїми граматїкїми. За то колї в „Адельфотесї“ трї начертїнїї (61к.), в Зїзанїї начертїнїи г'лї їст'к' дв'к'. Прѹстоє. їко, пишѹ. несѹ. Слоз'носє. їко, прїпїсїю, Нїлїш'бїю (їга). Так ї в латїнськїи граматїцї Меляхтона (ст. 155) ї Івана Тухольця (Questiones, 34a).

Звісні три числа й особи спільні не тільки з „Адельфотесом“, але й з прочими граматиками, перші грецькими, останні і латинськими. Приклади на особи: кію, кіши, кітъкъ узяті з „Адельфотеса“ (62в.).¹⁾ Преме^жже трій. Настояще. Протажін'ное. й Бѣдѣше. Изни^жже й йнаа трій ра^ждѣютса. Изъ Настоящаго мимоше^жше. Изъ протажін'наго, пресове^ршен'ное. Изъ Бѣдѣщаго, непредѣ^жное. ѡбаче нѣ въ всѣхъ глѣхъ всѣкъ вываютъ. Въ бвы^ж въ непредѣ^жное лишѣтса, мимоше^жше же ѣтъ. Въ бвы^жже мимоше^жше лишѣтса, непредѣ^жное же ѣтъ (нѣб, нѣа).

Свпрѣжествъ ѣтъ двѣк. Перѣвое, й Второе. До першої конюгаціи належуть дѣслова, закінчені на лю, на ѣю, й на лю. йхже мимоше^жше, на а^ж, йли на и^ж, на о^ж, на оу^ж, йли на ы^ж, на ѣхъ, на а^ж. Бѣдѣше на с, йли на ю (нѣа). Второе свпрѣжество ѣтъ, глѣкъ ко^жчѣши^жса, на с на ѣ. на ю. й на сю. йхже мимоше^жше, на а^ж, на и^ж, на о^ж, на оу^ж, йли на ы^ж, на ѣхъ й на а^ж. Бѣдѣше же, на с, йли на ю, йли на ѣ, йли на с (ѣб).

Що до родів, їх чотирн; вони такі самі, як в імени (нѣб).

Взірець першої конюгаціи: іа^жвалю. Настояще: одн. ю, еши, е^ж, дв. ч. ека, е^жк, ета, та, мн. емъ, ете, ю^ж. Мимоше^жше кон'чѣтса, на и^ж, йли а^ж, оу^ж, ы^ж; одн. іави^ж, іавіа^ж ѣси, ла, ло. й іави, іави. дв. ч. іавіх^жовѣ, ва, іавіста, іавіста, мн. іавіх^жомъ, іавісте, іавіша. Протажін'ное: одн. іавла^ж, іавла^ж ѣси, ла, ло. й іавлаше, іавлаше, дв. ч. іавла^жх^жовѣ, ва, іавласта (нѣа). Пресове^ршен'ное: одн. іавла^ж, іавла^ж ѣси, іавлаше, іавла^ж, дв. ч. іавла^жх^жовѣ, іавласта, ста, мн. іавла^жх^жомъ, іавласте, іавла^жх^жс, іавлаше. Бѣдѣше: одн. іавлю, іавіши, іавітъ, дв. ч. іавіа, е^жк, іавіта, іавіта, мн. іавімъ, іавіте, іавітъ (нѣб).

Привказовий спосіб теперішнього часу: одн. іавла^ж, да іавла^жт, дв. ч. іавла^жта, да іавла^жста, мн. іавла^жте, да іавла^жют; будучого: одн. іави, да іавіт, дв. ч. іавіта, да іавіта, мн. іавіте, да іавла^жт (нѣб, нѣа).

Моли^жтвен'наго теп. ч. творить ся доданнем злучника да до прямого способу тогож часу. Мимоше^жше: одн. да іавіа^жбвы^ж, іавіа^жбвы ѣси, іавіа^жбвы, дв. ч. да бвы іавіх^жовѣ, іавістабвы, бвы, мн. да бвы іавіх^жомъ, іавістебвы, іавішабвы. Протажін'ное: да бвы іавла^ж; Пресове^ршен'ное: давѣ іавла^ж; Бѣдѣше: да іавлю (нѣаб).

Двііменник теп. ч. іавла^жти, буд. ч. іавіти (нѣб).

¹⁾ Первісне жерело того приміру граматика Діонізія, Egenolff, op. cit. ст. 27.

В грецьких граматиків применників 18, і так в „Адельфотесі“ (149к.), в Лаврентія єсть жє Прє̀логω̄ ѿ. Къ, Къ, Ёъ, Прє̀, прє̀до, На̀, на̀до, По̀, подо, Ѡ̄, на̀, по̀, і̀ко, по̀на°. прї̀, ѿ̄, ѡ̄, ѡ̄зъ, чрє̀зъ, по̀, вє̀лѡгъ, рѡ̀ди, дѣ̀ма, дѣ̀ла, вѣ̀мѣсто. Є̀тъже ѡ̄ ѡ̄ныя вѣ̀ка части, і̀же могѣтъ прє̀логи нарицѣти°, но̀ то̀кмо вѣ̀сложєніи ѿ̀потребаємаа. і̀ко, вѣ̀, вѣ̀вышаю. вѣ̀съ, вѣ̀схождѣ̀. про, проречє̀ніє. прє̀, презирѣніє, ѡ̄ли, прє̀вє̀ліє. рѡ̀зъ, рѡ̀граблєніє (ѡ̀б). Ся роля применників зазначена в грецьких граматиках уже в самій дефинїції; що применники служать до складання вищих частий мови, зазначували се ѡ̄ латинські граматики, прим. Тухольця (Questiones, 446).

Пригадуючи, що в Лаврентієвім „дательнім“ злив ся 3 і 7 відмінки, наведу з партїї ѡ̄ сочинєніи прє̀логω̄̄ лучєннє применникѡ̄ з поодвоєними відмінками: вѣ̀ з 3 і 4 відм. (вѣ̀ цє̀ркви, вѣ̀ црѣ̀, вѣ̀дѣ̀вици, вѣ̀дѣ̀ѡ̄); кѣ̀ з 6 відм. (кѣ̀ тѣ̀бѣ̀, кѣ̀мнѣ̀); сѣ̀ з 6 відм. (сѣ̀бого̄, 1) сѣ̀на̀ми); прє̀, прє̀до з 6 і 4 відм. (прє̀тово̄ю, прє̀домно̄ю, прє̀мє̀не); на̀, на̀до з 6 і 4 відм. (на̀ градѡмъ, на̀домно̄ю, на̀градъ); по̀дъ, подо з 6 і 4 відм. (по̀дрє̀вомъ 2), по̀дрє̀ко, подомно̄ю); ѡ̄ з 3 і 4 відм. (ѡ̄ мнѣ̀, ѡ̄ вѣ̀съ); на̀ з 3 і 4 відм. (на̀ мнѣ̀, на̀ вѣ̀съ); по̀ з 3 і 4 відм. (по̀ мнѣ̀, по̀ вѣ̀съ); прї̀ з 3 і 4 відм. (прї̀ мнѣ̀, прї̀ ва°); ѿ̄ з 4 відм. (ѿ̀тє̀ке, ѿ̀ва°); ѡ̄ з 2 відм. (ѡ̄на̀ши°, ѡ̄на̀съ); ѡ̄зъ з 2 і 4 відм. (ѡ̄зъчрє̀ка, ѡ̄на°); чрє̀зъ з 4 відм. (чрє̀ мє̀не, чрє̀ достѡ̀нѣ̀ство, на̀гѡ̀дностъ); по̀, вє̀лѡгъ. ѡ̄ли по̀ з 3 відм. (по̀ пѡ̀вѣ̀ ѿ̀чи°, по̀дѣ̀лѡ̄ мзда̀, по̀ тѣ̀бѣ̀ по̀йдѣ̀); рѡ̀ди з 2 відм. (ѡ̀ра̀ма рѡ̀ди, на° рѡ̀ди, мє̀нє̀ рѡ̀ди); вкї̀нцї̀ вѣ̀мѣ̀сто з 2 і 4 відм. (вѣ̀мѣ̀сто҃не҃го тѣ̀ вѣ̀ди, вѣ̀мѣ̀сто ва° ѡ̀нї̀ вѣ̀дѣ̀тъ) 3) (ѡ̀раб, ѡ̀аб).

Ѡ̄ НАРѢЧИ.

Нарѣчїє є̀сть часть слѡ̀ва нє̀ скланѣма, прє̀ глаголо̄, ѡ̄ли по̀ глаголѣ̀ глаголѐма. і̀ко, глїю влгω̄. влгω̄ глїю (ѡ̄ла). Се переклад дефинїції Дїонїзія: *Ἐπιρρημιά ἐστὶ μέρος λόγου ἄκλιτον κατὰ ῥήματος λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον ῥήματι* 4). В „Адельфотесі“ переложена вона з граматик Ляскарїса (776, 78а) трохи відмінно: Нарѣчїє є̀сть часть слѡ̀ва нескланѣма на глаголѣ̀ глаголѐма, ѡ̄ли на̀ глаголѐма (154к.).

esse: Erotemata de octo partibus orationis, auctore Stanislao Zaborowski (Краків, 1524).

1) В „Адельфотесі: собѡгомъ. 2) по̀ дрє̀ко̄ ѡ̄ по̀ дрє̀рево̄мъ.

3) Применники „Адельфотеса“ о҃тєї: вѣ̀, во, ѡ̄, со, ко, прє̀до, на, по, рѡ̀ди, вѣ̀мѣ̀сто, ѡ̄, сѣ̀, по̀д, чрє̀зъ.

4) Egenolff, op. cit. ст. 39.

Як у Крузія (II, 1573, ст. 292) і Відавського (716), так і в Зизанія послі́дствують прислівникови: **Бѣдѣ, Начер'таніе, Ра'свж'деніе, ѿ значеніа.** Видів два: **Пер'воу'бразный. іако, вчѣра. оу'тро. Про'н'во'л'ный. іако, мѣдрѣ, добрѣ (їаа).** В Відавського також species adverbiorum sunt duae: Primitiua, vt heri, cras. Deriuatiua, ut prudenter, pulchre' (716).

Начер'танійже дѣ'к: Простое іако, крѣпцѣ. Сложное іако благочин'нѣ (їаб). В Відавського figurae adverbiorum sunt duae: Simplex, ut prudenter, мадрзе. Composita, vt imprudenter, niemadrze' (736). І в Тухольця дві figurae' прислівників (Questiones 436). Тут також три степені 'comparationis adverbiorum' sicut in nomine' (43a). Три ра'свж'деніа степеній і в Лаврентія, такжде іакоже ѿ вѣ іменій: **Крѣпцѣ, крѣпча'ше, крѣпчае. многѡ, множайше, множае. Невѣск'же нарѣчїа' три степені могу'т бѣти (їаб).**

Як у Відавського significationes Adverbiorum multae sunt' (716), так у Зизанія ра'ли'наа, значеніа прислівників. Усіх 22¹⁾: **в'реме'н'є (їнѣ, днѣ, вчѣра²⁾, дрѣв'ле³⁾, оу'троу, посе⁴⁾, єгда, тогда, джѣ, а вѣ); мѣста (горѣ, низѣ, вѣстрѣ, вѣнѣ, влізѣ⁴⁾, далече, здѣ, к, тамѡ, ѿ прочаа); **качества⁵⁾ (добрѣ, злѣ, блгѡ, вѣскорѣ⁶⁾, дубовѣ, мѣдрѣ⁷⁾; количества (многѡ⁸⁾, малѡ⁹⁾, єдиніцею, дважды, тріжды, множіцею, помногѣ); **Фрицїаніа¹⁰⁾ (нї, никакоже, ѿню⁸⁾; дѣв'цїаніа (сїце, такѡ, вѣправ'дѣ, вѣисти'нѣ, всѣкѡ, аминѣ); молитвен'наго (да, аминѣ); дѣподобленіа (іако, іакоже, сїце, такѡ, онакѡ, іакобы); дѣдивленіа (ѡ, а, га, іако); риданіа¹⁰⁾ (оу'вы, ѡхѣ, горе); не'н'вѣстка (подобенѡ, лѣбѡ, мнѡ¹¹⁾ сїр'кѣ подобенѡ такѣ, подобенѣ¹¹⁾); чїна¹²⁾ (прежде, послѣди, вначалѣ, посе⁴⁾; свѣраніа (кѣпнѡ, вкѣпѣ¹³⁾); ра'дѣленіа¹⁴⁾ (вѣзѣ, крѡмѣ, ра'вѣ, токѡѡ); ра'свж'деніа¹⁵⁾ (сѣклѣе, множае, мнїе,¹⁶⁾ паче,¹⁷⁾ влїше, скорѣе); **вѣпрошеніа¹⁸⁾ (гдѣ¹⁹⁾ ѡкѣдѣ, когда, вѣскѣю,²⁰⁾ чѣсѡради, какѡ); величаніа, ѿ ра'пространеніа (сѣло,²¹⁾ всѣкѡ,²²⁾ правѣ докѣска); кланеніа²³⁾ (є'н); ѡкланеніа (нї)²⁴⁾; авленіа²⁵⁾ (іавѣ); таеніа²⁶⁾ (таї) та небу'дѡв'ства (неглї, єдва)²⁷⁾, (їаб, їга, їеа).********

1) Спільні з „Адельфотесом“ підчеркнені.

2) В „Адельфотесі“ вчѣра. 3) дрѣвнє. 4) влізѣ. 5) посре'ства. 6) вѣскорѣ. 7) премѣрѣ. 8) В групі: посре'ства. 9) малѡци. 10) ридател'на. 11) В групі: дѣравнїтел'на. 12) чїновнѡ. 13) вѣкѣпѣ. 14) раздѣлїтел'на. 15) разсѣдїтел'на. 16) мнїе. 17) найпаче. 18) вѡпросїтел'на. 19) гдѣ. 20) вѣскѣю. 21) В групі: повелїтел'на. 22) В групі: извѣстна. 23) клатѣннѡ. 24) В групі: ѡмѣтател'на — нї. 25) извѣстел'на. 26) прикрѡвеннѡ. 27) В групі: ѡслабїтел'на.

Ще більше значінь прислівників відмічено в „Адельфотесі“. Тут є прислівники: крѣмене значащїа і вкляющїа, крѣмене надстателныа, посредства, количества, творителнаа, мѣстна, молитвенныа, бѣднострадателныа, ї же њ ридателнаа, ѡмѣтателныа, ѡтрицателныа, ѡподобителныа, ѡудикителныа, ѡрленителныа, чинѡвныа, собирателныа, повелителнаа, разсѣдителныа, вопросителна, извѣстна, полагаателныа, клатвенныа, ѡн ѡвѣщавателныа, ѡклатвеннаа, зрителныа, слагателныа, раздѣлителныа, ѡслабителныа, изавителнаа, прикровѣнныа, ѡказателныа, ѡстоателнаа, возеранителнаа (к. 155--7).

Як значіння прислівників в „Адельфотесі“ взятї з Ляскарїса (776, 78а), так Лаврентїй повибрав значіння для своєї граматики з рїзних граматиц: Ляскарїса, латинської граматики Меляхтона (ст. 199—206), Крузія (II, 1573, ст. 292—296), Відавського (716) та Тухольца (Questiones, 43а). Що тикаєть ся значінь прислівників загалом, довгий їх ряд уже в граматиці Доната (к. 24—27), а з бігом часу той ряд усе прибільшував ся значно так, що в кождїй тодїшнїй граматиці подибуємо дуже велике число значінь прислівників¹⁾.

Ѓ СЪЮЗЪ.

Съюзъ їсть часть слова нескланѣема, ѡныа части свѣзѡущїа починѡ съчинѣнїа. іако, чѣкъ ѡ конь. ходит ѡ трѣждѣетса (їда). В „Адельфотесі“ Союзъ їсть часть слова нескланѣема, свѣзѡющи ѡныа части слова, вопомышлѣнїе сочинѡмъ (157к.). Обї сї дефїніці се відмінний переклад дефїніці Ляскарїса: *Сύνδεσμός ἐστὶ μέρος λόγου ἄκλιτον, συνδέον τὰ ἄλλα μέρος τοῦ λόγου εἰς διάνοιαν μετὰ τάξεως*. Coniunctio est pars orationis indeclinabilis, coniungens alias partes orationis in sententiam cum ordine (786, 79а). Такаж дефїніція Мосхопула (86), Урбана (ст. 155). В Теодозїя дефїніція мало що відмінна: *Сύνδεσμός ἐστὶ μέρος λόγου ἀκλιτον συνδούν τὰ μέρος τὰ λοιπὰ τοῦ λόγου*²⁾.

¹⁾ Прим. в граматиці Кляя. Пор. Ältere deutsche Grammatiken in Neudruck. Herausgegeben von Joh. Meier. II. Die deutsche Grammatik des Johannes Clajus. Nach dem ältesten Druck von 1578 mit den Varianten der übrigen Ausgaben herausgegeben von Friedrich Weidling, Strassburg, 1894, ст. 120—126. Впрочім ся граMATИКА, як і ѡна нїмецька граMATИКА Альберта (вийшла в тїм видавництві: III. Die deutsche Grammatik des Laurentius Albertus. Herausgegeben von Carl Müller — Fraureuth, Strassburg, 1895) має тїльки спільного з граMATИКОЮ Лаврентїя Зязанїя, на скїльки були їм усїм звїснї спїльнї жерела.

²⁾ Goettling, op. cit. ст. 17.

Зі злучників сѣтъ жѣ ѡвы(а) оуѣо сѣлѣплѣющїа ¹⁾ (ї, оуѣо, жѣ). ѡвыа же раѣдѣлѣющїа ²⁾ (лї, їлї). ѡвыа же прикасающїа-са ³⁾ (ѣще, д а, іако д а, ра д и, іако, нѡ, понѣже, тѣмъ, тѣже, вѡ), ѡвыа^ж вѣпрѡсннн (оуѣо⁵⁾, е д а) ⁶⁾. ѡвыа же ѡтвѣрждающїа, їлї ѡтвѣщавѣющїа (оуѣо⁵⁾, прѡче) (їдаб). В Відавского species potestatis, seu significationis sunt septem, спїльно з Лаврентїевою граматикою: Copulatiua, Disiunctiua, Causalis, Approbatiua (736). Три перші з наведених а крім того ѣ conjunctiones continuatiuae' приходять і в Мелянхтоновїй грецькїй граматикї з 1522 р. (92аб) та в Ляскарїса (786, 79а); тїльки три перші на шість груп злучників в Крузія (II, 1573, ст. 301). В Дїонїзіевїй граматикї *ἴων δὲ συνδέσμων οἱ μὲν εἰσι συμπλεκτικοί, οἱ δὲ διαζευκτικοί, οἱ δὲ συναπτικοί, οἱ δὲ παρασυναπτικοί, οἱ δὲ αἰτιολογικοί, οἱ δὲ ἀπορηματικοί, οἱ δὲ συλλογιστικοί, οἱ δὲ παραπληρωματικοί* ⁶⁾. Як при прислївниках, так і при злучниках Зизанїй був елективом.

VIII.

Як у виданню Камерарїя латинської граматики Мелянхтона останнїй роздїл трактату про ортографїю, так і Лаврентїй помїстив по останнїй частини мови Канони Ордографїи. Зї самозвукїв їдїствѣ^нн а значїть. іако, члѡкѣа спѣща, сѣдѣща. Полагѣтьже-са нѣкогда ївѣксто а, в'їдїствѣн^нно^ж числѣ. іако, вѣжадѣ тебе дїша моѣ, мїлѡсть твоѣ гѡспѡди їпро^ж. Ї вѣмножѣствѣ^нномъже числѣ полагѣтса, їгда трѣѣѣ їсть двѡе а вѣспѣ писати, тогда пѣрвое а бѣдѣ, вѣторѡе а, вѣмѣксто дрѡгого а. іако, поманѣ днї дрѣвнн (їѣа). Статя ѡ мнѡжѣствѣ і ѡ їдїствѣ „Разсужденїй“ проф. Ягїча приказує також: пишї же і азъ ко їдїнствѣ (ст. 719). Інша статя звертає увагу, що ѣще двѣ а стѣнѣ в'радѣ в'конѣцѣ, тѡ в' послѣдннго мѣксто пишѣтса азъ с вѣрїю д, їлї прѡсто а (ст. 642). Про то саме мова на стор. 647 і 656. Декуди привзначуєт ся тїльки для одннн аа, а для мнѡжнн аа (ст. 647, 720 і 721).

Другїй самозвук є полагѣтѣса вѣсрѣдѣ речѣнїа, їлї на конѣцї речѣнїа. іако, безакѡнїѣ. Полагѣтѣже^о нѣкогда ї самѡ крѡмѣ сѣглѣснн^ж іако, посѣцї ї, ї вначѣлѣ речѣнїа вѣксто є, мѡже писѣтиса. Кїлїкоеже є, вначѣлѣ ї наконѣцї речѣнїа полагѣтса. іако,

¹⁾ В „Адельфотесї“: соплѣтателннн. ²⁾ сопрѣжнннн. ³⁾ присовокспїтелннн. ⁴⁾ внослѡвннн. ⁵⁾ В групї: ѡглаблнннн.

⁶⁾ Egenolff, op. cit. ст. 42.

є динорѡднѣи, є стѣствѡ, є гдд, бѣмножѣнїє, спасѣнїє (пѣаб). Ортографїчна статя „Разсужденїя“ проф. Ягіча велить писати є в началѣ і в концѣ, є стѣ в слѡзѣ (ст. 640). Инша статя п. з. Єїла соѣществѣ книжнаго писма має таве правило: Великое же є в началѣ и на конци реченїа полагається, іако є динорѡднѣи, є стѣствѡ, є гдд, бѣмножѣнїє, спасѣнїє (ст. 718). Одна статейка владе є в началѣ и в конци (ст. 107). Що є з наголосом рївне є, говорить ся на ст. 657.

Що тивають ся і и и, їх полагається ивначалѣ реченїа, и въсрѣдѣ, инакоци. і, вначалѣ именѣ гддствѣнаго полагається. іако, ізраїль, іванъ. вначалѣ разлічїа, єдинствѣнаго числа. іако, іже. Їи иныже имена и вначалѣ пишется. іако, има, истѡчникъ. Їи срѣдѣже реченїа, єгдд оубо прегласными, вѣнѣ и пишется і, іако, спсѣнїє, вѣїє, ѡспасѣнїи, ипрѡча. єгдд прѣдѣ съгласными, тогда и пишется. іако, хѡдїти, посѣтити. Їи конциже і пишется, всѣхъ именъ втораго склонѣнїа вѣдѣтелно падѣжи. вѣиныже падѣже, и. іако, ро. нѡци, д. нѡци. ро. кости, да. кости (sic. хѣба вже: кѡстї) (пѣб, пѣа). Лаврентїеве правило нагадує аналогїчний уступ у „Разсужденїяхъ“ проф. Ягіча на ст. 711 в семїи потци: і и и полагається и в началѣ реченїа и въсрѣдѣ и на конци. і в началѣ именѣ гддствѣнаго полагається, іако: ізраїль, іванъ. в началѣ разлічїа єдинствѣнаго числа, іако: иже (повнно бутї: іже) во иныхъ же именахъ и в началѣ пишется, іако. ила, истѡчникъ. въсрѣдѣ же реченїа, єгдд оубо, прегласными, вѣнѣ пишется і, іако: спсѣнїє, вѣїє, ѡ спсѣнїи, и прѡча. На 640 ст. сказано, що і в началѣ и в концѣ, иже въ слѡзѣ стоить, то саме, а ишвиими словами читають ся на ст. 1007: иже в складѣ, и і в началѣ и в конци.

О и ѡ полагаються ивначалѣ и въсрѣдѣ, инакоци, вначалѣ оубо о, іако, ѡнаго, ѡбра, и прѡча. И ѡ такжде, іако, ѡ преѡбѡгъ и ѡ чре ѡ великое пишется, такжде ѡбра ѡ величїи, и прѡ. Їи срѣдѣже ѡ полагається тѡкмѡ вѣмножѣствѣно числѣ, ивѣиже мнѡжѣствѡ значащи. индеже, о. іако, члѡкѡ, богѡмѡ, прѣвѣнїкѡ, грѣшнїкѡ, ипрѡча. Наконциже пишется, о оубо вѣименїи, ѡвѣеже въсрѣне, ѡ же, вѣнарѣчїи. іако, достѡйно, достѡйно. прѣвѣно, прѣвѣно. любѣно, любѣно. израно, ирѡно, и прѡча (пѣаб). Про кладенїє она для означенїа однїи є мова в „Разсужденїяхъ“ проф. Ягіча на ст. 715, 719, 729, 1011 і 1015; про писаннє омеги для означенїа мнѡжини на ст. 715, 716, 719, 725, 729, 1011, 1015.

Що до у, можеся полагати у въсрѣдѣ реченїа, порѣсѣжде-

нїю искѣсныѣ, напачеꝛ сїе вѣтвор'цеꝛ соблюдаѣтсѧ. инакоꝛциі такѡꝛ
вдѣтеꝛноꝛ падѣжи. іако, нашему, вашему (пѣб). Авальотичного пра-
вила в „Разсужденїяхъ“ проф. Ягича я не найшов.

На чергу приходить правило ставлення ꙗ і ѧ. ꙗ, Къ двоꝛ мѣ-
стꙗхꙗ полагаѣтсѧ вѣсрѣдꙗ инакоꝛциі. Егда вѣсрѣдꙗ полагаѣтсѧ,
тогда слогꙗ кратꙗїи сѣставляѣт. іако, съ чѣки. егдаже након'циі,
тогда несѣставляѣт слогꙗ, но глаꝛ дѣбело вѣшати творит. іако,
чѣкъ, законъ. ѧ же вѣнѣс након'циі полагаѣтсѧ, итѡꝛкиꝛ глаꝛсоꝛ вѣ-
щаѣтсѧ. іако, конъ, кость (пѣза). В згадуванїи статї Еїла соꝛществꙗ
кнїжнаго писма стоїтъ: Еръ же и еръ, ꙗ въ двоꙗхꙗ мѣстеꝛ по-
лагаѣтсѧ въ средѣ и на кон'циі. егда въ средꙗ полагаѣтсѧ, тог-
да слогꙗ кратꙗїи сѣставляѣтъ іакоꝛ съ чѣки. егда же на кон'циі,
тогда не сѣставляѣт слогꙗ, но глаꝛсꙗ дѣбело вѣшати творитꙗ,
іакоꝛ чѣкъ, законъ. и мноꝛжественѡе число значит. еръ же вѣнѣс
на кон'циі полагаѣтсѧ и тон'кимꙗ глаꝛсомꙗ вѣщаѣтсѧ, іакоꝛ конъ,
кость. полагаѣтъ же сѧ в кон'циі, едїнственѡе число значитꙗ.
а пайр'чикꙗ наꝛ писменꙗ [пїшемꙗ] ѡбойхꙗ силꙗ и мѧтъ, іакоꝛ
мноꝛжест'венꙗныи дꙗмалител'ныи (ст. 717).

Що до ꙗ, воно ѡнѣкиꝛ вꙗ мѣсто е приѣмлетсѧ, егда тꙗклѣс-
ныи глаголюꙗ вꙗ мѣсто телѣсныи и ѡхрїсте, вꙗ мѣсто ѡ хрїстѣ.
и ѡгѡсподе, спѧскꙗ, ипрѡча. нелꙗкѡже єсть иꝛ ѡпотребленїе. ѡ-
потребляѣтсѧ вꙗ мѣсто ѡ, іако, вꙗхꙗ, вꙗхꙗ, ипрѡча. и сѣ
єсть блѡлꙗкѡно ѡпотребленїе (пѣзаб). Той сам погляд повторенїи
у цитованїи уже статї: ꙗждѣнїе пиши сице поставляѧ докрѡ в ра-
дѡ а не на вѣрхꙗ. сѣ ꙗ ѡу иꙗкꙗꝛ вꙗ мѣсто е приѣмлетсѧ, егда
тꙗклѣсныи глаголюꙗтъ вꙗ мѣсто телѣсныи. і ѡ хрѣте вꙗ мѣсто
ѡ хрѣтѣ, и ѡ гѡдꙗкꙗ спѧскꙗ, и прѡча. нелꙗкѡ же иꙗхꙗ єсть ѡпо-
требленїе. ѡпотребляѣтъ же сѧ вꙗ мѣсто ѡ, іакоꝛ вꙗхꙗ вꙗхꙗ,
и прѡча. тꙗ же пиши вꙗхꙗ. и сѣ єсть блѡлꙗкѡно ѡпотребленїе
(ст. 717—718).

Восьме правило о ж звучить: Егѡ ѡбыкѡша ѡпотребляꙗти
людіе сѣрѣстїи, иволохѡве вꙗ мѣсто ѡ, и ю (пѣб). Се перша по-
ловина правила повищѡї статї в „Разсужденїяхъ“ проф. Ягича: Егѡ
ж ѡбыкѡша ѡпотребляꙗти людіе сѣрѣстїи и волохѡве вꙗ мѣсто
ѡ і ю. аще лꙗчитсѧ вꙗ прилꙗчїяхꙗ писѧтисѧ вꙗсѡ, тꙗ же пиши
жсѧ, сїрѣчь вꙗсѡ, псж, а не иꙗкꙗ ѡ, понѣже ѡподобляѧ по дꙗкꙗ-
ствꙗ егѡ і иѡмѧ ємѡ (ст. 718). Дѡякі статї кажуть писати ж юꝛсꙗ
тїлькѡ красотꙗ ради.

ѡ, Никѡгдаже вначѧлꙗкꙗ слѡва полагаѣтсѧ. но въ средꙗ и на
кон'циі. свѡдственѡеже ємѡ мноꝛжественѡе число значит. іакоже
ѡбыкѡша писꙗти писѧти вꙗлꙗконꙗ роꝛсїи. іако, ѡмноꝛжїшасѧ (хѡба:

жав відповідним подати ближші пояснення про три метри: *Ирои́ческое*, *Елеги́ческое* та *Іа́мбическое* мѣтро.

Ирои́ческое мѣтро єсть шестом'критѣное, и шесточислите^нное. Єже прие^ле^т въперво^м, и второ^м, и трѣте^м, и четверто^м, и п^ятомъ, пред'ѣл'к, или да^кт^ву'ла. или спон'дѣа. И шесто^мже, или спон'дѣа, или трохе^а. якъ виждъ немощь єстѣств^а нашег^о въще др^вта хъ мн^вг^и.

Дактуль - - - , Дон'дѣже.

Спон'дѣй - - , в'д'д'.

Трохеї - - , в'д'д'т'.

До того додана примітка: Єсли хочешъ в'кр'шк' складати Бѣдле тм' Мѣтръ Складд' Грец'ки^м Поѣт^вм' послѣд'ючи (їра).

Не без впливу на Зизавія могли бути думки Мелянхтона в латинській граматці про віршованне і звертанне на нього уваги хлопців: *Est enim Versus, писав Мелянхтон, quod & metrum (a) Graecis dicitur, legitima pedum compositio. Horum nos hinc genera aliquot subiciemus, ea uidelicet, quae & communiora sunt, & in usu apud poetas frequentiori: quo pueri & compositionem illorum uideant, & hinc initium facientes, ipsi quoque eodem scribendi genere sese exerceant. Multas autem habet utilitates consuetudo scribendi carmen. Magnam enim copiam uerborum & figurarum, & quandam etiam sublimitatem, ut Quintilianus appellat, orationi solutae affert¹⁾. Neque potest fieri, ut amissa exercitatione scribendorum versuum, tolerabiliter scribamus orationem solutam. Atque eius rei plures sunt causae, quam ut hinc recitari possint. Adigant igitur praeceptores pueritiam, ad hanc exercitationem summa cura. Statim enim pueri innumerabiles utilitates sentient se inde percipere (ст. 321).*

De Heroico metro' стоїть у тій граматці, що Heroicum constat sex regionibus, seu pedibus. Recipit regione 1 2 3 4 Spondeum, uel Dactylum 5 Dactylum regulariter solum 6 Spondeum solum, uel Trochaicum²⁾ (ст. 321—322). Приміри на поодинокі стопи в Мелянхтона такі:

Spondeus - - ut Fraudes

Trochaeus - - ut Annus

Iambus - - ut Tenax

Pyrrichius - - ut Deus

Dactylus - - - ut Commodus (ст. 320).

¹⁾ За Квінтіліаном підніє се й Спангенберт, мотивуючи тям потребу науки прозодій (135а).

²⁾ Таке поясненнє героїчного метра загальне, прим. у Базел (176а), в книжочці: *Stichologia seu ratio scribendorvm versvum, stv-*

Елегіа́ческое ме́тро ёсть шесто́м'крите́ное, ипрі́млетъ въпе́ро-во^м и́ли да́ктила, и́ли спо́ндеа, въ вто́ро́м'же да́ктила, въ тре́тє́-же и́ четве́рто́м да́ктила, въпа́том'же пред'к'л'к спон'деа, и́же раз'д'к'ла́ётся на́двое. и́ оўко по^м ёго́ выв'летъ ме́жду вто́рым и́ тре́ти́м пред'к'ло́м, дрѹго́еже по^м по́четве́рто́м (пѹб). Подібно здефініював пентаметр і Меляхтон у латинській граматиці: Pentametrum, quod & Elegiacum dicitur, quinque regionibus, seu pedibus constat. Huius constitutio haec est: 1 regio recipit Spondeum, uel Dactylum, 2 Spondeum, uel Dactylum, In 3. primum syllaba longa est: postea subicitur Dactylus, 4 recipit Dactylum, 5 unica constat syllaba: quae tamen cum superiore syllaba tertiae regionis computata, pedem integrum Spondeum, uel Trochaicum facit (ст. 322—323).

Трєтє Меляхтонове правило *Iambicum recipit pedes, creberrimum Iambum, praecipueque locis paribus* (ст. 324) розширене в Лаврентія. В нього Іа́мбіческое ме́тро ёсть шесто́м'крите́ное и́ли шесто́числите́льное, и́пріе́млетъ п'єрвы́, и́ тре́тї́й, и́ па́ты́, пред'к'л'к, и́ли нога́. и́ли спо́ндеа, и́ли іа́мб. вто́ро́йже и́ четве́рты́й є́діна́го іа́мб. шє́ста́же нога́ приє́млетъ и́ли Іа́мб, и́ли Пєрїхі́а, а́ко, при́зри на́ насъ гр'кшны́хъ мнє́гѹ шє́дрин вѹже́. Тут і озна-ченнє поодиноких стіп:

Спо́нде" — , вѹди́.

Іа́мб" — , нєсѹ.

Пєрїхі́" — , слѹво́ (796, 80а).

Поясненє поодиноких метрів, цілком згідних із Лаврентієвими, я не нашов у ніякій граматиці. Можливо, що се слід шкільної традиції¹⁾.

X.

Закінчує граматику льотичне виясненнє Господньої молитви п. з. Толкованіє Молїтвы котѹри наўчилъ їа́ їс̄ х̄с̄ дѹченикѹвѹ своїх̄. Ё́ставлєно Л. з. Пєрва́а тѹчка мїстятъ у собі оєь яєе

diosis in Neacademia Posnaniensi dictata (Бібл. Оссолїньских, ч. 5669), (196, 20а) та в Урсина (ст. 79).

¹⁾ „Compositio carminis“ відлучене від прозодії на кінець книжки також у граматиці Кляя. В бібліотеці полоцького семінара зберігаєть ся граматика Якова Генріхмана з 1537 р. п. з. „Grammaticae institutiones“. До неї додана з осібною пагінацією „Ars versificandi“ Бебелія на 94 сторонах. До латинських перекладів долучено польський переклад. (Najdawniejsze słowniki polskie drukowane zebrал і opracował Hieronim Łopaciński, Prace filologiczne, т. V, ст. 406).

поясненне слів: **Щѣ** нашъ, **їже** єси **нанѣсѣхъ**. Ктѣи тоѣцк замыкаѣтса **ї** рѣчѣи. Пѣршаа кгда мѣвимъ **Щѣ**. Тѣм'са бѣпекнаѣмо жѣ бѣдемъ **вѣса**хуни поневажъ **Щѣ** просимъ. **И** дрѣгаа в'тожѣ словк **Щѣ** замыкаѣтса **и**жъ пристонтъ бѣти сѣови та кимъ **ї**кѣи **ѣгѣ** **Щѣ** **нѣ**ный, тоѣстъ **мл**рднымъ **бл**гопода^ликымъ **д**обродѣт^нымъ. **ѣ**вѣса **нѣ**казалъ **н**его^нымъ **т**акокого **ср**д^нства. **И** трѣтаа рѣчъ кгда мѣвимъ нашъ **тѣ** значѣт **и**жъ **ѣ**смѣ **ѣ**ск **б**ратѣ. Прѣто **нѣ** **ѣ**самѣмъ **тѣ**л^к **сѣ**бѣ **п**ристонтъ **м**олѣтиса **ѣ**с **и** старѣтиса **ѣ**лѣ **и** **ѣ**братѣ^н. **И** четвѣ^ттаа рѣчъ, в'тожѣ словк **н**ашъ **з**амыкаѣтса, **и** **ѣ**ск **м**ѣемъ **ѣ**дн^н **з**арѣ^н **и** **тѣ**жѣ **т**ѣтѣ^н **и** **ш**ла^хѣ^тство **нѣ**ное. **П**ристонтъ **тѣ**ды **ѣ**вѣ **ѣ**дннѣ **н**а^н **др**ѣгн^н **н**епѣ^нносѣлн^ѣ **ѣ**нѣ **ѣ** сѣбѣ **к**ѣшѣ **р**оз^бм^клн, **т**а^к **к**рѣ^ле **ѣ**кѣ **и** **п**ѣке **н**а^н **п**ѣрѣ^чны^н **с**вои^н. **т**а^к **к**ѣгѣ^ты **н**а^н **ѣ**богн^н, **ѣ**кѣ **т**ы^н **и** **м**ѣ^рѣи **и** **ѣ**чѣ^ны **в**'**н**ислѣ **н**а^н **п**рѣ^стѣ^к. **И** **п**ѣ^таа **р**ѣ^ч, кгда мѣвимъ **їже** **ѣ**си **н**а **нѣ**сѣхъ. **з**начѣт **и** **м**ѣемъ **ч**ѣс **м**ѣтѣ^н **н**а **нѣ**о **р**ѣ^зм^к **и** **м**ѣ^слн **с**воѣ **в**'**н**осѣти. **тѣ**ѣ^т **ѣ**нѣ^ны^н **р**ѣ^ча^н **м**ѣ^слн^ти (80аб).

Зверненне просьби до Бога Отця пояснѣв такеамо, як Лаврентій, в викладѣ сеї молитви і Гільовскі: Ale wierni a prawdziwi synowie Boży z pościechą serca swojego mogą modlić się zawsze Panu Bogu iako Oycu, pewni będąc wysłuchania, iako im to Pan Bog Krystus obiecuie mowiąc: Ociec moy was miłue; izeście wy tez mnie vmiłowali, a tak nie potrzeba abym się za wami modlił, iuż was pewnie wysłucha¹). **А** **т**а^к, гды **н**а **п**рѣ^дку **М**одлѣ^ты **п**а^нскѣи **р**оз^мѣ^ты **м**а^мы **з** **Б**огѣм, **ї**ак **з**о^їцѣм, **с**то^їтъ **у** **к**атѣ^хиз^мѣ **І**вана **Б**рѣ^нцѣя, **б**ы^ва **р**ѣ^буд^зѣ^на **в**їара **н**а^ша, **а** **б**ы^ва **в**т^вѣ^рд^зѣ^на **т**ы^м **с**лѣ^вѣ^м **О**ї^цѣ, **а**б^ыс^ь **м**у **п**ѣ^внѣ **ѣ** о **т**ы^м **д**у^шѣ **н**е **м**ѣ^ли, **ї**бъ **п**рѣ^сб^ы **н**а^шѣ **п**рѣ^д **Б**огѣм **н**ѣ **б**ѣ^дѣ **п**рѣ^знѣ, **а**бѣ^вѣ^м **Б**ог, **к**тѣ^рѣ^гѣ **в**з^ывѣ^ны, **ї**ѣ^ст **О**ї^цѣ **н**а^ш²).

І **д**ру^га **Л**аврѣ^тїѣ^ва **р**ѣ^ч **в**п^лывѣ^т **ї**з **д**аль^шѣ^гѣ **в**ї^кладу **Г**ї^лѣ^вѣ^вскѣ^гѣ (249б, 250аб); **т**ут **т**рѣ^ба **з**вѣ^рн^ут^и **у**ва^гу **п**ѣ^рѣ^дусѣ^м **н**а **с**лѣ^ва: **Т**ѣ^ж **м**ѣ^зѣ^мы **м**ѣ^вї^ть, **а** **ѣ**бачѣ^ваѣ^т, **ї**з **ї**а^кѣ **Б**ог **ї**ѣ^ст **сп**равѣ^длѣ^вы, **п**равѣ^длѣ^вы, **д**ѣ^брѣ^ны, **ѣ**тѣ^рплѣ^вы, **ч**ы^стѣ^ны, **&**. **Т**а^кѣ^мы **тѣ^ж** **н**а^м **с**ы^нѣ^м **ї**ѣ^ѣ **п**рѣ^знѣ **б**ы^ть (250а). **В** **Б**рѣ^нцѣя **т**а^кѣ^ж **з**а^галь^ннѣ **в**ї^снѣ^вѣ^к: **в**ї^дѣ^мы **п**рѣ^д **Б**огѣм **ї** **п**рѣ^д **л**удѣ^м **з**ы^вѣ^т **т**а^кѣ^мы, **ї**а^кѣ **С**ы^нѣ^м **б**ѣ^зы^м **н**а^лѣ^зы (CLXXXIIа).

¹) Wykład Katechizmu Kościoła Krześcijańskiego z Pism świętych dla Wiary prawdziwey vtwierdzenia, a fałszywey się vstrzeżenia, napisany. Przez K. Pawła Gilowskiego, Kaznodzieię Słowa Bożego prawdziwego, **К**ракѣ^в, 1579 (Бібліѣ^тека **О**ссѣ^лнѣ^вскѣ^х, ч. 4952), 250б, 251а.

²) Ostaphi Trepka, Catechismus, 1556 (Бібл. **О**ссѣ^л. ч. 17435), CLXXXб.

Слово „наш“ пояснене в Бренція рівжнож, як у Лаврентія, іб wbyscy pobozni miedzy sobą są bracią sobie', Отож „w modlitwie pańskiej wbyscy pobozni, chocia krolowie, chocia pastuchowie, są rowni. Abowiem w Chrystusie Jezusie, ne maß slugi, ani Pana, ani męża, ani niewiasty' ¹⁾. Трохи ширше розвів ту саму думку Гільовскі: Nie ma tu czym się wysławiać y oddzielać Krol od żebraka, bogacz od vbo-giego, Pan od slugi, slachćie od prostego mieyskiego y wieyskiego stan-u, mądry od głupiego, minister od słuchacza, mężczyzna od niewia-sty. Abowiem wbyscy są ieden Kościół, iedno ciało, iednego Oycа, y Syna iego, y Ducha Świętego rowna rodzina, wbyscy mówią Oycze naß spolny, iesli tedy iakie rozdziały są, tedy z strony tylko powoła-nia, wrzędow, lat, &c. Одначе зі сторони християнства всі є одно. А вже найближше поясненне Лаврентія до анальоґічного місця ви-кладу Бялобжеского: Tu wykorzenia nienawiść, себто словом „наш“, а вчепи в нас miłość maćice wbystkiego dobrego: nierowność наße wedle świata rowna: zrownawa krolа tego świata z bogiem, Pana z żebrakiem. Godność, którą wbystkim dał iednakimi dobrodzieystwy w każdym rownie okazuie. Bosmy wbyscy zacnego oycа synowie, wiel-kiego krolestwa y wiecznego wzywatele przybli: а аcz y zacnością iе-stesmy ozdobieni: przedsye wbyscy od pana bez braku iestesmy po-blachceni w przybłym królestwie. Так там бeдзіe bogaty pan, iako sluga: thak sędzia iako prostak: tak krol iako rycérz: tak wczony, iako nieuk: wbystkim iedno blachectwo pan bog dał: gdy wsbystkim za rowno Oycem chćiał byc: y zwać sye kazał ²⁾.

Як Кучборскі зазначив, що люди мають памятати при молитві, „із myśl y serce swe obracać mußа ku niebu“ (ст. 381), так і Гільовскі пояснив звязанне неба з Отцем в той спосіб, що „tymi słowy Bog odwodzi lud swoy od stworzenia y od mieśca na ziemi, także y od obrazow wbelkich, aby w nich nie bukalismy Boga wiareґ наßа ale w niebie“ (251a). І не тільки людям велить Христос підносити свої серця до Вітця, але й сам давав приклад (251б).

¹⁾ ibidem, CLXXXIIa. Анальоґічне поясненне слова „наш“ у Кучборского: Gdyż każdy z osobna Oycа wzywamy, y наßым го зowie-my, tedy нас przeto vczą, iż za darem y за prawem sposobienia Bo-skiego przyść оно muśi, aby wbyscy Chrześćiani bracią byli, а wespo-łek sie iako bracia miłowали (Katechizm albo Nauka Wiary y Poboż-ności Krześćijańskiej... Przez Księdza Walentego Kucborskiego, Кра-ків, 1568 (Бібл. Осол. ч. 8273), ст. 377).

²⁾ Katechizm albo Wizerunek prawey Wiary Chrześćiańskiej... Przez Jego Miłość Księdza Marćina Białobrzeskiego... MDLXVII. (Бібл. Осол. ч. 1063), 204аб.

В другій точці — Дѣ стѣса ѿмѣ твоѣ — ѿ єхнѣ рѣѣ просѣмш, ѿбѣ наѣ даѣ живѣтѣ повоѣннѣ. котѣриѣбыса вѣнаѣ стѣло ѿмѣ ѿгѣ (806). В Гільовского в на тему побожного житя, яким святятъ ся Боже імя, довший вклад, що починаеть ся так: A iżeby to wBelki prostaczek wyrozumiał, co tu iednostaynie się piBe, tak tho sobie roz-bierzemy na cząstki. Naprzod, gdy nas nauczył Pan Krystus prośić Oycę niebieskiego aby się święciło imię iego, tedy nie tak rozumieymy abyć nie było samo w sobie święte, gdyż Bog iest sama Bczyra świętość, y wBystkie iego sprawy są święte, ale z strony nas ludzi; potrzeba aby w nas y v drugih było światobliwe, znaioe.. (2525).

В дальшій просьбі — Дѣ прѣдѣтѣ црѣтвѣ твоѣ — ѿтрѣ рѣчи просѣмш. ѿ Нѣршѣю, ѿбѣ євѣлѣскаѣ проповѣѣ повоѣдѣла вѣѣ єрѣтѣическѣи плевѣла, ѿ иѣ самомѣнкѣнынѣ вѣмыслы. ѿ ѿдрѣсѣю ѿбѣса сѣла бѣжа вѣцѣрѣла вѣнаѣ, ѿ злѣбѣвѣбы вѣла вѣкоренена, тѣбѣстѣ ѿбѣ грѣѣ непановаѣ вѣнаѣшемѣ тѣкѣкѣ. ѿ ѿтрѣтѣю, ѿбѣ рѣнѣло прѣшлѣ црѣтѣво ѿгѣ тѣбѣстѣ ѿбѣнаѣ неѿдѣлѣнѣ ѿцрѣтѣва своѣго. Тѣстѣса тѣѣ наѣчѣемш перекачѣти кролѣѣства ѿ паѣства тогѣ свѣтѣннѣ, ѿ богаѣства нестѣлѣннѣ. просѣлчѣи ѿ жаѣдѣючи ѿвѣкѣнынѣ ѿ нетлѣнынѣ заплѣты. Котѣриѣ тѣ заплѣты намѣсли мѣючи богаѣтынѣ ѿ прѣложѣнынѣ немогѣѣса гоѣдѣти. ѿ ѣбогѣи ѿ поѣдѣнынѣ мѣюѣса чѣнѣ тѣкѣшнѣи иѣ ѿ ѣнѣи вѣцрѣтѣѣкѣ неѣснѣомѣ мѣюѣтѣ вѣтѣи. (806, 81a).

В Кучборского такожъ проśimy tedy od Pana Boga, aby Krolestwo Pana Christusowe (ktore iest Kościolem) rozBerzone było: aby sie ku Wierze Pana Christusowey y ku poznaniu Bożemu, ludzie niewierni y Zydowie nawrocili: a iżby też Odszczepieńcy y Kacerze zdrowego rozumu dostali, y ku spolności Kościoła Bożego, od ktorey byli odstąpili, zaś sie przywrocili' (ст. 390). Дві перші „речи“ Лаврентія відповідають такому уступову Гільовского: A iżesmy iuz mieli że Batan krolestwo swoje kłamstwem a grzechem pomnaża, iako zdrada, bałwochwalstwem, bluźnierstwem, zabobony, niedowiarstwem, kacerstwem, przetoż w tey modlitwie prośimy Oycę niebieskiego, aby nas wwarował od fałšney nauki, y owBem aby ią skažil, a iasnością prawdy zniBczył, aby kto nie był przez nię zwiedziony. Także też aby wprowadził z serca ludzkiego y ze wBego świata wBystkie zabobony, bałwochwalstwa y bluźnierstwa. Potym aby theż nas wybawił od niewolstwa grzechow, y od myśli złych a żądz Bkodliwych, y tak wBystkie Dyable Btuki zaniBczył. A zaśię prośimi aby serca naBę prawdą oświeciwBę w dobrej wierze postanowił, y nas w żywoćie przez Ducha Świętego побожнымъ sposobił, a członki starego Adama w nas vmartwił, abysmy tak cale samemu Bogu byli poslušnymi, a potym wieczne krolestwo otrzymali (2556). Третья „реч“ сеї просьбі Лаврентія має

аналогічне пояснення в Бренція та Бялобжеского. В Бренція (trzenie, prosimy, iŝ by Syn Boży nie odkładał długo przyścia swego w Ma-iestacie, ale prętko przybedł z Angioly swymi, sędzić zywe i vmarle, iŝ bysmy byli rychło wyswobodzeni tak od grzechu, iako i od wbytkych zlych przygod tego ŝwiata' (CLXXXVIII 6). Упiмнувши, щоби люди ставали з чистою совiстю на Божий суд i тим робом оглядали на вiки Боже королiвство, додав Бялобжески: Thak ci ktorzy tham miłoscią przyŝlego królestwa Bożego bywaią napelnieni, nie mu są sprawy tego ŝwiatha: nie nadmą go bogactwa, ani sfrasuiе vbstwo: ale iako w niebie prawie żywiąс, thym fraŝkom y ŝmieciom nie da sye vnieść. Tego królestwa Bożego чуcъ do tego nas przywodzi: abysmy proŝili o nieodwłoczone iego przybliŝenie: gdyŝ niemamy tu obecnego y wiecznego mieŝkania (2066).

Љ дѣѣ рѣчи прѣсимъ в просѣби: Дѣ ѣсдеѣ вола твоѣ ѣко нанѣсѣ и на зѣмлѣ. Љ ѣднѣ ѣвѣ наѣ даѣ ѣѣ вѣдлевоѣ своѣи ѣскъ добродѣтели чинити. и ѣкѣ ѣнѣ хѣчетѣ всѣ вѣхѣтне ѣ досконале ѣправовати. ѣкѣ и стѣи ѣгѣли ѣгѣ нанѣѣ звѣѣлаѣ ѣмѣ слѣжатѣ. ѣ вѣдрѣвѣ ѣвѣ не тѣмѣкв внаѣ самѣхѣ, ѣлѣ и повѣсѣмѣ свѣтѣк вола ѣгѣ стѣла выполѣналасѣ. ѣлѣсть ѣретическаѣ и злость грѣхѣнаѣ ѣвѣ былѣ докоѣца вѣкоренна. Тоѣѣса наѣчѣемъ, иѣ не таѣзнаѣшиѣ старѣнѣемѣ штѣ дѣброѣ ставѣѣса, ѣкѣ далѣкв воѣшеѣ запѣмѣчѣ вѣжею ѣ залѣскою ѣгѣ стѣю всѣ дѣброѣ чинимъ (81a).

I пiсля Кучборского в сiй просѣби (prosimy, aby wbystek ŝwiat wola Boŝą poznał' (ст. 399). Бiльше спiльного з Лаврентiєвимъ поясненнемъ має виклад Гiльовского: Przetoŝ P. Krystus nie nauczył nas proŝić, aby się działo wedlug woley naŝey, aby cobysmy chѣieli a podobalo się nam, ŝeby tho dopuŝczal Bog wykonywać: Ale aby się wola Boŝa wykonywala, y wedlug niey abysmy sprawowali, bo ta iest barzo dobra iako od dobrego, y iest nam poŝyteczna, iako od Oycy nas miłuiace°, iest doskonała iako od mądrego. Тому але говорять сю молитву ти, ktorzy проѣаѣ о takowe swoje od Boga postanowienie inaczezy się rzadzą w sprawach жыwota swe°, nie okazuią bowiem aby wola Boga Oycy niebieskie°, o ktorą проѣа, chowali, ale wola principala swego Antykrysta iedni, drudzy Machometa, trzeći Epikura, y inby inbych, Panie Boŝe day aby się obaczyli, a iako vsty tak teŝ naboŝeŝtstwem swoim, wiarą y жыwotem swoim mowili: Bадѣ twa wola Oycze Niebieski, nie Rzymски, ani klastorny, albo piekielny' (257a, 2586). Тут є мова також про 'niebieskie stworzenia — Aniolowie'. Загальний вивiд довшого викладу, що треба просити Oycy niebieskie° statecznie, aby się działa wola iego, a Szataŝska vstawala y zagineła' (259a). Деяких гадок Гiльовского не мiг повторити Лаврентiй як православний.

Коли говоримо хлѣбъ нашъ насѣщныи даждъ нах днѣ, тоуѣ
прѣсимъ шхлѣбъ двоѣкѣи, в'згладѣмъ тогѣ жетъ и члѣкъ ѣсть
двоѣкѣи. тоѣсть Ѡдшѣ и Ѡ тѣла. Ѡтелѣснохъ тогдѣ хлѣбъ мѣ-
слачи прѣсимъ ѡ три рѣчи. Ѡ першю кдѣ мѣвимъ хлѣбъ при-
кладѣючи и насѣщныи, тоѣсть котѣри прилѣжныи нашѣмъ сѣществѣ,
жадѣемъ нетѣко ѡсамѣ хлѣбъ але и ѡ всѣхъ тѣлахъ нѣжнѣи по-
трѣбы. и ѡ дрѣгю прѣсимъ ѡбѣ нах дах хлѣбъ нашъ а нечжѣи.
то ѣсть з'своѣи прѣцѣ живѣтисѣ. а незлюхъского добрд. и ѡ
трѣтѣю ѡбѣ нынѣ далъ а не зав'тра. Тоуѣ на сѣчи хсѣ нѣбавѣтѣ
нашъ, ѡбѣсмѣса молѣи неѡпа'ства того свѣтнѣи, ѡнѣ ѡжа'ныи
прѣложѣ'ства, ѡнѣ тыжѣ ѡнѣстѣлоѣ бога'ство мѣзѣного свѣта
тогѣ. але то'кѡ шхлѣбъ без'котѣрогосѣ не мѣжѣ вѣ'тѣи, и то'
жѣмъ мѣ непѣрѣне илѣ, але в'пѣтѣ лицѣ нашѣго. Некѣжѣтѣжѣсѣ
нах роспрѣстирати на тохъ свѣтѣкѣ мнѣголкѣ сѣбѣ ѡвѣдѣючи жѣти.
але то'кѡ поки нынѣшнѣи днѣ ѣсть и штѣ натѣпѣ потреба ѡ тоѣ
кѣжѣ прѣсити а не ѡбо'шѣ. ѡбѣсмѣ старѣнемъ зав'трѣшнѣи и
пѣча'ми житѣ'скимѣ рѣзѣмъ нашѣго не потѣбмили, и любѣвѣ про-
ти'кѡ ѣа не нарѣшѣли.

Ѡ дрѣхѣнохъ за хлѣбѣкѣ мѣслачи, то ѣсть ѡ слѣвѣкѣ вѣжѣмъ.
прѣсимъ ѡбѣ нах далъ хлѣбѣкѣ нынѣ, то ѣсть нынѣ набѣи хрѣтѣлѣнѣ-
скѣи слѣхати. а не ѣретѣчески вѣмыслѣ, ѡнѣ пога'ски набѣкѣ.
кдѣжѣ и ѡнѣ кор'мѣсѣ, але несвоѣи хлѣбомъ. ѡнѣ слѣвохъ вѣжѣи,
але прѣлѣстѣю шатѣн'скою. вѣ иѣкѣ тѣло ѡ тогѣ хлѣба насѣщного
кор'митѣсѣ и посѣлокѣ берѣт. такѣкѣ влѣс'не дѣла слѣвохъ вѣжѣи кор'митѣ-
сѣ и ѡмоцнѣтѣсѣ. прѣсимъ тыжѣ тѣ хлѣбѣкѣ насѣщныи, ѡ покар'мѣ
тоѣ котѣрой ѣсть знѣшего сѣществѣ. ѡ прѣчѣстѣе и животворѣщѣе
тѣло икрѣвѣ хѣвѣ, ѡбѣ нах далъ го'не ѣгѣ прѣмовѣти, не наѡсѣ-
жѣнѣе, але назвѣлѣнѣе. ѡнѣшѣ животворѣщѣи хлѣбѣкѣ прѣсимъ, ѡнѣ
ѡсѣптѣл'нѣ змышлѣнѣи ѡ плѣтокѣ (81а6).

Рівнож Гільовскі розумів під щоденним хлѣбом, nie tylko tho
co chlebem zowiemy, ale wBystkie naprzod pokarmy' i т. д. Що бѣль-
ше и ѡ inne wBystkie potrzeby zywtowi czlowieczemu doczesnemu
sluzace iuz tu prosimy, gdy chleb mianuiemy, niechay kto mianuie
iakaokolwiek potrzebe, iuz tu zamyka sie wBelka. Y to tez vważyć po-
trzeba, czemu Pan Krystus nie nauczył nas o bogactwa, o rosکوby,
o maiętności, o stroie modlic się, &c. ale tylko o chleb powBedni, to
iest, kazdego dnia potrzebny dla zachowania cielesnego zywtota naBego
tylko, nie poblazył tu Pan ani vpewnia aby miał Ociec niebieski byc
proBony o potrzeby dla zbytkow a rosکوby, iakowych wiela ludzi wi-
dzimy', що великих своѣх надбанъ або спадщини по родичах ужи-
вають на надмірні роскоші (260а6). Крім того jeszcze gdy o naB

chleb prosimy, tedyć to naß napomina, iże cudzego się strzedz chleba powBedniego mamy, a przestawać na swoim własnym, iako na to nie baczą oni ktorzy z cudzey prace żywą, a niepobożnie, niesprawiedliwie cudze maiętności rozmaitymi sposoby przywłaßzaią'. Robлять се ,пречи́вко postanowieniu Boskiemu, który postanowił człowiekowi wBelkiemu tak iżeby pożywał w poćie czoła swego chleba swego, swego roskazuje nie cudzego'. Далі іде зазив вдоволяти ся власним хлїбом і вистерігати ся ,збытков у непотrzeбных рзечы у cudzych' (261a).

Рівнож у Кучборского, коли просимо ,Chleba PowBedniego', просимо ,рзечы ку поżywieniu potrzebnych: abysmy to rozumieli przez Chleb, na czymysmy dosyć mieli' (ст. 405), Крім отього хлїба ,jest jeßeże у Chleb duchowny, o który теж на tym mieyscu просимy' (ст. 408). Під духовним хлїбом розуміеть ся причастіє. Бялобжескі виває також у часї просьби ,o chlebъ cześny' просити й ,o dubny', але під останнім розуміє не тільки причастіє, але й Боже слово (210a).

Дальшу просьбу Господньої молитви: **И ѿстави на^х два^ги на́ша, і́ко и́ мы ѿстава́емъ дол́жникъ^м на́шимъ**, вяснив Лаврентій ось як: **Тѡу ѡ́ і́днинѡ́ рѣчь бѡ́ мл^ардного прѡсимо, а́бы на^х грѣхѣи нѣ^к ѡ́пущѣи́лъ. котѡрѣи ѡ́ужѣ ѡ́крести^иши^ся по^бл^нили^смо. вѡ́ пер^ши^и бѣ^ск грѣхѣи котѡрѣи прѣ^крещѣнїѣ^м м^ік^ал^ь ч^лк^ь, крещѣнїемъ ѡ́мыты бываю^тъ. припомина́емо ты^ж тѡ^т вѣ^с мѡ́вачи, і́к^ь мы ѡ́пуща́емо дол́жникъ^м скон^м, котѡрѣи мно́го кро^т проти^в на^о выстѣпю^т, та^к и́ ты на^х ѡ́пущѣи́. Дол́гѣи тогды́ тѡ^т не^нше ш^то ма́емо роззмѣк^ти тѣ^лк^о грѣхѣи, тѡ́ їст^ьк^ь вѣ^кстѣпкѣи. на^вч^аем^оса тѡ^т и^ж нѣ^к і́дино́го ч^лка нѣ^кмаш^ь на́ скѣ^тк^ь вѣ^с грѣхѣа. на^вч^аем^о ты^жса и́ж^ь бѣ^с ка^рво мнл[о]сѣ^рднѣи їст^ьк^ь, котѡрѣи ка^юци^иса и́ на^игрѣ^шнѣиши^и прїймѣет^ь. на^вч^аем^о ты^жса тѡ^т и^ж б^нк^ь справѣдливѣмъ бѣ^сдѣчи, немнлосѣ^рднѣмъ и́ злопомнїте^лнѣмъ, а не ка^юци^иса вѣ^кстѣпкѣи и́хъ неѡ́пущѣи^т** (816, 82a).

В Кучборского зазначено тільки, що о прощєннє грїхїв легко будуть просити люди, знаючи, що вєї є грїшники (ст. 412). В вивкладї Бялобжеского стоїть, що ,roskazał Chrystus miłosiernego Boga o odpußczenie grzechów prosić'. И такі, що охрестили ся в імя Отця, Сына та святого Духа, просять, ,żeby im grzechy były odpußczone: iasnie obaczyć możeß: iż po okrczeniu lekarstwo pokuty nie bywa nikomu zabronione', ,że po okrczeniu grzeßymy, у tyż grzechy przez lekarstwo pokuty у vpamiętania, z nas zgladzić możemy, за ласк^а oneго Boga: do którego o odpußczenie wołamy' (211a6). Огож ,iesli бєдзїєчїє лудзїем одпуßчає występy ich: odpusći wam Oćiec waß niebieski występy у grzeßy waßé: а iesli nie odpusćiçie лудзїем grze-

chów albo występów ich: у оцiec waß niebieski nie odpuści wam grzechów waßych' (213a).

Дві останні просьби: ѿ невъведї на° въискшєніе, нò и°бавї насъ ѡлвкѡго, злучєні в останній Лаврентїевїй точці разом. Тоу°т ѡ двѣ рєчи прòсимо. ѡ єдинѣ, ѡбѣ на° невъводїлѣ впоксшєнїе, тò єсть ѡбѣ на° недѡлѣ звєдєныѣ вѣти покѣсами шатѡн'скими иро°маитыми вѣдѡми, котòрин перепѣцѡетъ нана° длѡ прòбѣ. ѡ ѡ дрѡгѣю рєчъ прòсимо ѡбѣ на° вѣкавилѣ ѡ злòго корòга нїїго шатѡна. котòрий на° хòчетъ потѡлѣмити втыѣ искшєнїѡх°. Дòбрѡлѡ вòвѣѣ єсть рєчъ вѣти в'искшєнїѡх°. їѡкѣ ѡп'лѣ Пѡвелѣ кѣримлѡнѡх° пїшетъ, вѣглавѣ є. и° искшєнїе чїниѣ дѣповѡнїе, ѡ дѣповѡнїе непосрамїѣ. ѡлє злѣ р' искшєнїѡх° и°немагѡти ѿ дѣпадѡти. прòтоѣ тѣми словѡми и°бавї на° ѡлвкѡго. негòла ѡтòе прòсимо, ѡбѣѣмо вòлни вѣли ѡ искшєнїї ѡлє ѡбѣ на° вѣдѡчиѣ вниѣ вѣѣ помагѡлѣ. ѡѡшатѡна ѿ тѣла ѿ мїра на° корòнїлѣ. Тѣи вòвѣѣ соуѣ корòгове нѡшѣ. плòт', мїрѣ, ѿ дїѡволѣ. їѡкѣ пїшетъ стѣий ѡп'лѣ Пѡвелѣ кѣгалѡтѡх° вѣглавѣ є. и° плòт' вѣюетъ на дѣхѣ. ѡ ѡсѡтѡнѣ стѣий ѡп'лѣ пѣтрѣ пїшетъ, впер'вомѣ послѡнїи вѣглавѣ є. вѣѣте трѣз'вѣми, вò неприяѣтель вѡ дїѡволѣ їѡкѣ лѣвѣ рїкѡючи крѣжѡетъ когò пожеретї. ѡ ѡмїрѣ злò пїшетъ, їѡвѡ вѣо-слоѣ, впер'шоѣ лїстѣк своѣх°, вѣглавѣ є. и° дѣвѣ сѣѣтѣ вѣлòсти єсть. Потрѣба на° вѣдѡти ѡ искшєнїи, и° бѣ не искшѡетъ нѣкòго. їѡкѣ ѡп'лѣ їѡкòѣ пїшетъ, вѣглавѣ ѡ. бѣ не искшѡетъ нѣкòго, ѡлє коѣдѣ искшѡетѣса ѡ своѣи пòхòти влєкоѣ ѿ прѣлѣцѡемѣ. ѡ дїѡволѣ єсть влѡсныѣ искшєнїеѣ, ѡ и° бѣ допѣцѣѣ ѡдòзвєлѣѣ вòжòго нѣкòго немòжетъ їѡкѣ мѡємо наприклѡѣ їòвѡ прѡвѣѣнаго, котòромѣ лѣѣ ѡѣѣ вѣѡнїи допѣцѣѣ зашкòднѡлѣ, прòто єѣ припїсѣѣѣ вѣвожеѣѣ вѡпѡстѣ. неи°бѣ бѣ дѣводїлѣ, ѡлє и° дїѡволѣ дѣводїти допѣцѣѣ. тѡѣжетѣѣ ѿ тѣлò кѣискшєнїю на° прївòдїѣ. длѡтòгоѣ прòсимо єѡ ѡбѣ на° нев'одїлѣ вѣискшєнїе, тò єсть ѡбѣ на° длѡлѣ дѣхѡ стѣго кѣтòрийѣ пòхòтеѣ тѣлѣ нѡшиѣ ѡпїрѡлѣ. тòежѣ мѡємо розвѣѣтї ѡ искшєнїи тогò сѣѣтѣ. тòтѣ вòвѣѣ на° покшѡетъ, вгдѣ на° ѡлє черѣ рòскоши ѡѣѣ ѡвòдїѣ, ѡлє черѣ трѡѣности кѣтòрин на° задѣѣ ѡстрѡшѣѣ. єднѡѣже мѣ ѿ тòе покшѣѣѣ причїтѡємо єѣ, вò ѿмїрѣ нѣкòго на° немòжетъ дѣчинїти наѣкòлю вѣїю. цѡслѡвнїѣ тѣи котòрин гòѣне мòвѡѣ тѣѡ молїтѣѣ, тò єсть кѣтòрин прòсѡчи єѡ ѡ ѡвòрòнѣ ѡбѣ вѣискшєнїѡ неѣпадѡли, самїѣѣ впоксѣ нев'дѡѣѣ (82а6).

Брєвцїй навїв таѡеж двѡ таї самї цїтѡти, щò Лаврентїѣ, ѡ сѡме з пѡтòї глѡви послѡнїѡ до Гѡлѡтїѣв: 'Ciało pròżąda przećiwko duchowi, а duch przećiwko ciału' (CCV6), та з першòго рòздѣлу послѡ-

нія Якова, рівнож не цитуючи до кого: „O czym tak Jakub mówi: zaden gdy bywa kuBon niechai nie mowi, iBby od Boga byl kuBon. Abowiem Bog nie iest takowym ktory by kušil ku złemu, i zadnego nie kušil” (ССІХа). Мало що відмінними словами наведений сей цитат і в Кучборського (ст. 425), в якого знаходить ся і цитат з пятої главы першого посланія Петра: „Przećiwnik waB Szatan, iako Lew gyczący chodzi w około, Bukaiąc kogoby požarł” (ст. 423).

Аналогічні думки та з такими самими цитатами зі святого письма, які стрічають ся у викладі Звзанія, розвинув Бялобжеєскі: „A przeto o to prošimy Pana Boga naBego: aby nas nie dopuBczal w pokusy. Nauczta tedy pan nas: iż nie mamy z goła wzgardzać ćwiczzenia naBego: kthóre na nas przychodzi z dopuBczenia Bożego: gdy w przećwne rzeczy przychodzimy. A wBakże sami w takie pokusy wdawać sye niemamy vmyslne, y bes potrzeby: bo gdy do wstrzymawania rzeczy przećwnych gotowi będzimy, a przychodzące z łaski bożey zwycięzimy: y zwycięstwo naBé iasnieyBe będzie, y walka duBnege naBego nieprzyaćiela nieBczesliwBa: kthóry nieprzyaćiel Batan gdy nas na bóy pokus swych wyzowie, stale y mocnie iemu odpiéraymy: a gdy w pokoju nas odstąpi wolnych, spokoynymi w myśli walki czekać iestesmy powinni: a gdy przyyda, mocnie ie od siebie odpadzali (214a).

В Бялобжеєского є також пересторога, aby żaden nie rozumial they modlitwy thakim sposobem: aby nas pan Bóg miał wwodzić na pokusy: miał niewolić do grzechów: gdyż tu nie inBego nierozumie-my, ani o żadną rzecz inBą prošimy: iedno o wspómożenie w pokusach: ale nam dał zwycięstwo z nich: iakom ćie wyzBéy tego vczyl (катхизм писаний в спосіб викладу вчителя для ученика). А іż нас пан Bóg w pokusy nie wdaie: ale Batan, ćiało, y świat: maB o tym pismo. MaB Pawła świętego do Galatów w piątym Capitulum iasnie: iż walczy ćiało przećwko duchowi, a duch przećwko ćiału” (217a). „A iż thiż mamy Bатана неprzyaćielem y kušićielem naBym, iasna rzecz iest s pisma: Nieprzyaćiel naB Batan iako lew chodzi około nas, Bukaiąc kogoby požarł” (217b). Звісні місця у святим письмі, що „пан Bóg Bатана przepuBcza, na cnotliwe swé wybrané, aby ie trapił”, a tho dla thego: iż pan Bóg przezeń sprawy swé sprawuie, dopuBczaiąc iemu trapić wybrané своїé. Тоć iest tedy kušićiel naB czynny: y przeto czynni mamy być przećwko iemu Mat. 26. a błogosławiony mał: kthóry pokusy iego zwycięży” (217b, 218a). Дальше приведеній звісний цитат із Якова.

Отож Бог допускає на людній покуси, chcąc sye nas przez nie došwiadczycь: iako maB przykłady w Jopie ś. w TobiaBu, w Pietrze S.

kótrych rozmaicie Pan doświadczył, wbytkim inbym swym wiernym na przykład: aby snich sye vczyli, iako s pewného fizerunku, wbystki pokusy skromnie znośić' (2186). На дальшій стороні наведений цитат із п'ятої глави посланія Петра.

Вкінці Гільовскі, з яким має Лаврентій однаковий розділ просьб, відбагаючи від звичайного о стільки, що вступ до молитви почвслений як перша точка, а дві останні просьби злучені в одну точку, навів також як ворогів християн: діавола, світ, тіло й гріх (271a). І в нього Bog kuśi aby ćwiczyl nas, y probował w stateczności wiary, y w ćirpliwości, y w miłości, y w inbych posłużeństwach' (273a).

Лаврентіів виклад кінчить ся поясненнем слова *амін*, яке єсть реченіє єврейское, викладдѣтса на нашъ языкъ двояко, нехай такъ бѣдетъ. ѿ заплъды та^к єсть. І знову наступають характеристичні для Лаврентія слова: *Пріймѣте дрѣвн мой возлюбленніи вѣдѣне тою мою малою працю, а вѣбольшей саміса поста-райте, иншихъ имене оувеселѣйте.*

Хоч у „Wykład-і na modlitwę Pańską, którą pospolicie z Łacińskiego Paćierzem zową“ Станіслава Судровія із Остролуки (Вильна, 1580) ¹⁾ стрічаєть ся тут і там деяку такуж думку, як у Лаврентієвим виясненню, але годі вказати, щоби сю книжечку знав Лаврентієвим писанню свого викладу ²⁾. Така сама справа з книжечкою: *Wykład Kreda, Modlitwy Pańskiej, Pozdrowienia Anielskiego* (в бібл. Чартор.). За то дуже надить порівнати з Лаврентієвим викладом уже заголовок маленької книжечки в 8⁰, всього 4 картки, п. з. „*Modlitwa Pańska, z krotkiem wyłożeniem kaźdey prosby. M. T.*“ Після Естрайхера в вона в бібліотеці Замоєських у Варшаві, але мої заходи в справі відшукання її там остали безуспішними.

Одначе здогадую ся, що ледви чи знайдець ся суцільний польський текст, який переробив би чи переклав би Лаврентієвим. Можливо тільки, що найдуть ся ще инші польські тексти з подібними думками, які розвинув Лаврентієвим у своїм викладі. Свій здогад опираю

¹⁾ Прим. бібл. Оссол. ч. 45663.

²⁾ Без сумніву не знав Лаврентієвим також отсих викладів Господньої молитви: *Modlitwa pańska rozdzielna na siedm części, według siedm dni w tydzień. Przez Erasma Rothersdama* (1533, Ягайл. бібл.); *Panskę Modlitwy krześcianańskie Nauczzone, y Mądre wyłożenie z łacińskiego na Polski język przetłumaczone.* (Бібл. Чарторийських, ч. $\frac{4}{2}$ $\frac{8}{2}$ g). То само треба сказати про виясненне сеї молитви в катихизмі Венедикта Гербеста (*Nauka prawego chrześcijanina*, Краків, 1566), Ізана Секлюціяна (Королевець пруський, 1547, бібл. Чартор. $\frac{1}{2}$ $\frac{9}{2}$) та прочих, розумієть ся, крім тих, які переходять ся у тяжкодоступних бібліотеках, а яких я тому не мав у руках.

на тім, що компілятивної проповіді на похоронах княгині Софії Чарторийської з 1618 р.¹⁾ не видав друком Лаврентій, хоч у тих часах сквапно друковано річи, присвячені могучим сього світа. І хоч Лаврентій виклад молитви „Отче наш“ являєть ся також компіляцією, утвореною на основі польських катихизмових і то ріжно-віроісповідних вияснень Господньої молитви, всетаки значно самостійнішою від згаданої проповіді. Польські жерела викладу зраджує уже його мова, повна польонізмів. І коли можна вагати ся, чи мав під руками Лаврентій катихизми Кучборского та Бренція, користуванне катихизмами Гільовского та Бялобжеского безсумнівне. Переглядна диспозиція, ясність, простота й прозорість викладу роблять честь педагогічному талантови Лаврентія, який зумів так майстерно перетопити в цілість зібрані з кількох жерел думки, що його виклад виглядає на перший погляд самостійним писаннем.

X.

Тяжко прослідити, в якій звязи стоять деякі надруковані граматичні тексти в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча з граматикою Зизанія, себ то чи з них зачерпнув неодну думку Лаврентій, чи на відвороті такі думки ввійшли до них з Лаврентієвої граматики. Ся трудність повстає через те, що тих граматичних статей не можна найчастійше прикріпити до означених певних дат.

Надрукувавши девять розділів „Разсуждений“ проф. Ягіч заявив, що не все зібране ним вошло въ эти IX главъ первой части труда. Изучивъ рукописи по ихъ содержанию, стоить дальше, я убѣдился, что многіе тексты грамматическаго характера предполагають уже знакомство съ печатнымъ руководствомъ Лаврентія Зизанія, съ его теорією и системою. Поэтому мнѣ показалось необходимымъ отнести часть рукописныхъ грамматическихъ руководствъ во вторую половину труда, во главъ которой должны стоять Адельфотсъ и Лаврентій Зизаній' (ст. 950—951). В попередніх девяти главах поміщене все то, де не видно слідів знайомости з Адельфотесом і Зизанієм.

Полишаючи на боці „Адельфотес“, відмічу тільки ті статі, межі якими та граматикою Лаврентія безсумнівне якоесь відношення, що вказує на первоззір чи вплив одного з порівнюваних текстів на

¹⁾ Про се пор. мою статью „Причинки до студій над писаннями Лаврентія Зизанія“ в „Записках“ нашого товариства, т. LXXXIII і особною відбиткою.

другий або дає змогу здогадувати ся третього спільного тексту. Такими в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягіча є:

- 1) коротка статейка на ст. 562—563;
- 2) дві статі, приписувані Максимови Грекови на ст. 614—616 і 617—626 (перша більше ніж друга), що ввійшли в московське виданне граматики Смотрицького з 1648 р.;
- 3) дві статейки на стор. 689 і 701—703;
- 4) *Сїла соу'цїствѣ книжнаго писмѣ* на ст. 707—719 (тільки в найповнійшій тексті);
- 5) *Ѡ мнѡ'жесткѣ і ѡ ѣдїнствѣ* на стор. 719—722;
- 6) *Ѡ ѣже како просѡдїа достѡнѣ писати і глѣти* на стор. 744—748;
- 7) статя на стор. 788—790;
- 8) „Грамматичесво“ на стор. 993—995;
- 9) кінець одної статейки на ст. 1008—1009 про пять „сугубыхъ“: *с, з, ѡ, ц, џ*. От і все; про т. зв. ісо (ѣ) над початковими самозвуками та про титулу згадуєть ся у деяких інших статях.

Три граматики, які мають увійти в другий том „Разсужденій“ проф. Ягіча та на яких відбив ся вплив граматики Лаврентія Зизанія, згадує проф. Ягіч. Се тексти рукописи Синодальної бібліотеки N. 933 на кк. 117—197 (Лаврентієв текст зі вставками), Погодінської рукописи N-о 1655 в Імпер. Публ. бібл. на кк. 176—192 та рукописи Московської духовної академії N. 113, де на кк. 107 б є статя *в грам'матикѣ*, що виказує знайомість з Лаврентієм (Изслѣдованія, ст. 985). Про інші подібні тексти не маю змоги говорити.

Користування львівською граматиною в Лаврентія часто перекладали досі дослідники. Науковим куріозом являєть ся думка Криловського не на початку 19 ст., а на початку 20 ст., бо в 1904 р., що граматика Зизанія се деколи вдатна, а деколи й ні перерібка львівської граматики та що граматика Лаврентія є першою що до часу церковнославянською граматиною.

Приблизив вплив „Адельфотеса“ на Зизанієву граматику й проф. Буліч. Цікаво ті самі дефініції в обох граматах мають у більшій частині в Лаврентія відмінний переклад тої самої грецької дефініції, передусім коли вони взяті зі спільних жерел для обох грамастик, якими є еротематична перерібка граматики Діонізія і граматики Ляскаріса, Крузія, а то й Меляхтона. Ще найбільше переймає Лаврентій термінологію львівської граматики, тільки рідко змінюючи її. Але коли наука може вказати тільки Лаврентія, що лишив по собі підручник граматики з зазначенням свого автор-

ства один з усіх учеників і дідаскалів Братської школи ві Львові в часі, коли друкував ся „Адельфотес“, чуж далеке до правди припущення, що Лаврентій був між тими студентами, які мали зложити граматику під проводом Арсенія, а яких робота на мою думку обмежила ся на переклад грецького матеріалу, зібраного та вказаного Арсенієм? Що тикаєть ся закиду проф. Буліча, що Лаврентій не доглянув союза „вн“ межі словами „родъ“ і „залогъ“ в „Адельфотесі“, недогляд можна закинути тільки проф. Булічеві, який не перевернув дальших трьох карток по „супрожестві“ і не переконав ся, що Лаврентій говорить також в’ р’одѣ.

Загально Лаврентій не більше скористав із попереднички своєї граматики, як із його підручника Мелетій Смотрицький у книжці з 1619 р. Грамматіки Славянскихъ правилное Сѣнтагма, яка ставши шкільним підручником не тільки в руських, але й в південно-славянських народів, через двіста лѣт спинювала широкий приплив живої мови в письменство. Близька до Лаврентієвої дефініція граматики в Смотрицького, в якого граматика єсть іъзвѣстное хубожество вѣгв и глѣти и писати дѣчѣше (5а). Ті самі часті граматики вчислені в иншій порядку. Писмена розділяють ся на гласнаа, и согласнаа. Самозвуки сице нарицаютсѣ, зане сама собою гласъ иъздаютъ: и ѿко кромѣ си^х ни єдинъ слогъ составитсѣ можеть (6а). Гласнаа розпадають ся на доглас, краткаа, и двокременнаа (6б). Вяшенне їх не вільне також від спільности з вяшеннем Лаврентія (7а). Назва согласнаа звідсе, ѿко не сама в себѣ, но со гласными слогъ составляють, и гласъ иъздаютъ (8а). Сггбгбгбг, з ѣ ѣ: Сице реченна, ѿко ѿ двюю писменъ составъ: з, ѿ д и с: ѣ, ѿ к и с: ѣ, ѿ п и с (9а).

Як у Лаврентія, так і в Смотрицького хранимо єсть р’аличїе междѣ с, и в: ѿномѣ, єдинстве^{нн}ы^х, ѿвомѣ множестве^{нн}ы^х слѣжащѣ: ѿкв, тѣм’ члѣком’, ты^х члѣквмъ: тѣмъ в’онно^х, ты^х в’оннв^х и про^х: (10а), а ь служить ко ѿточеніе співзвукѣ (10б). И, и а р’аличествуютъ: ѿномѣ сопрѣди реченій, ѿвомѣ в’осрѣдк и в’ ко^нци полагаемѣ: ѿкв, ѿквѣшесѣ. и про^х: (11б).

Наголосів у Смотрицького три: ѿстраа’ : тѣ^жкаа’ : ѿблечѣнаа’ : ѿстраа ко возносноє има^т ѿдареніа : тѣ^жкаа дѣтисенное: ѿблечѣнаа, срѣдне (14а). Число місць оксії побільшене о одно до шість. Як і в Лаврентія, просв’ідн време^не сѣть двѣ: доглас і краткаа. Крім Лаврентієвої „тонкої“ є в Смотрицького ще й „густая“ (16б).

Лаврентієву дефініцію нагадує дефініція Смотрицького : єст’же Слово, реченій сложїеніе, рѣзмъ сов’ршенъ ѿблѣющее (20а). Хоч система вісьмох частий мови задержана в Смотрицького, але на-

моѣ, моѡ, моѣ (107аб, 108а), твоѣ, твоѡ, твоѣ, (108аб, 109а), нашь, наша, наше (112б, 113аб), вашь, ваша, ваше (113б, 114аб).

Як у Лаврентія, так і в Смотрицького девять акциденталій дієслова (118а), два види (119а), три числа (119б), дві конютації (123б). Спільна з Лаврентієм і дефініція: Причѣстїе, ѣсть часть слѡва скланѣмаа, свѡйствѡ^х "Имене ѣ Глагола причащающаа" (180б).

Не без впливу Лаврентія і оправданнє Смотрицького: *ѡце ѣ многаго ѣсѣса в' Славѣнском' ѡзвѣцѣ, ѣ свѡйствѣ ѣго в'кзства тцѣтелеви Премѣнѣ составленїа дѣло бѣти в'дѣхѡмѣ: послѣк ѡбѣче нашего посканїа, свѡбю стопѡю ѣнамѣ толїкѡ нѣжданѣ вѣщѣ прейтї недѡстоѡше, ѡв'кцѣннѡмѣ, ѣскѣсн'їшїх' потцѣнїю в'мѡл'к совершен'нѡ сїю прѣложїти хотѡщѣ* (172аб).

Акциденталїй прислѣвника в Смотрицького чотири, як і в Зизанїя. Бидѡ нар'кчїа ѣсть двѡ, каже Лаврентїй. Пер'ковбразный. ѡко, вчѣра, оутро. Произ'во'ный. ѡко, мѡдр'к, дѡвр'к (їаа). В Смотрицького се місце звучить: Бидѡ Нар'кчїа соут двѡ: Пер'ковбразный: ѡкѡ, днѣсь, вчѣра: ѣ про'. Произ'водный: ѡкѡ, мѡдрѣ, дѡврѣ: ѣ про'. (189а). Ось один приклад, аби не наводити богатѡх, як помічною була граматика Лаврентія для Смотрицького. Дуже багато таких самих груп прислѣвників відмітив Смотрицький, що ѣ Лаврентїй, а прислѣвника Лаврентія ввійшли в розділи Смотрицького всѣ. По примїру Лаврентія подав і Смотрицький виклад про метри, але тут їх уже бїльше.

Від виходу львівської грецької граматики до виходу Лаврентїєвого підручника проминуло всього п'ять лїт, а грамика Смотрицького появилася 23 роки по виходї в свїт граматики Зизанїя. За той час шкільного ужитку була змога піднести вивченнє правльнїйшої церковщини та приготувати данї для повнїйшого підручника. Чи відбула ся тут такаж історїя з граматикою Лаврентія, як та, про яку говорить Сярчиньскї, що Смотрицький поргравїајас z błędów dawną Jerzego Libana grammatykę grecką' видав свою в Кольовїї 1615 р.,¹⁾ не емїю сказати. Не знїю навїть, на скїлько така вїстка правдива²⁾. Під педагогїчним зглядом, маючи на увазї тїлька уклад твору, грамика Смотрицького уступає граматицї Зизанїя.

¹⁾ Siarczyński Franc. X. Obraz wieku panowania Zygmunta III, I, Poznań, 1843, ст. 147.

²⁾ Нї Засадкевич, нї пізнїйшїй дослїдник граматики Смотрицького др. Евстахїй Макарушка (Грамика Мелетїя Смотрицького. Критично-історична студїя, Львів, 1908) нічого не знають про таку грамику Смотрицького, а прецїнь її мусїли бї поставити в якусь зв'яз з граматикою церковнославянської мови.

Без означення імені автора передруковано граматику Смотрицького в Москві 1648 р. Цікаво, що на ній лишила також свій слід граматика Лаврентія.

Часть пѣтла различіе сеї граматки запозичена з граматки Лаврентія Зизанія. На питання: Чтѣ ѣсть различіе, стоить відповідь: Различіе ѣсть часть слова скланѣема, под'чинѣема скланѣемымъ именѣемъ (Гоа). Дефініція Лаврентія наведена в аналізі етимології. Як у Лаврентія, родівникови послѣдують також у сій граматичі: рѣдѣ, число, падѣжь. Колику ѣсть рѣдѣжѣ, питає Лаврентій і відповідає три: мѣжескій, ѣко, їже, жѣн'скій, ѣко, ѣже, срѣдній, ѣко, ѣже. І в граматичі з 1648 р. слідує на питання: Колику ѣсть рѣдѣжѣ, відповідь: три: Моужескій, ѣкѣ, ѣже, Жѣн'скій, ѣкѣ, ѣже. Срѣдній, ѣкѣ, ѣже. Три числа: Ѣдинственное, Дѣйствиственное, Множественное (Гоа) ті самі, що в Зизанія.

В Лаврентія родівник має пять відмінків (нема „звательного“), в граматичі з 1648 р. шість; в з граматки Смотрицького сказател'ни, але „звательного“ нема також. Впрочім сама відміна ѣже взята з граматки Смотрицького із партії про заіменник.

До використання граматки Зизанія для своєї признаєть ся незвідний автор 17 в. в передмові. Прошлѣ вѣ, веде він річ про свої пошукування за граматичними жерелами, ѣ хр'отолоубивѣ мужей. ѡбрѣтохѣ, четѣре граматки. новопечатныѣ дѣлоѣ выдрукованы равныѣ сложителей. ѡва вѣ кнѣга граматич'онѣ составлена. ѡрсеніеѣ. і ѣна мелетіемѣ мнѣхоѣ. і пѣки ѣна ѣв'докімова. к сему ѡбрѣтоѣ, і вѣкѣвы старца герасима вѣрѣзѣскоѣ. і в'сѣ тѣѣ граматички с велікіѣ вніманіемъ прох'ѣдѣхѣ; в' коїждѣ нѣ рѣзѣмѣ лежѣщїи потоѣку рѣсмѣтрїѣѣ, і познаѣ тѣѣ во вѣсѣ согласны, і дѣбрѣк составлены і ѡсеѣ с'жалн'си вѣми, помышлѣѣ, в' сѣвѣ, ѣже кѣко к'то маломощныѣ ѣдѣб' вѣ можеѣ ѡбрѣсти четѣре кнѣги граматич'ныѣ. ѣще во ѣдїну кѣю ѡ ннѣ ѡбрѣщеѣ не ѣдовліѣса ѣю ѡ прѣїмѣщнѣ ѣѣ вѣщеѣ во ѣнѣѣ граматич'ѣ лежѣщнѣ. ѣсть во нѣкіѣ стихїи в лаврѣн'тїевѣк граматич'ѣ ѣх'же нѣсть в' грамѣтич'ѣ ѡрсеніевѣк. тѣкоѣ ѣсть нѣкіѣ стихїи кѣ ѡрсеніевѣк грамѣтич'ѣ ѣх'же нѣсть в лаврѣн'тїевѣк граматич'ѣ. такожде ѣсть, в' прѣчиѣ дрѣгїѣ дрѣзѣн прѣїмѣнїе¹). Тому автор взяв ся за уложенне своєї граматки.

¹) М. Петровскій, Старинное разсужденіе ѡ вѣкѣхѣ сїрѣчѣ ѡ словѣхѣ по рукописи бібліотеки Казанскаго университета (Памятникъ Общ. Любителей древней письменности, LXXIII, 188, ст. 17—18.

XI.

Коли взяти під увагу український національний бік справи, грамати́ка Лавре́нтія Зиза́нія стоїть непорівняно вище від грамати́ки Смотрицького що до термінольо́гії. Грамати́чна термінольо́гія Зиза́нія більше народня, Смотрицького церковнославянська. Може не буде безінтересним представлення грамати́чної термінольо́гії Лавре́нтія в порівнянню з термінами статей в „Разсужденіяхъ“ проф. Ягі́ча (Р.), на скільки вони покривають ся із Лавре́нтієвими термінами, а відповідними далше термінами грамати́ки Мамо́нічів (М.), надрукованої проф. Ягі́чем, і львівської (А.) з одного боку, а Смотрицького (См.) з другого. Коли термін підчеркнений, значить що скобкові означення відносять ся тільки до нього. При термінах Лавре́нтія подаю сучасні грецькі і латинські терміни, на скільки впев я їх ві́брати з тодішніх грамати́к. Вони потрібні для вияснення справи походження нашої найдавні́шої грамати́чної термінольо́гії.

Ва́рія (А.), тяжка́я (Р.), βαρεῖα, gravis, (См.), ва́рія, тя́жкая.

Видъ слова, часть слова (Р. А. См.), скляня́емая, нескляня́емая (А. См.); μέρος λόγου, κλιτά, ἀκλιτά, πτωικά, ἀπλωτά; pars orationis, declinabiles, indeclinabiles; Р. скляня́емая, нескляня́емая.

Видъ первообра́зный, производный (А. См.); εἶδος πρωτότυπον, παράγωγον; species primitiva, derivata; М. видъ, первообра́зное, производное; Р. видъ первообра́зный.

Времена́, до́лгая (А.), кра́ткая (Р.); χρόνοι, μακρά, βραχεῖα; tempora, longum, breve; А. бра́хія; См. ма́тра, кра́ткая, до́лгая.

Вре́мя: насто́ящее (Р. М. А. См.), протяже́нное (А.), мимоше́дшее (Р. А. См.), пресоверше́нное (Р. А.), непредѣ́льное (Р. М. А. См.), бу́дущее (Р. М. А. См.); χρόνος, ἐνεστώς, παρατατικός, παρακείμενος, ὑπερσυντελικός, ἀόριστος, μέλλον; tempus, praesens, praeteritum imperfectum, plusquamperfectum, indefinitum primum, futurum; М. вре́мя предидѣ́вшее, предбыв́шее: протяже́нное, непредѣ́льное, надпредѣ́ляемое, предлежимо́е; будущее: помалѣ́ быва́ющее, бу́дущее; вре́мя ми́нувшее; См. вре́мя преходя́щее, прешед́шее.

Глаго́ль (Р. А. См.), ῥῆμα, verbum, М. рѣ́чь.

Глаго́ль осуществле́нный, См. глаго́ль существите́льный.

Гласъ, гласи: до́лгая, краткая, двовре́менная; στοιχεῖον, στοιχεῖα μακρά, βραχεῖα, δίχρονα; literae, longae, breves, ancipites; См. гла́сная до́лгая, кра́ткая, двовре́менная.

Гласный, гласная (Р.), φωνήεν, vocalis, М. гласо́вная, до́лгая, кра́ткая, двовре́менная, А. гласны́я, до́лгая, кра́ткая, двовре́менная, См. гла́сная, до́лгая, кра́ткая, двовре́менная.

Двосрочіє (Р.), См. двоточіє.

Діффонгъ, двогласное (А. Р. См.), *δίφθογγος*, diphthongus.

Етимологія (Р.), истиннословіе (Р.), *ἐτυμολογία*, А. etimologia, правословіе, См. етѣмологія.

Залогъ (Р.): дѣлательный, страдательный (А. См.), срѣдній (А. См.), посредственный (Р. А.), общій (Р. А. См.); *γένος, ἐνεργητικόν, παθητικόν, οὐδέτερον, ἀποδεικτικόν, κοινόν*; genus, activum, passivum, neutrum, deponens, commune; М. залогъ дѣйственный (дѣйства), страдальный (страсти, посреднее), (*διάθεσις, ἐνεργητική, παθητική, μέση*); А. родъ або залогъ, дѣйственный, общій або посредственный, отложный; См. залогъ, дѣйствительный, отложительный.

Запятая (Р. См.), *ὑποδιαστολή*, subdistinctio.

Имя (Р. А. См.), *ὄνομα*, nomen, М. имя (мужеско, женеско, срѣднее).

Имя собственное (Р.), нарицаемое; *ὄνομα κύριον* або *ἴδιον, προσηγορικόν*; nomen proprium, appellativum; М. имя собное, обще; См. имя собственное, нарицательное.

Имя нарицаемое: осуществленное, прилагаемое; См. нарицательное имя: существительное, собирательное, прилагательное; nomen substantivum, adiectivum.

Кроткая (Р.), *ψιλή*, tenuis, См. тонкая.

Лице (Р. М. А. См.), первое (Р. А. См.), второе (Р. А. См.), третье (Р. А.); *πρόσωπον, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον*; persona, prima, secunda, tertia; М. лице, перво, второ, третье (См.).

Мѣстоимя (А.), *ἀντωνυμία*, pronomen, М. мѣсто имени (имене), См. мѣстоименіе.

Значеніе мѣстоимене: изъяснительное, изждительное (А.), указательное (Р. А. См.); *ἀντωνυμία, κτητική, δεκτική*; pronomen, possessivum, demonstrativum; См. качество або знаменованіе, возносительное, возвратительное, въпросительное, притяжательное.

Нарѣчіе (Р. М. А. См.), *ἐπίρρημα*, adverbium.

Значенія: 1) времени (А. См.), 2) мѣста (Р. См.), 3) качества (Р. См.), 4) количества (Р. А. См.), 5) отрицанія (Р. См.), 6) увѣщанія (См.), 7) молитвеннаго, 8) уподобленія (Р. См.), 9) удивленія, 10) риданія, 11) неизвѣства, 12) чина (Р. См.), 13) събранія (Р. См.), 14) раздѣленія (Р.), 15) разсужденія (См.), 16) въпросенія (См.), 17) величанія, распространенія, 18) кляненія, 19) отклоненія, 20) явленія, 21) таенія, 22) неудобства. *Ἐπίρρημα*, 1) *χρόνον*, 2) *τόπον*, *τοπικά*, 3) *ποιότητα*, 4) *ἄριθμοῦ*, 5) *ἀρνήσεως*, 6) *παρακελεύσεως*, 7) *εὐχῆς σημαντικά*, 8) *ὁμοιώσεως, παραβολῆς*, 9) *θαυμασμοῦ, θαυμαστικά*, 10) *σχετλιασμοῦ, σχετλιαστικά*, 11) *εἰκασμοῦ*, 12) *τάξεως*, 13)

ἀθροίσεως, 14) *ἀποτάσεως*, 15) *συγκρίσεως*, 16) *ἐρωτήσεως*, 17) *ἐπιτάσεως*, 18) *κλίσεως*, *κατομώσεως*, *κατομωτικά*, 19) *ἀπομώσεως*, *ἀπομωτικά*, 22) *ἀνέσεως*. Adverbium, 1) temporis, 2) loci, 3) qualitatis, 4) numeri, 5) negandi, negationis, 6) hortandi, hortationis, exhortationis, 7) optandi, 8) similitudinis, 9) admirandi, admirationis, 10) doloris, exclamandi, 11) eventus, 12) ordinis, 13) congregandi, congregationis, 14) separandi, separationis, 15) comparandi, comparationis, 16) interrogandi, interrogationis, 17) intendendi, intentionis, 18) iurandi, vocandi, vocationis, 19) abiurandi, abiurationis, 21) celandi, discreti, 22) remittendi, remissionis. **А.** 2) мѣстна, 3) посредства, 5) отрицательныя, 6) отрицательныя, 7) молитвенныя, 8) уподобительныя, 9) удивительныя, 10) бѣднострадателныя, ридателныя, 11) уравнительныя, 12) чивовныя, 13) собирательныя, 14) раздѣлительныя, 15) разсудительныя, 16) вопросительныя, 17) клятвенныя, отвѣщавательныя, 19) отклятвенная, 20) извѣстелная, 21) прикровенныя, 22) ослабительныя. Поза порівнаннем із Лаврентієвим поділом: творительная, повелительная, извѣстна, полага́тельные, зрительныя, слагательныя, указательныя, отстоя́тельная, разбранительная. **См.** знаменованія нарѣчія, 4) числа, 5) прещенія, 9) недоумѣнія, 11) случая, 14) отдѣленія, 17) напряженія, 20) указанія, 22) ослабленія. Поза Лаврентієвим поділом остають значіння: повеленія, рѣзн'ства, отвѣщанія, избранія.

Начертаніе (**Р. М. А. См.**), прѣстое [**Р. А. См.**], слѣжное (**Р. А.**), преслѣжное (**Р. А.**); *σχῆμα*, *ἀπλοῦν*, *σύνθετον*, *παρασύνθετον*; *figura*, *simplex*, *composita*, *decomposita*; **М.** начертанія, прѣста (просто), слѣжна (слѣжно), преслѣжна (преслѣжно) чи прѣслѣжна; **См.** начертаніе, сложенное, пресложенное.

Нога́, предѣль, *πούς*, *pes*.

Облеченная (**А. Р.**), *περισπωμένη*, *circumflexus*, **См.** облеченая.

Образи именъ (**Р.**) вида производнаго: отѣческая, вла́стная, язѣческая, умалительная, отименная, глаго́л'ная; *ὄνομα*, *πατρωνυμικόν*, *κτητικόν*, *ἑποχριστικόν*, *παρώνυμον*, *ἑρηματικόν*, *ἑθνικόν*; *nomen*, *patronymicum*, *possessivum*, *diminutivum*, *denominativum*, *gentile*, *verbale*; **М.** видъ именъ: первобытно, дѣйствено, повѣстно, рододатно; **М.** начертанія именъ: любомудрѣства хитрости, рѣчеточѣства, писменная; **См.** види производныхъ именъ, отчeimенный або притяжательный, отѣчествный, властелинный, язѣческій, глаго́л'ный, отименный, умалительный, уничжителный.

Образъ, извѣстелный або указательный, повелительный, желательный имѣти або молитвенный, непредѣлный або необавный; *ἔγκλισις*, *ὀριστική*, *προσταχική*, *εὐδική*, [*ἑποταχική*], *ἀπαρέμφατος*; *modus*, *indicativus*, *imperativus*, *optativus*, *infinitivus*; **М.** изложеніе

(**Р. А. См.**), повелѣбно, молитвено, вопросно, звѣтелно, повѣстно, необавно; **А.** изложѣніе, изявѣтельное (**См.**), повелѣтельное (**См.**), молитвеное, подчинное, необавное; **См.** молителное, сослагателное, подчинителное, ноопредѣленное.

Ожїя (**А.**), бѣстрая (**Р. См.**), *δξεΐα*, *acutus*.

Ореογράφїя, правописанїе (**А. Р.**), *ορθογραφία*, **А.** ореοграфїя, **См.** ореογράφїя.

Падѣжь (**Р. М. А. См.**), именовный (**А.**), рѣдный (**А.**), дѣтелный (**А. См.**), виновный (**А.**), звѣтелный (**А. См.**), творителный (**Р. См.**); *πτῶσις*, *ορθή* (*εὐθεΐα*), *γενική*, *δοτική*, *αἰτιατική*, *κτητική*, *casus Latinus*; *casus, nominativus, genetivus, dativus, accusativus, vocativus, ablativus*; **М.** пять падѣнїи, прѣва, рѣдна, дѣтельна, винѣвна, звѣтельна; **См.** падѣжь именителный, родителный, винителный, сказателный.

Писмо, писменѣ (**Р. А.**), дѣлгая, краткая, двѣрѣменная; *γράμμα*, *γράμματα*, *μακρά*, *βραχέα*, *δίχρονα*; *litera, literae, longae, breves, ancipites*; **См.** пор. гласная.

Подстѣлія (**Р.**), *υποδιαστολή*, *subdistinctio*, **См.** вопросная(?).

Предлогъ (**Р. М. А. См.**), *πρόθεσις*, *praepositio*.

Причастїе (**Р. М. А. См.**), *μετοχή*, *participium*.

Просодїя, припѣло (**Р.**): ударенїя, временѣ, краткая; *προσῳδία*, *τόνοι*, *χρόνοι*, *πνεύματα* (*ψιλή*); *toni, tempora, passiones*; **А.** просодїя, кригѣванїе, тонкая, **См.** просодїя.

Разлїчіе (**Р. М. А. См.**), *ἄρθρον*, *articulus*, **М.** разлїчія подчинна, предчинна, *υποτασόμενα*, *προτασόμενα*, **А.** разлїчія предчинныя, подчинныя.

Разлїчіе, *variatio*.

Разсужденїе, подобоначертателное, стрѣпѣтное; *comparatio, regularis, irregularis*; **См.** уравненїе, прѣвильное, непрѣвильное.

Речѣніе (**Р. А. См.**), единослѣжно (**См.**), *λέξις*, *dictio*, **См.** многослѣжное.

Родъ (**Р. М. А. См.**), мужескїй (**Р. А. См.**), женскїй (**Р. См.**), среднїй (**М. А. См.**), общїй (**Р. А. См.**); *γένος*, *ἀρσενικόν*, *θηλυκόν*, *οὐδέτερον*, *κοινόν*, *genus, masculinum, femininum, neutrum, commune*; **М.** мужьски, жен'ски; **А.** женьскїй, преобщїй (**См.**); **См.** всякїй, недоумѣнный.

Сѣнтаξїсѣъ (**Р. См.**), сѣчиненїе (**А.**), *σύνταξις*, *synthaxis*. **А.** сѣнтаξїсѣъ.

Склонѣніе (**А. См.**), скланѣніе (**А.**), *κλίσις*, *declinatio*.

Слово (**Р. А. См.**), *λόγος*, *oratio*.

Слогъ (**Р. См.**), дѣлгїй, краткїй (**См.**), двѣрѣменнїй, прислѣвниково: дѣлго, кратко, двѣрѣменно; *συλλαβή*, *μακρά*, *βραχέα*, *δίχρονος*; *syllaba, longa, brevis, ancers*; **См.** двѣрѣменнїй.

Слогъ началный, кончаемый (А. См.), предкончаемый (А), пропредкончаемый (А.), предпропредкончаемый або четвертый, пятый отъ кончаемаго. *Συλλαβή, λήγουσα, παραλήγουσα, προπαραλήγουσα*. Syllaba, ultima, penultima, antepenultima. См. прекончаемый, пропрекончаемый, предкончаемый, пропредкончаемый, непревосходный.

Съгласный, съгласная (См.), прѣстая, сугубая (См.); *σύμφωνον, σύμφωνα, διπλά*; consonans, consonantes, duplices; А. съгласныя.

Съединительная (Р.), *ὄφέν*, См. единитная.

Сюзъ (Р. М. А.), слѣпляющія, раздѣляющія, прикасающіяся, винѣвныя, въпрѣсныя, утверждающія, увѣщающія; *σύνδεσμος, συμπλεκτικοί, διαξενκτικοί, συναπτικοί, αιτιολογικοί*; coniunctio, copulativae, disiunctivae, continuativae, causales, approbativae; А. сплѣтательныя, съпращенныя, совокупительныя, пресовокупительныя, винословныя, отглаблныя, съмысленыя, преисполнительныя, противныя. См. союзъ, знаменованіе сопрягателное, раздѣлительное, противительное, сослагателное, винѣвное, подчинительное, наносительное, исполнительное, недоумѣтельное.

Срокá.

Степень разсужденія: положенный, разсудный, превышшій; *ἄνωμα συγκριτικόν, ὑπερθετικόν*; gradus comparationis: positivus, comparativus, superlativus; См. степень уравниенія, положительный, разсудительный, превосходителный.

Супрjúжество (Р. А.), *συζυγία*, coniugatio, М. супрjúжество, См. спряженіе, правильное, стропѣтное.

Титла (Р. См.), *τίτλος*, А. титла.

Точка Р. См.), *στιγμή, τελεία στιγμή*, punctum.

Удареніе (А. См.), *τόνος*, accentus.

Число (Р. М. А. См.), единственное (Р. А. См.), двойственное (Р. А.), множественное (Р. А. См.); *ἀριθμός, ἐνικός, δυϊκός, πληθυντικός*; numerus, singularis, dualis, pluralis; М. еди́но, двѣ́но, мно́жно; См. двѣ́йственное.

XII.

Щоби можна було виробити собі справедливий погляд на користування Лаврентія чужими граматиками, потрібні деякі загальні уваги. Що граматична традиція тодішніх латинських граматик загально дуже подібна, а часто тотожна, не видасть ся дивним, коли зважити, що латинська грамати́ка оперла ся на готовій, розвиненій системі грецької граматики. На граматики грецької мови мала ве-

лийкий вплив граматики Діонізія, що була спільним жерелом византійських граматиків.

Схожість чи згідність у детальнічнім переведенню може бути впливом або безпосередньої позички одного автора в другого або треба її шукати в якимсь третім спільнім жерелі. В сій справі вірний вислів німецького дослїдника латинської граматичної системи: Ob es je gelingen wird, diese (розуміть ся, gemeinsame Quellen) nach jeder Seite hin vollständig, klar und überzeugend nachzuweisen und so zu einer genau geschlossenen, historischen Entwicklung auch für die einzelnen Lehren der Grammatik auf dem lateinischen Gebiete zu gelangen, darf bei dem vielfach unsichern und schwankenden Charakter dieser Sache vorläufig mit gutem Grunde bezweifelt werden¹⁾.

На жаль, не можу і я мати сього вдоволення, яке подала би мені свідомість вислїдження певних жерел, на яких основуєть ся граматика Лаврентія Зизанія. Головними причинами сеї недостачі отсеї праці є найперше се, що богацько текстів грецьких і латинських граматик, які в рукописях кружили по польських і українських землях в часи Лаврентія і перед ним, остали доси невиданими²⁾, а потім і недоступність, часто задля рідкості, богатьох сучасних граматичних друків³⁾. Дещо може бути також у граматиці пам'ятевим впливом, особливо зі шкільних часів, а в таким разі утрудняє доступ до жерела слабість пам'яті та перекрученне запам'ятованого, спеціально з причини непорозуміння або трудності приложити граматичне правило одної мови до другої (довгість і короткість складів в церковнославянській чи українській мові). Відповідно до уставу братських шкіл мали вчителі видавати ученикам

¹⁾ Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen bei den lateinischen Grammatikern von Ludwig Jeep, Липськ, 1893, ст. 102.

²⁾ Так прим. невиданим доси є твір якогось Юрія Куртісія, що має однаковий із Лаврентієм розклад матеріалу, як виходить із заголовку сього твору *περί στοιχείων ήτοι γραμμάτων, προσφιδίων και των δικών του λόγου μερών ήτοι εις γραμματικήν πρώτην εισαγωγή*⁴⁾. (Dionysii Thracis ars Grammatica edidit Gustavus Uhlig, Липськ, 1883, ст. XXXV, замітка).

³⁾ Цікаво було би порівняти, чи нема що спільного з Лаврентієвим граматичним текстом в отсих граматиках: Mart. Crusius, Puerilis in Lingua Latina Institutionis partes IV, Memmingae, 1556; Quadrivium Grammatices J. Coclaei, Norimbergae, 1511, йогож, Rudimenta, Argent. 1519; Joh. Aventini Rudimenta grammatices, 1517; Institutiones Grammaticae Marco Crodelio autore, Basil. 1541; Constantini Lascaris Erotemata cum interpretatione latina, Венеція, 1491 (примірники в Монахії і Цвікау). Всі ті граматики, як і Рівія з 1541 і Фабриція з 1560 р., полишили слїди на німецьких граматиках, які дещо мають спільного з текстом Лаврентія.

по деяким предметам „записки“, які могли бути вихідною точкою будучих підручників.

Твердження Сахарова, що граматика Гази послужила основою для наших граматик, в віднесенню до Лаврентія не вірне. Граматика Гази, як і граматики Халькоконділя, Хрисольора та Мосхопула мають не більше спільного з Лаврентієм, ніж ті граматики зі своїм жерелом — граматикою Діонізія з одного боку, а з тими граматиками, для яких вони стали жерелами, з другого. Передусім мусить ся се сказати про граматику Мосхопула, що попри підручник Ляскаріса¹⁾, який одинокий із зазначених Сахаровом книжок знав певно Лаврентій, ще найбільше спільного має із текстом Лаврентія. З грецьких граматик знав також Лаврентій без сумніву граматику Крузія і Меляхтона.

Коли говорю про вплив грецьких граматик на граматику Лаврентія Зизанія, зазначу, що не годжу ся із обережним, що правда, здогадом проф. Владімірова, який видить у Лаврентієвім зачисленню співзвуків *z* з до „сугубих“ натяк на білоруське *dz*. Чому конечно треба розуміти білоруське *dz*, а не прим. галицько-українське, що дістало ся туди з польщини? Впрочім то само повторив про *z* і з і Смотрицький в своїй граматиці церковнославянської мови. Тому на мою думку треба тут видіти заступлення грецького *ζ*, яке зачислене в грецьких граматиках до зложенних співзвуків.

Але думку тих дослідників, що вказували тільки на грецькі граматики як жерела граматики Лаврентія (Греч, Сахаров, криптонім С. Д., Засадкевич, проф. Голубєв), треба значно звузити. Правда, впливу всепануючої латинської граматики в єзуїтських школах Польщі Альвара не видно в граматві Зизанія, але за то дуже слідний у ній вплив латинської граматики Меляхтона²⁾, що опері не тільки на Донатови, але й на Прісціянови. Латинська граматика Меляхтона полишила сліди не тільки на граматичних дефі-

¹⁾ Грецька граматика Ляскаріса вийшла по грецьки в Медиолані 1476 р., разом з иншими писаннями в Венеції 1537, а з латинським перекладом у Венеції 1557.

²⁾ Німці-поселенці в польських і білорусько-українських землях і студенти, що вчили ся у заграничних німецьких університетах, розносили протестантські видавня Лютра, Меляхтона та Кальвіна в Польщі, Білоруси таї Україні. Велика маса таких видань занепокоїла світські і духовні власти в Польщі, що від 1520 р. зачали заборонювати протестантські твори, а 1541 р. вийшла рішуча заборона польським молодим людям їздити в Німеччину та звідтам закликати вчителів до Польщі. (Митроп. Макаріій, Історія руської церкви, т. IX, ст. 312—314).

ніціях Лаврентія, але також була вона для Лаврентія взором легкого укладу шкільного підручника, в яким весь дальший виклад вьжеть ся льогічно з попереднім. Система шістьох відмінків рівнож взорована на латинських граматиках, з яких багато спільности мають із Лаврентієм підручники Відавского, Тухольця, Спангенберга та Люпуля. Перших двох, здасть ся, знав Лаврентій, принайменше до „*Questiones*“ Тухольця доданий також катихизм і азбука. А може й Тухолець і Лаврентій, беручи ся за азбуку, йшли незалежно один від другого за приміром Меляхтона, що зложив і азбуку для дітей і катихизм.

Що тикаєть ся родівника, деякі латинські граматики робили ріжницю межі родівником і заіменником. З причини недостачі родівника в латинській мові послуговували ся у практичних цілях указуючим заіменником *hic, haec, hoc*. І коли сей заіменник стояв осібно, вважав ся властивим заіменником, а коли в злучі з иншими словами, родівником¹⁾. З додатком указуючого заіменника *tento, tato, toto* переведена відміна імен і прикметників і в чеській граматиці „*Grammatica Bohemica, studiosis eius linguae vtilissima. Authore: Matthaeo Benesouino, Sacerdote*“²⁾ (Прага, 1577). Змішання родівника та заіменника, зглядно виділювання з заіменника осібного родівника було явищем не рідким мимо того, що проти такого змішання виступали дуже авторитетні голоси³⁾. Тому й нема нічого дивного в тім, що Лаврентій, задержуючи ненарушеною грецьку систему вісьмох частий мови, утворив з відносного заіменника осібну часть мови. „*Αρθρον*“ грецьких граматик містив у собі властивий родівник *δ, η, τό* й відносний заіменник *δς, η, δ*.

І не тільки церковнославянську мову втискано насильно в рамки граматик класичних мов, але таку долю перебули й инші славянські мови, а то й германські і романські. Возьму на приклад хочби початки німецької лінгвістики, обробленої науково в непорівнянню гарнійше, ніж початковий розвій славянських граматик.

¹⁾ Јеер, op. cit. st. 175.

²⁾ Універс. бібл. (чеська) в Празі, LIVF 94. Крім самозвуків і співзвуків відмічені тут і *dwogzwcusy, id est Diphtongi: au, ay, ey* (6a). Крім тих двозвуків знає ще два: *ou, uy* „*Grammatyka Czeská, w dwogii Stráncé*“ з 1588 р. (Пражська унів. бібл. LIVF 163).

³⁾ Розширена скрізь по Европі латинська граMATика Меляхтона звертала увагу, щоби хлопців навчити, *quid intersit inter Pronomen, & Articulum. Est enim Articulus non qui in Grammatica tantum declinatione casus aut genera indicat, sed quo in sermone etiam certam rem significamus. Latinum exemplum proponi nullum potest. Nam Latinus sermo in universum caret Articulis* (ст. 144).

Коли говорити про початки німецької лінгвістики, й тут відіграли велику роль граматики класичних мов, передусім латинські. Дуже вчасно в Німеччині при лектурі і викладі меншого Доната вживали рідної мови. Та на німецьку мову перекладено тільки глосси себто поодинокі слова чи речення, які або вставлявано меж рядками латинського тексту або додавано на побережних полях карток або впорядковувано в особні списки. Так Донат у дечім став батьком німецької граматики, о скільки на нїм взорували Німці граматичні терміни в німецькій мові, перекладаючи латинські, о скільки оперли ся на нїм і пізнійше під зглядом граматичних категорій та всього впорядкування і вибору матеріялу. Терпили на такім процесі богацько прикмети німецької мови, що більше, їх уривувано при помочи латинської мови, яка ставала запорою в пробах вглянення в організм німецької мови та в органічний розвій духа мови. При вивченню чужої мови головна річ се морфологія. Тому, як у Німеччині зачали взорувати ся на латинських граматиках, а поперед усього на Донатови, який і так мав тільки морфологію, повстали німецькі граматики, які властиво оброблювали тільки звучню, морфологію і етимологію. Про синтаксу або не було навіть згадки або оброблювано її по мачошньому, розмірно коротко, а за то займали головно місце в граматиці взірці деклінацій і конюгацій, ряди приіменників із усякими відмінками та найрізномоднійші групи прислівників. Die deutsche Sprache, ужию слів Івана Міллера, wurde dabei eingezwängt in den hergebrachten Schematismus der lateinischen Sprache, so daß man z. B. einen deutschen Ablativ, ein deutsches Gerundium, Supinum u. s. w. bildete¹⁾. Таке діяло ся іще до Готшеда²⁾, навіть до Гайзе³⁾. Латинські жерела в німецькій граматиці Кляя (Clajus) виказав Ф. Вайдлінґ, латинські і грецькі в граматиці Альберта (Albertus) К. Міллер-Фраурайт. Слова про синтаксу, взірці деклінації і різномодність груп прислівників вірні і в приложенню до Лаврентієвої граматики.

Видань спеціально латинських граматик із польськими інтерлінїйними або береговими поясненнями є велика сила. Взором такого видання у нас граматика Лаврентія, але інтерлінїйний текст заступають тут цілі пояснення тодішньою народньою мовою, не говорячи вже про те, що цілій церковнославянщині Лаврентія дуже

¹⁾ C. Kehr, Geschichte der Methodik des deutschen Volksunterrichtes, Гота 1882, т. IV, ст. 223—224.

²⁾ Grundlegung der deutschen Sprachkunst, Липськ, 1748.

³⁾ Theoretisch-praktische deutsche Grammatik, ГанOVER, 1814.

далеко до чистоти й видержаности. Під тим оглядом в вона вірним відбитем того звичаю у наших тодішніх школах, який заводив „порядокъ школьный“. В луцькім уставі вимагано, абы дѣти единыъ другого пыталъ по грецку, абы ему отповѣдалъ по словенску, и тыжъ пытаются по словенску, абы имъ отповѣдано по простой мовѣ. Одначе не мають съ собою мовити простою мовою, вно словенскою и грецкою¹⁾. І хоч Луцьквій шкільний порядок датуєть ся 1620 р., певно таке саме поступованне водило ся у наших школах і в часи вчителювання Лаврентія, тим більше, що тоді так мало знали церковнославянщину та по неволі мішали її з народніми говорами.

Проф. Харлампович здогадуєть ся, що при кінці 16 в. часто бували випадки заміни церковнославянської мови в богослуженню народньою мовою або лексичною і синтактичною примішкою до церковнославянщини народньої мови, коли деякі пани при оснoвуванню церков жадали, щоби священники та їх наслідники тепер і въ поздѣйшій вѣкѣ²⁾ відправляли служби саме на церковнославянській мові²⁾.

Примішка народньої мови до церковнославянщини залежала від території і середовища виховання священника; на українській території була вона правильно українською, на білоруській білоруською. Але на мою думку дослідники пам'ятників 15, 16 і 17 вв. так званих західньо-руських земель звернули доси замало уваги на сю обставину, що тоді територія північно-українського діалекту, який тоді фактично був літературним, обіймала значно ширші простори, ніж обіймає нині. Слїди північно-українського діалекту в нинішніх говорах Галицької України, задержанне північно-українського говору в північній Угорщині, прикмети північно-українського діалекту в таких пам'ятниках безсумнівного галицького походження, як інтермедії Гаватовича з 1619 р., все те вказує, що українські говори нинішньої Галичини були ще в першій половині 17 в відмінні від нинішніх і належали до північно-українського діалекту. В тій переміні відіграли, здаєть ся, велику ролю козацько-польські війни, на скільки обіймали собою територію нинішньої Галичини, а потім захист, який находили на західніх окраїнах України поселенці східніх окраїн перед воєнними тривогами. Так стерли ся зі

¹⁾ Я. О. Головацкій, Порядокъ школьный или уставъ Ставропигійской греко-русской школы во Львовѣ 1586 года, Львів, 1863, ст. 12, замітка.

²⁾ Харламповичъ, op. cit. ст. 417.

собою говори східніх і західніх територій України, результатом чого протягом 18 в. українські говори нинішньої Галичини вже вказують тільки останки давніших північно-українських говорів.

Памятником північно-українського діалекту є на мою думку й Лаврентієве „Толкованіє“. На скільки який враз не є церковно-славянським, всі прочі слова його ще нині приходять в галицько-українських говорах. Відкладаючи докладнішу характеристику й церковнославянщини Лаврентія і мови його „Толкованія“ і передмови до граматики до видання Лаврентієвої граматики, обмежусь тут тільки деякими замітками. На північно-український діалект вказують такі форми, як к'вожє^ε і кс'кла^х, кырозѣм^ε и кырозѣм'кню, окінченне 1 ос. мн. переважно на мо побіч мъ (рідко)¹⁾, в білоруській „дуже рідкі види прик. сп. на мо“²⁾, як перехождѣмо, окінченне іменника на у вати (Ѡстршшѣ^т). Взаїмна заміна к й у звичайне явище в усіх українських говорах. Характеристична для білоруської мови заміна к через є майже не слідна в Лаврентієвім викладі. Форма чл'чій без сумніву польонізм³⁾. Що форма тел'сно^х є польонізмом, доказом того Лаврентієві форми з вигляду, писані через к: т'кла, т'клас, т'кл'к. Види: р'чъ, р'чи, р'ч'чій, р'ча^х приходять у нинішніх українських говорах.

Воно може дивно, що Лаврентій уживає правильно к мимо того, що в правилі писання к зазначив, що воно пишеться замість є. Заміна к через є приходить і в північно-українських говорах і рідше в теперішніх галицько-українських. Повище правило Лаврентія не здивує, коли пригадаєть ся, що в часі укладання граматики вчителював Лаврентій в осередку білоруського руху — в Вильні і що вплив вплив білоруської на нього самозрозумілий. Правило писання у в з відм. одн. таких іменників, як кость, також даєть ся пояснити північно-українським діалектом⁴⁾.

¹⁾ Мо по словам проф. Карського вживаєть ся въ архаическихъ глаголахъ и рѣже въ другихъ'. (Е. О. Карскій, Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи, Москва, 1886, ст. 144).

²⁾ Е. Карскій, Два памятника старого западно-русского нарѣчія (ЖМНП. Спб. 1893, августъ, ст. 423).

³⁾ Что є вмѣсто к въ челоуѣкѣ въилось подѣ польскимъ вліяніемъ', признає і найновіший дослідник звукового означення к Л. Васілев (пор. Нѣсколько давныхъ для опредѣленія звукового качества буквы ѣ сравнительно съ буквою е въ памятникахъ XVII вѣка, употребляющихъ эти буквы въ слогѣ подѣ удареніемъ по древнему при замѣнѣ въ слогѣ безъ ударенія буквы ѣ буквою е, Извѣстія отд. р. яз. и слов. И. А. Н., 1910 г. кн. 3, ст. 192).

⁴⁾ Dr. Emil Ogonowski, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Львів, 1880. ст. 124—125.

вѣслѣхани
вѣстѣпки, вѣстѣпкѣ, вѣстѣ-
псю^т
вѣчныи
вѣшше
вѣспѣкѣ
власне, власны
влеко^м
возлюбленнии
вола, волѣ, волни (вільні)
вотпайности, вѣсптпайности,
вѣсптпачи
ворога, ворогове нашѣ
вѣюетѣ
(не)впадали
всѣ, всемѣ, вѣск, всѣкѣи
(по)всхобѣкѣ
гоше, негоснымѣ
голосѣ, голосѣ
госдѣти
грѣкѣ, грѣхѣи, хрѣхошнѣла, най-
грѣшнѣши^х
далѣкѣ
двожкѣи, двожкѣи, двожо
диаволѣ, діаволѣ, діаволѣ
дла, длаго^ж
добра (gen. sing.), добре, добре,
добра, добре
дозволенѣ
допшѣне, допшѣнѣ, допш-
цѣне^т
досконале, досконали
дрѣгал, дрѣгѣю, дрѣгѣю, дрѣ-
гѣи^х

дрѣкѣ
еднаже
ѣди^н, ѣдиннѣ, ѣнѣ, ѣдиннѣ, нѣ-
ѣдинного
жадаемо, жадаючи
жашныи
же (=що), ѣжѣ
жебымы, жебымы
завтра, завтрашнѣ
замыкается
запрѣды
зарошнѣ
за^о
зашкодилѣ
зблѣненѣ
звѣденнѣ
зѣидѣтѣ¹⁾
злѣ, злого, злоспомнителннѣ
злѣсть, злѣсти
змышлѣннѣи
(н)моцнаѣтѣ
значѣт
извѣстѣннѣ
инемагати
ѣли (їлв)
ѣннѣ, ѣнше, ѣншихѣ
ѣскѣситель, ѣскѣшѣне^т, ѣскѣше-
нѣ, ѣ, ю, ѣ^х, ѣскѣшенѣи
кажѣдѣ, кажѣдѣ, кожѣдѣ
каюшнѣсѣ, каюшнѣсѣ
кѣдѣ, кѣдѣ^ж, кѣдѣсѣ
кѣраматѣкѣ
коца, дѣа конѣцѣ
корѣтки^х

¹⁾ Недьошев у своїм „Историческомъ обзорѣ важнѣйшихъ зву-
ковыхъ и морфологическихъ особенностей бѣлорусскихъ говоровъ“
(Рус. фил. Вѣстникѣ, Варшава, 1884, т. XII) пояснив ѣ у формахъ :
зышолѣ, обѣидѣмѣ, що повстали з приставки и та переходу о в ѣ.
Влучно замѣтив акад. Соболевскѣи, що тут маемо до дѣла зѣ зви-
чайною сполукою ѣ и в ѣ (в рецензѣи на працю Недьошева
в ЖМНПр., 1885, юнѣ, ст. 305).

котóрїиъ, котóрї, котóрого,
 котóромъ, котóриъыса, ко-
 тóрїи, котóрыи, котóрон,
 котóро̀
 ко̀ш'то̀хъ
 кро̀леве, кро̀ле'ства
 (много) кро̀т
 кро̀ждаѣт
 ктò, когò, ку̀ тому̀, н'кòго,
 н'кòчо̀го
 ласка
 ла̀тве
 лю̀бе'ниw
 лю̀х'ского
 ма̀емо, ма̀ючи, и́ма́ймо,
 ма̀к'ла̀
 ма̀к'зе'ного
 ми́л(о)сѣрднѣ̀, ма̀рдного,
 ма̀рднымъ, немилосѣрднѣ̀хъ
 ми́лүючи
 ми́ръ, ми́ра
 мы́сли (1 pl. i 7 sing.), мыслити
 ма̀к'сци
 мо̀вимо, мо̀ва'т
 мо̀г'ѣт, мо̀же'хъ
 мо̀цно
 ма̀х'рїи
 на̀прикла'т
 на̀рѣца́ли
 на̀ста'ницѣ
 на̀сѣщнѣ̀, на̀сѣщного
 на̀б'ки, на̀б'к'ъ, на̀сча́емъ, на̀с-
 ча́емоса, на̀счи'ши
 на̀шего, на̀шемъ, ни́к
 не'го̀ла
 не'поро'жнѣ̀
 не'ста́лоѣ, не'ста́лыи
 не'тле'н'ныи
 не'х'а́й
 не'ма́шъ
 не'ж'н'ныи

(чере'в) нѣ̀
 ѡ̀бѣца́ючи
 ѡ̀бѣ'ти
 ѡ̀каза́лъ, ѡ̀казаѣ'тса, ѡ̀казаѣ'чи
 ѡ̀па'ство
 ѡ̀пла́токъ
 ѡ̀повѣ́дати
 ѡ̀свѣ́нїе
 ѡ̀вор'ючи, ѡ̀твор'ючи
 ѡ̀право́вати
 ѡ̀стра́шѣт
 ѡ̀хóтне
 па̀нѣ, па̀нока'т, па'ства
 па̀р'тали
 пѐве'хъ, пе'ное
 пе́р'вомъ, пе́р'вѣю, пе́ршла, пе́р-
 шѣю, пе'р'шїи, пе́р'шо'хъ
 пере́бачати
 пере́щѣа́етъ
 пере́торо̀га
 пере́ход'кмо
 пи'ниw
 пле́ела
 по̀бо'ж'нѣ̀
 по'д'аныи
 по'носі́ан'о
 поже́ретїи
 по́ка'р'мъ
 по́ки
 покѣ́сы, покѣ́сами, покѣ́ша́етъ,
 покѣ́шенѣ̀
 (за)по̀мочѣ̀, по̀мага́лъ
 поне́важъ
 по̀пòб'нилисмо
 по̀ра'ж'не
 по̀сілокъ
 по̀сланїе, по̀сланїи
 по̀ста́райтѣ
 по̀тлѣ́мили
 по̀хóте'хъ, по̀хóти
 пра́гнѣт

працею, працьк, праць, праць-
 ючи
 прелестъ
 преложє'нын, преложє'ства
 преправѣи
 прїмовати, прїймѣтъ, прїй-
 мѣте
 приѡ'добляючи
 приписѣ'са
 припоминаемо
 прїстонитъ
 приш'ло
 (длѣ) пробы
 прѡсимаѡ, прѡсачи
 простакѡ'
 проти', проти'кѡ
 прѡто, прѡто'
 рѣзѡ, рѣзмѡ, рѣзмѡ, рѣзм-
 мѣлемѡ, рѣзмѣли
 рѣчѡ, рѣчи, рѣчїи, рѣчѡ', рѣченїе
 рїкаючи
 рн'ло
 ро'маитыми
 рѡскоши
 роспростираѣти
 рострѡпности
 самїса, самїи, самомн'к'нын
 свѣ'лыи
 своѣго, своѣи, своѣ', свои'
 семїи
 складати
 скѡ'ки
 словє'ница
 слѡхати
 соб'к
 справєдлївы'
 справнѣ', справѡвати
 спѣдѣи, спѣдѣѡм
 стає'са
 старѣнѣмѡ, старѣтисѣ

свѣтѣл'нѡ
 тѣкѡ
 тѣ'же
 таковѡго
 тѣды, тогды
 телєсно'
 (на)тепє'
 ты', тѣи, тоѣ, тогѡ, тѡежѡ,
 тогѡ свѣ'нїи, то', то'же,
 то'же, тоѡю, тѡю
 тѣла, тѣлѡ, тѣлѣ
 тѣл'ко, тѡл'ко
 тїтѡ'
 тѣшнїи
 толкованїе
 точц'к
 трѣз'выми
 трѣтѣѡ, трѣтїю
 трѣ'ности
 тѡѡ, тѡтѡ
 ѡвєселїите
 ѡводїти, ѡводїлѣ
 ѡдарѣ'є'
 ѡжѣ
 ѡпадѣти
 ѡпєвнѣемо
 ѡразѡ'лѣє'
 ѡчѣтѡ, ѡчєнын, ѡчн'шисѣ, ѡчнѣ'
 ѡчинїти
 фїлѡсѡфїѡѡ
 хвѣлѡ
 хотѣчнї', хѡчетѡ
 цр'тѡѡ, цр'тѡѡ
 чѣсѡ
 черє'
 чѣснои
 чїннїѣ, чиннїи, чїннїѡѡ, чї-
 нѣчи
 читѣти
 чл'чїи

чре^е істєствѣн^нкон

ч8жій

шатана, шатана, шатан^нскими,шатан^нского

шлахѣство

штѣ

щасливѣи^иѣкъ. ¹⁾

ДОДАТОК.

В додатку до своєї статі передрукову словарець Лаврентія Зизанія, що появил ся у Вильні тогож року, що й граматики, 1596 осібною брошурою і в додатку до „Азбуки“, але не в додатку до граматики, як дехто хоче. Словарець має відмінний склад сторони, як граматики, й осібну пагінацію. Примірник Зизанієвого словарця посідає Музей Ан. гр. Шептицького у Львові (ч. 431); але перша картка докопійована, як каже рукописна приписка, 1628 р.²⁾ Словарець передрукову без змін з ввімкою одної, яку мусів я увести відносно до виписок із граматики підчас друку статі з технічних (друкарняних) причин, себто неможности задержання титл - букв. Рівнож з технічних причин не розріжнюю подвійного з.

Що передрук Лаврентієвого словарця в другім томі „Сказаній“ Сахарова невірний, підносили нераз авторитетні голоси. Я скажу більше, передрук Сахарова просто злочинний з уваги на тих дослідників, що на передруці Сахарова опирають свої висновки про Лаврентієв словарець. Видавець не тільки вніс надстрічні знаки в рядки, порозв'язував титли, старав ся угодіти користуванне словарцем заведенням азбучного ладу в словах під кожною буквою, але й передрукував словарець із такими фоно- та морфологічними змінами, що спокусили декого зачислити Лаврентієв словарець до пам'ятників білоруської мови. Ось кілька цвіток невибраних наукової совісности Сахарова :

¹⁾ Не ввійшли в словарець такі слова: бывають, вѣдани, колѣнѣте, коронилъ, в'даю^т, вѣбавилъ, вѣдати, выдають, вѣносити, вѣцрла, да^т, днѣ, д'к'ствоуѣ^т, д'кло, дша, дш'к, ёгѣ, ёгѣ, ёмѣ, ёстѣ, ёстѣ, ёретическіи, ёретическаа, ёретически^х, житѣ скіи, йскѣство, нѣнѣ, нѣкшній, ѡкрести^ишиса, ѡложи^иши. ѡпиралъ, ѡпѣсти, ѡпѣтилъ, писмѣ, покѣ^тдѣла, поган'ски^х, по^трѣчны^х, стѣи, сѣови, словѣми, сѣю^т, сро^тства, сѣиствѣс, ѣкоги^х, ѣпѣваніе, хл'кѣ, хл'ѣкѣ, хл'кѣкомъ, хл'кѣа, ѣзыкѣ.

²⁾ Першу картку скопійовано за старанням проф. Грушевського з примірника Петербурської Академії Наук; д. В. Срезневському, що зволив провѣрити сю копію, складаю на сѣм місці щирю подяку.

Переводрук із 1596 р.

алканиє, исти хотѣніє.
 алекторъ, пѣвецъ.
 алавастръ, каме^нъ ѣсть такъ
 названый, исто го камене оу-
 робленый слонкъ, алко скри-
 но^чка.
 безповѣтенъ, шповѣди нѣмаю-
 чий, нешповѣдныи.
 бѣгство, оутѣканье.
 видѣніє, огляданье, и тыжъ
 обличье.
 вра^ч, лѣкаръ, докторъ.
 врачю, лѣчѣ.
 врачеваніє, лѣкарство, лѣчѣ^нье.
 врачество, лѣкарство доктор-
 ство.
 врачь, лѣчѣныи.
 врачевница, домъ гдѣ лѣчатъ,
 и тыжъ аптека.
 гибель, штрага погібѣль.
 драчіє, ѣсть хойна, котора
 въ винѣ сварена, злѣ чуетъ
 оуха ропы полны, и очи
 оуразовки, то ѣсть раненыи,
 алко оудареныи.

Богато слів поопускав Сахаров, прим. на саму букву ж із 21 слова Сахаров навів аж 12 у своїм передруці. Сахаров видав в тім самім томі згаданого видавництва й „Лексикон“ Беринди, дуже цінний для студій над історією української мови. Передрук певно не ліпший від передруку Лаврентієвого словарця. Чи ж не доказує передрук Сахарова одної річи, а саме поновного, кращого видання і тої цінної пам'ятки української мови?

Передрук Сахарова.

Алканіє, ясти хотѣніє.
 Алекторъ, пѣвецъ.
 Алавастръ, камень есть такъ
 названный, изъ того камня
 уробленный слонъ; албо
 скрыночка.
 Безовѣтень, отповѣди немаю-
 чий, неотповѣдныи.
 Бѣгство, утеканье.
 Видѣніє, огляданье, и тыжъ
 обличье.
 Врачъ, лекаръ, докторъ.
 Врачую, лечу.
 Врачеваніє, лекарство, леченье.
 Врачество, лекарство, доктор-
 ство.
 Врачба, леченіє.
 Врачевница, домъ, гдѣ лечатъ,
 и тыжъ аптека.
 Гибель, утрата, погибель.
 Драчіє, есть хойна, которая
 въ винѣ сварена, злѣ чуетъ
 ухаropy полны и очи уразо-
 выи, т. е. раненыи, албо уда-
 ренныи.

благочестіє, боговѣдность, побѣж-
ность, набоженство.

благочествѣю, хвалю. набоженство
ѡправдію.

благій, добріи.

благость, добротъ.

блажѣ, хвалю, цѣста комѡу призна-
вію.

(ѡа) безмѡлвникъ, ѳримитѣ, котѡ-
рый невѣдѣтъ ѡ беззатрѣвожен-
на свѣта того бѣблзненіи, без-
погоршеніи живѣтъ.

безвѣднѡ, безъвѣдѣн, безъ трѣд-
ности.

безпечаліе, нефрасѡлнвость.

безсловесное, бестѣа.

бестѣствѡ, не вѣстѣлнвость.

блѡнѣ, згрѣшеніе.

бѡлезнѣ, не болѣнѣ.

бѡдѣрновѣнѣ, несмѣлѡй.

Бѡсть, стало са, вы, а. о.

бѣк, тоѣ реченіе значитъ превѣчность,
иприсносѣще.

безсловесіе, не людзѣкѡсть.

безмѣстнѡй, неслѣшнѡй.

бракъ, женива. весѣлѣ.

бракѣса, жениѡса, весѣлѣ справдію.

бѣгѣство, ѡтѣк (ѡб) канѣ.

баграница, бѣлкѣ.

бѡшнѡ, ѡѣко, бѡ.

безпошествіе, несѣблаженіе.

Б

Бѡіе, розкіи звѣкто, лозѣ, багна та.
бѣтѣкѣ. гѡль.

винѡ, причина.

винѡвнѡ, тоѣ котѡри ѣсть чѣмѡ
причиною.

виннѣтѣлнѡ, тоѣ котѡрый причинѣ
ѡкогѡ мѡѣт. ѡлѡ тыѣ котѡри
когѡ винѣтъ.

внѣк, надворѣкѣ.

внѣстрѣ, внѣстри.

вѣтѣл, риторѣ бѣратѡ, красномѡвѣца.
вселѣннаѡ, всегѡ свѣтѣл.

патриархѣ вселѣски, ѡцѣ начѣннѡ
всѣмѡ свѣтѣс.

вернѣга, пѣта.

внѣстнѣкѣ, ѡпрі (ѡа) мѣ потѣжнѣкѣ.
ѡѣкурѣтѣ нѣрѣсалиѣ глаѣ, ѣі.

вѣснѣ, хрѡпѣ.

внѣгрѡда, за мѣкѡтомѣ.

внѣстрѣ ѡѣдѣ свѣтѣлнѣца. всѡмѡй
цѣркѣнѣ.

внѣсѣдѣ, наѣворѣкѣ.

внѣждѣ, внѣжѣ.

внѣдѣтнѣ ѡстро, смѡтрѣтнѣ вѣстрѡ.

вѣкѣ нѣсѣкѣ, вѣдѣлю, вѣдѣтнѣ,
нѣвѣкѣстнѡ, вѣдѣтнѣ пѣвнѣ.

внѣдѣнѣ, ѡгладѣнѣ. нѣтѣ ѡблѣнѣ.

вѣдѣнѣ свѣдѡмѡсть, вѣдѣнѣ.

внѣшнѣ. надворнѣ зѡвѣрѣхнѣ, тогѡ-
сѣкѣтнѣ.

ѡкоѣ пнѣшѣтѣ внѣшнѣнѣ мѣдрѣцнѣ, ѡкѣ
пнѣшѣтѣ тогѡсѣкѣтнѣнѣ мѣдрѣцѣ.

внѣзапѣс, знѣгла, натѣ мѣкѣтѣ.

вѡннѣ, жѡнѣкѣ.

вѡнѣство, жѡнѣкрѣство.

вѡнѣствѣю, жѡл (ѡб) нѣкрѣствоѣса
бѡлю.

внѣсонѣ, полѡтнѡ тонѣкѡѣ.

вѣбранѣнѣ, забѡронѣнѣ.

вѣбранѣю, забѡронѣю.

вѣнѣбраннѣнѣ, вѣлѣчнѣнѣ, вѣбѡрнѣнѣ-
шнѣ вѣнѣкѣ.

вѣвѣкѣщѣю, ѡповѣдѣю.

вѣвѣкѣщѣнѣ, ѡповѣдѣнѣ. ѡѣкѣ вѣпѣ-
рѣю, рѡзѣ ѡкѣ перѡ злѣгѣчѣю
ѡлѡ тоѣкѣ рѡмышлѣю.

вѣщѣю, повѣдѣю гѡвѡрѣс гѡлошѣ.

вѣкѣстнѣ, повѣдѣчѣ.

вѣщѣнѣ, повѣдѣнѣ.

вѣщѣнѣ, повѣдѣнѣ гѡлошѣнѣ.

вѣ^гглашеніе, ш^бволанье, кричанье
шповѣдане.

вѣ^гглашаю, шповѣдаю, шб^вволеваю.
и^ввѣ^згласи^т бѣз[']дна свѣселіе^х, и^за-
кричи^т пропасть звесѣла^х.

(7а) вѣз^ысканіе, ш^бканье.

вѣз^ыскую, вын^дд^ю.

вѣз^ыскан[']ны['], вын^ддованый.

вѣ^жделеніе, пожадан[']е.

вѣ^ждел[']ю, пожадаю.

вѣ^жделен[']ны['], пожада[']ны['].

вѣ^ждел[']ваю, пожада[']е маю.

вѣс^хнищеніе, порыва[']е, драп[']ство,
ш^хапла[']е.

вѣс^хнишаю, порываю. пох^пбю.

тогда вѣс^хниша с[']мона вол[']хва
в^епло[']ныи навѣз[']д[']х['], тогда
пор[']вали бѣси с[']мона во[']хва
в[']им[']к['], и['] в[']несл[']ег[']д['] наповѣ[']тра.

вс[']ни['], кон[']н['] в[']р[']х[']н['].

выспр['], высокость и[']высоkw.

вѣжа, цви[']ны['].

вра['], лѣка['], докторъ.

врач[']ю, лѣч['].

врачеваніе, лѣка[']ство, лѣч[']е.

(7б) врачество лѣка[']ство докторство.

врач[']д['], лѣч[']е.

врачебница, до['] гдѣ лѣча['], и[']ты[']
ап[']тка.

врата, вѣрота брона.

вратар['], ворот[']ны['].

вра['], в[']рог['].

вра[']да, корогова[']е, непри[']м[']ны.

вра[']д[']ю, в[']рог[']ю.

в[']р['], нар[']шен[']е.

в[']р[']ж[']даю, нар[']шаю.

в[']ред[']итель, шко[']ца, котр[']и нар[']-
ш[']ет['].

в[']р[']тище пла[']та, жалоба, жалоб[']ны[']
в[']ир['].

в[']др['], пог[']ода.

вѣ^бранію, заборонаю, и[']проти['] ко-
го в[']л[']ч['].

вѣ^браніте['], заборонаюч[']и, ш[']еор-
она.

вѣ^збраненіе заборонен[']е, ш[']еорона.

велер[']ч[']ю мн[']го ш[']велики['] р[']ча[']
м[']влю.

велер[']ч[']е, в[']м[']п['](8а)ное в[']екотан[']е,
и[']ты['] ш[']велики['] р[']ча['] м[']в[']лен[']е.

велер[']ч[']ивш[']и, многом[']в[']н['], и[']ты[']
п[']летка.

вра[']д[']ю в[']пра[']ды, в[']рог[']ю не-
с[']л[']ш[']е.

вѣс[']хлащаю, в[']стаг[']аю, застановляю.

вѣс[']хлащеніе, в[']стаган[']е.

вѣстлаплаю, ш[']пинаю, выв[']ртаю.

вѣстлапленіе, выв[']ртан[']е ш[']тогне[']е.

в[']н['], за[']жды.

вѣдр[']же['], в[']ц[']к[']пл['], в[']т[']к[']н['].

воз[']та['], вѣ[']ница.

возор['], тв[']р[']к['] позр[']н[']е.

всѣс[']жеженіе, в[']ф[']ра ц[']кло спал[']ю-
чалса.

вѣскликновеніе выкрыкан[']е.

вѣскликаю, выкрыкаю.

вѣзываю, закликаю.

востволіе вѣлк[']е вѣст['], базановец['].

(8б) вѣсп['], наза['].

вни[']аю, зроз[']м[']ваю.

вни[']аніе, зроз[']м[']ван[']е.

внемляю, зроз[']м[']ваю.

вѣ[']раст[']аю, в[']рост[']аю.

вѣ[']раст['], в[']ро['].

в[']ла, ш[']ла.

ва[']ю, р[']ю, рѣж['], выд[']в[']ю.

ва[']тель, тот['] котор[']и рѣж['] печ[']-
ти, и['] бол.

враз[']мляю, напоминаю. в[']роз[']м[']-
ляю.

вѣдр[']жаю, в[']тыкаю, в[']гор[']ж[']ю.

в[']сма, в[']ж['].

водеслѣненъ гробъ водою послѣнънѣнъ
гробъ.

въдрѣжаніе, въдер'жайвость, встре-
межайвоот.

всѣчески, вшелѣки спосово.

воисти^{нѣ}, заправды.

въражаю, спыхаю спротивляюся.

въраженіе, спыханье. (9а) спроти-
ле^ннѣ.

въдвижаю, по^ддвигаю взношѣ.

въдвиженіе, по^ддвиженіе, вноше^не.

вънесеніе, вънесе^не.

время, часть.

время^ны, дочасный.

врѣтка, рѣра.

врѣчаю, порѣчаю.

врѣченіе, вданіе, порѣче^не пода^не.

власть, влад^на.

властел'ствую, владѣю маю.

владычество, владѣство.

владычествую, влад^на.

владка, владѣ.

властелин, владѣца, владѣ.

вляюся, хвѣю.

варяю, чекяю.

пре^дваряю, чекяю, о^дпережаяю.

вкл'неніе, нава^нность.

въплоченіе, вт'клѣнѣ, чловѣчества
прінатье.

въчловеченіе, (9б) о^дчловѣченѣ.

всѣчески, доща^нкѣ.

варяю, ѡждаю.

Г

Гаж'деніе, зорече^не, поган'бенѣе то^е
значи^т шдѣ ѡхлѣненіе.

гананіе, зага^нка, трѣ^нное ѡ хитрое
пытанѣ.

гаданіе, ро^ммова гада^не,

зага^нка.

гал'но, гол'нѣ.

гѣсли, ар'фа лю^тнѣ, скрипца.

гль, мѡва.

глю, мѡваю.

глаголаніе, мовленѣе.

градѣ, ѡдѣ.

гощеніе, ѣчта.

го^рдыня, пыха гор'дость.

го^рды, пыш'ны.

го^рджо, пышно^о.

гол'емо, великогол'кмы, велики^н.

го^ртань, го^рло.

го^ртановѣсе, го^рла вѣ^ршенѣе, ко-
хл'еса в'роскошны^х потрава^х.

(10а) ѣсть стра^нт ѡбы лѣкоты
всѣ ѡдати хо^ттроха, ѡ по^лыми
по^травами в'зго^ржати.

глас^н, подра^жне^не.

гласлю^о, прохѡжьюся, прои^жджаю^о,
подра^жнѡю^о ѡ цвѣчса. бы^т,
глас^н, кдѣ.

ѡ ѡзы^нде ісаакъ поглѡмѣтисѣ на-
поле квѣчерѣ, ѡвышо^н ісаакъ про-
хѡдитисѣ на поле подѣвѣчерѣ.

ѡ^на. рѣнѣ. поглѣмлюся въ заповѣдѣхъ
твоихъ, поглѣмляюся въ чѣдеск^х

горестѣ, го^ркость. [ткѡн^н.

газо^флѣкѣ, съсѣдохрани^нница.

гнѣшаюся, бри^жвса.

гѣ. панъ.

госпо^дствую, панью.

госпо^дствѡ, па^нство.

гонѣнѣ, пренаслѣдованѣ.

гонѣтель, пренаслѣдовѣца.

(10б) гнѣель, стрѣта, погнѣкѣ.

грань, о^дго^н, часть, штѣка.

краегранѣсе, почѣтокъ стиха, ѡл'во
строки.

Д

Дѣ ѡдѣт, нехѣй вытѣкъ было.

дѣ ѡдѣт, нехѣ ѡдѣтѣ.

дар^о, подарѡ.

дѣсница, правѣца.

закон'ни^х, перестр'їгаючи права, чер' нець.

зефиръ, в'ѣтръ в'дм'ч'нй, шполс'на в'кючий.

зоб'мнй, злого ро'св'кс ч'к'к.

золь, залй.

зополд'ч'нйе, нещ'астье.

зополд'чаю, нещ'аст'їмисл.

з'кнйца, з'к'ка. чолов'кчок'к.

з'ра, зор' св'к'лость.

I

їже, кото(р)й.

(146)

II

їво, авов'км'к.

їго, їр'км'д.

їзв'їт'їе, х'їтрос'ть, ш'т'ска.

їзв'їт'їе слух'їе, ш'т'с'ное мовле'їе, х'їтрос'ть в'м'к'к.

їзв'к'т, довод'к.

їзв'к'тован'їе, доводш' чин'нйе до-вож'нйе.

їзв'к'ство, п'вност'к.

їзв'к'ст'нй, п'в'нй.

їзв'к'ств'їю, б'пек'н'їю.

їзв'к'ств'їан'їе, б'пек'н'їе.

їзв'к'ст'нш, п'в'нйе, доп'в'на.

їз'в'л'їю, р'їю, в'р'к'з'їю.

їз'в'л'н'їе, в'р'к'зова'їе, в'р'йт'ї.

їз'л'ц'ство, в'в'ор'ност'к.

їз'л'ц'нй, в'в'ор'нй.

їскв'ш'н'їе, досв'к'ч'нйе пробл. пок'ска.

їскв'ш'їю, досв'к'ч'їю проб'їю.

їскв'ство, б'ум'к'тност' св'к'домо'т'к.

(15а) їскв'снй, б'ч'нй, св'к'домй.

їст'в'к'н'к, в'л'нтй вол'в'н'к.

їст'в'к'їю, в'л'н'їю.

їст'в'к'н'їе, в'л'н'їе.

їст'в'їю, п'т'їю.

їст'в'їан'їе, п'т'їе.

їсх'од'їще ко'н'ое, в'х'ож'нйе в'д'к'т'ч'нйе вод'ї.

їзм'к'на р'їз'к, п'ра ш'т'к.

їг'ем'н'к, в'ож'к, ст'арост'к.

їзв'ер'г'к, д'їт'ї м'ртв'н'арож'н'ое.

їстр'ас'їю, кар'ї, в'ет'їю, п'л'ч'ї.

їж'д'н'їю, в'д'їю гр'ш'к' нак'л'д'їю.

їжд'н'їе, в'д'їт'їе. їног'д'ї, м'к'ч'к.

їс'їл' г'к' л'а.

їск'он'ї, насам'к' поч'т'к' споч'т'к'.

їк'он'а, ш'в'раз'к.

їз'с'ак'їю, в'с'ух'їю.

їзр'м'н'к, в'в'ор'н'їе ш'соб'л'їе.

їстрош'їю, в'д'їю гр'ш'к', р'оспо-р'ш'їю.

(15б) їг'от'к, м'ж'дж'к'р'к.

їст'н'нй, ст'оч'нй, ст'ер'тй нап'ор'к'к.

їст'н'їа, пр'їд'а.

їст'н'ств'їю, пр'їд'ш' м'ов'їю.

K

ка'с'їа, з'к'л'к' н'їд'к'ое бл'г'об'ух'н'їе-н'ое.

кас'їюс'л, д'от'к'їюс'л.

кас'їн'їе, д'от'к'їе.

кас'їт'їе, св'н'їе.

кар'к'н'к, р'ак'к.

к'їч'ество, їк'от'.

к'їй, кот'орй.

кл'є'р'к'т'к, тов'їр'ш'к.

кл'їч'к, кр'їк'к, г'їк'к, в'ер'ск'к.

крат'їр'т, ч'їш'а.

к'рамол'д, ро'р'х'к, ковал'їство, х'ї-р'от'к. д'ов'т'к'п'к.

к'рамол'їю, тр'їож'к.

к'озн'ї, скр'їт'ое аз'др'їл'їе ш'ш'к'н'їе.

кл'б'сн'їе, х'р'ом'к.

к'ож'а, ск'ора.

к'ол'їч'ество, ко'к'от'.

(16а) к'ож'до, к'ож'дй.

к'он'б'к, кот'єл'к.

кошѣство, жарѣтъ.
 кошѣствѣю, жарѣтъю.
 кошѣтникъ, блѣзень, жартовливый.
 котора, свѣръ.
 кѣшинъ, зедъ.
 котомъ, южболше.
 косню, забавляюса, нерылау ндѣ,
 албо нерылау што справѣю.
 косненіе, забавляенье.
 ключаюса, трафляюса.
 кохкаю, поживаю.
 кѣми, бохванъ.
 ковъ, патъ, зрада.
 кидар, киверъ, кохпакъ, тѣрѣцкій.
 кидар, клоѣскъ. киверъ.
 кидаръ шиданъ киверъ вѣс'соновъ,
 стѣненького полотна.
 селеніе кидарское, дох татарскій.
 їже ест сѣгбѣтъ, единоклесниці,
 дѣрѣгѣ вземліи ископанъ.
 киченіе, надѣсто.
 (166) кароликъ погрѣцкъ, съборны.
 полатинк ѣнѣверъсали. Тоест
 кароликъ, которы семіи все-
 ленскими съборами дѣтве-
 женю вѣрѣ дѣржитъ.

Л

Лавнѣ, вѣтъ, брѣханье.
 лаю, вѣю брѣшѣ.
 лажте, брѣха.
 лѣсть, зрада.
 лѣненіе, зрада, зрадысправа.
 лѣстивы, зрадливы.
 лѣстець, волоцюга, тѣла, зраца.
 лѣшѣ, зраджю.
 ласкаю, похлѣбѣю.
 ласканіе, похлѣбованье похлѣб'ство.
 ласкатель, похлѣбѣца.
 ликъ, танецъ.
 ликю, танцѣю.
 ликоствѣю, танецъ справѣю.

ликованіе, танцѣванье.
 ликоствованіе, танцѣванье.
 (17а) ликоствованіе, таца справо-
 ка.
 лицемѣр, ѡблѣченный.
 лицемѣрствѣю, хитлюю ѡблѣчене
 цѣ справѣю.
 лицемѣрїе, хитлѣность, ѡблѣчено.
 лоза, виннаа матица.
 лѣдѣ, дѣрѣ.
 лѣденіе ѡдѣрѣ.
 лю тѣже, лю поважный, чѣсний.
 лонд, колѣно.
 лѣх, мѣрава плацъ порожені травю
 ѡбрѣслы, чѣтверогранны, ѣкъ
 бькаютъ горѣды.
 лѣхвѣа, клѣвы.
 лѣжѣ, цѣкаю.
 лѣзаніе цѣлова.
 лѣстны лѣзатѣ, зрадливы поцѣ-
 лѣва.
 лѣсть, лѣтка.
 лицѣ, ѡсоба.
 лѣшій, лѣшій.
 лѣшѣ, лѣшѣ.
 лѣтъ, пристонъ.
 ланита, лицѣ, чѣлюсть.

М

(176) Мѣсть, поместа.
 мѣстни, поместитель.
 мѣсѣа, поместъ чиню.
 мѣненіе, поместы чиненье.
 мѣв'зость, мѣвѣно брѣк'кость.
 месѣа, хѣ, помазанецъ.
 мѣлотъ ѡвѣчина, скопка ѡвѣча,
 ѣли гѣна.
 ми, покой.
 мированіе, помиренье поина.
 мѣротвореніе, тогѣ свѣта створеніе.
 мѣродежѣцъ, дѣржаца тогѣ свѣта.
 мѣро, масть.

малдѣнецъ, дитѣ, ѿты^ж вѣростокъ.
морѣ, дс^рню.

мощи, сила, мѡцъ нѣакаа, ѿ ты^ж
тѣла стѣхъ называю^тса.

мог^тство, моц^тство.

мол'ва, гомонъ, гс^х ѿ мѡвы лю^д-
скои, ѡкри^х ѿты^ж трѡга.

(18а) мотыло, лѣно.

мол'ваю, гомоню гсчѣ.

мнѣ, фснѣтк.

мрѣ, мѡрокъ.

мрѣннѣ, морѡннѣ, те^нннѣ.

мѣла, вапнѡ.

матѣ^ж, замсчѣе трѡга.

матѣже^ж, трѣвѡжачѣй съвою.

матѣса, трѡжѣса.

матѣ^жни^ж, в^стѡб'ни^ж, спрѣ^вца трѡги.

матѣнѣ трѡга.

митра. епископ'скаа корона ѿ ты^ж
чепѣцъ.

ма^храма, ма^хеа^р, колѣдра, дльво
прости^рало.

манѣе, покива^е.

ма^ннѣ, ѿ пома^ннѣ, то^ж.

м^сдрѡванѣе, вырѡзм'ква^е.

м^сх^рствѣсѡ. зрѡзм'кваю.

мн'кнѣ мн'кма^е.

мечтанѣе, приви^дѣнѣе.

мѣ^таюса, приви^жсѡса.

мѣ^лю, забав'лаю^с.

мѣ^лѣнѣе, забав'(18б)лѣнѣе замѣш'ка^е.

митропѡліа, голов'н'к'ше м'ксто
в'ѣко^ж пов'ѣтк.

митрополитъ, стар'шнѣ на^теп^спы.

м^врта, м^врсина, дѣрево ѣстк вев'ло-
ше^ж которѡго ѡгоды ба^рзо сма^ч-
ны сѣтк ѿти^сн^ст^зни^ж винѡ.

мѣ^чка, медвѣдица. амо^с. гла^в ѣ.

мѣ^лк, вапнѡ ѿ ты^ж крѣйда.

Н

Наваждѣю, вѣаджѣю.

наваждѣнѣе, вѣаджѣнѣе.

наказѣю, карѣ, на^счѣю на^спомнѣю.

наказѣнѣе, карѣ^е на^ска, на^счѣнѣе
на^спомнѣнѣе.

нава^чни^ж, вѣа^чца.

наказѣте^ж, карѣ^чѣй, на^счѣте^ж, на-
с^спомнѣтель.

небѡ, абѡв'к^ж нѣ.

негодѣю, за^вле маю.

(19а) негодѡванѣе, за^вле ма^е.

негодѡватѣ^ж, за^вле ма^чѣй.

небреѣс, не^вбаю.

небрежѣнѣе, не^вба^лость.

небре^жни^ж, небрегѣ, не^вба^лмѣ не^члю^д.

нав'к^т, зра^да, по^чствѡпкѡ.

нав'ктованѣе, зра^джа^е.

нав'ктѣю, зра^джаю.

нав'ктни^ж, н^шр'ктѣтель всѣкогѡ
по^чствѡпкѣ.

на^ла^цаю, на^ла^гаю.

на^ла^цанѣе, на^ла^ганѣе.

на^ла^цѣтель, на^ла^га^чѣй.

нед^с, хорѡба.

нед^сѣю, хорѡбю.

нед^сговѣнѣе, хорѡванѣе.

нед^сжннѣ, хорѡмѣ хорѡб^чѣй.

непцѣю, мнѣмаю.

непцѣванѣе, мнѣма^е, ѿнесѣшное
вымовлѣ^е.

непцѣватѣ^ж, мнѣма^чѣй.

недѡзм'кваюса, (19б) здѡзм'кваюса,
в^ст^плаю.

недѡзм'кнѣе, вѡн^тплѣнѣе.

нестрѣнѣе, ро^рс^ж.

нечѣстѣе, не^вко^жно^ст непоко^жность. бе-
зѣцность за^каманѣлость срѣца.

нечѣстнѣ^ж ѣстк н^ж ба приснѡсѣнна-
го, ѡко нѣсѣца помышлѣ^т.

насы^цаю, на^ко^рмляю, тѣчѣ.

насы^цѣнѣе, на^ко^рмлѣ^е, тѣчѣнѣе.

напѣтїе, причина, поспѣра, кури^а
 Герсалинскій г^а ї.
 наслѣждію, ѡдѣдичію.
 наслѣдіе, ѡдѣдиче^е, спадок.
 наслѣдникъ, дѣди^а.
 невѣстникъ, чертогъ, палатъ.
 нѣжда, кгда^атъ примѣшеніе.
 нѣждѣ понѣждію, кгда^ачс, примѣ-
 шаю.
 нѣдро. пазуха.
 нѣю, ѡунываю. нѣдкію.
 нѣрице, спѣскѣ домо^а, їамка.
 неаск^а, погрѣск (20а) пелека^а, пта^а
 їсть в'егу^атъ, подо^бнї бѣсю-
 лови, котѡрїй вѣстїни ра^а
 мѣшкати, котѡромѣ змїи кѣро-
 гшю^а, идѣти егѡ ѡумѣщваліють,
 а о^а прилетѣвши клюѣтса впер^си
 скої ѡкро^а испѣцаѣт нани^а, їта^а
 ѡживають.
 Нрїстѡтѣ мѡвн^а кнїга^а гдѣ ѡ жи-
 ко^аны^а пишѣт, трѡй рѡ^а пеле-
 канскїй, їдиннѣ высѡкѡ, дрѡгїн
 сере^ане. трѣтїи ни^акѡ лѣтають.
 неглїи, залѣ^авѣ дѣй.
 нѣмошъ, хорѡба недѣжость.
 немоществїю, немѡгѣ, хорѡю.
 немощнїи, немощнїи.
 нен^арече^анїи, невымѡвнїи.
 непостижїмїи, недостїг^аннїи.
 неѡсажїмїи, неѡг^ар^аннїи.
 неприкосновѣннїи, недо^акнѣннїи.
 неисчетѣмїи, не(20б)злїченнїи.
 непостоѡннїи, нестѡлнїи їты^а то^а
 проти^а котѡрого нѣктѡнемо-
 жѣтъ стоѡти.
 непрелѣстнїи, котѡрїй недѡстъ са
 зрѡдїти.
 нелѣстнїи, незрадлївїи.
 нетлѣнїе, незѡсѡва^а.
 нетлѣннїи, неспѣючїиса.

ношное поприце, дѡлгость часа
 ночкѡго.
 нѣкїи, нѣкто, нѣкотѡрїй їки^о.
 недѡстѡйный, негѡ^аннїи.
 неѡнедѡстоївнїи, котѡрїй неѡчїннїи^а
 негѡ^аннїи^а дѣ ѡчїннїи^а гѡ^аннїи^а.
 нѣсть, нѣмѡшъ.
 непрекорїмнїи, незкѡл^аченнїи, котѡро-
 го нѣктѡ звѡл^ачїти неможе^т ї
 перемѡчї.
 насѣцннїи, то^а котѡрїй тои^а їстїо-
 сти їсть.

(21а)

0

ѡбавію, заклинію ѡуждїлї гѡдїнѣ.
 ѡбаванїе, заклинанїе.
 ѡбавннїи, ѡбавате^а, заклиначъ.
 ѡбїлїе, достѡто^а.
 ѡбоудѣ, набѣк^а стѡронѣ.
 ѡбо^апѡлѣ, ната^атѡ^а стѡронѣ, їлї
 зта^атѡн стѡроннїи.
 ѡрѣжіе, брѡнъ, збрѡ.
 ѡрѣжннїи. ге^арцн^а. кѡ^арн^а їерсалинскїи^а
 вгла^а, її.
 ѡрѣжіе, брѡнъ.
 ѡско^адѣ. клѣпец^а сокїра, котѡрою
 мѣларѣ камк^ае ѡтѣсшють.
 ѡвѣкшекаюса, їднїюса, пѣ^анннн^а
 бѡвїю.
 ѡвѣкшекаю, ѡпѣ^анїю.
 ѡвѣкшеванїе, ѡпѣ^ане^а.
 ѡупотребаю, ѡживію.
 ѡупотреблѣнїе, ѡживанїе. сѣти їсть
 ѡупотреблѣнїе, тѡгты зѡ^а чн-
 нїти.
 (21б) ѡупра^анїе, зѡкѡ^ака.
 ѡнѡгрѣ, дїкїи ѡсѣлѣ, лѣснїи.
 ѡнокѣртѡ^арѣ, зѡкѣ^а нѣжкїи^о, ѡголо-
 внї їкѣ члѣкѣ, а ѡно^а їкѣ
 ѡсе^а, послове^аскѣ кнѡврасѣ.
 ѡрѣвѣ, стѡднннн^а, їзекнн^а, глѡвѣ ї.

юса припоминаю, ро^омоваляю
 пѣта^е чиню ѿ ѿповѣ^к ѿдѣр'
 жсю.
 преторѣ, рѣтшѣ до^о сѣдовѣ.
 препрѣда, по^рфѣра. по^рфѣра ѣсть
 жо^овѣ, ѿлео рѣва котѣраж з'сѣ-
 бе пѣцаѣ^т, ш^рла^тнѣм' тѣ ѣсть
 вагрѣвѣм' по^т котѣрого зевираю^т
 наша^рла^тнѣю ф^арѣс, ѿтыса зо-
 ве^т ш^арла^т. ѿс^снѣм з'ша^рла^тс,
 ѿс^снѣм вагрѣвѣи ф^арѣвы.
 по^рфѣра ло^онаа, стѣлстки сѣ^нна.
 протѣрѣ, не^дч'тѣве берѣс, кѣкѣри^н ѿ
 за^т рѣч.
 приповѣданіе, припомина^е, ѿповѣ-
 даніе.
 ѿліа прѣрѣкѣ, гѣ прѣрѣки твоѣ и^о-
 бѣша ѿвѣста^а а^о ѿдѣнѣ, тѣс^т ѿліа
 (24а) прѣрѣкѣ, ѿповѣдаѣ^т, ѿ дѣ-
 ска^ржаѣ^тса бѣгови натѣраны.
 поглѣщеніе, поже^ртѣа про^окнѣнѣ.
 прижитіе, прирѣдо^о, пото^оство.
 препѣдѣвѣ, стѣблѣнѣсть ре^ннѣсть
 ѿблѣговѣ^кство ѿбѣз^к.
 прѣгло, силѣ, і^ов^о, глава, ѿі.
 пѣро, житѣ.
 пѣра, тѣйстра.
 прѣсло, мѣката толѣкнѣ.
 прѣм, спѣрѣ.
 прѣ^оде дѣже, пѣ^рше ѣжѣ.
 парѣнѣ, лѣкта^е.
 пѣ^рханѣ, пѣ^рца^е.
 площѣда, за^оло^о.
 пѣкѣсть перѣшкѣда.
 пакоцѣс, перѣш^кажѣю.
 пѣкѣстникѣ, перѣшкѣ^оца.
 прѣзи, кѣники.
 прѣжѣ, ве^ршкѣ дѣреванкѣи пѣча,
 ѿты^о кѣники.
 пѣпа, тѣто ѿтѣцѣ.
 пѣкѣю вѣпо^о берѣс пѣлѣн'(24б)дрѣю.

пѣкѣнѣтель по^оло^о верѣчѣ.
 пѣкѣнѣнѣ, не^овѣнѣ вѣпо^олѣнѣк вѣзѣтѣ.
 по^одѣвѣгѣ, шѣр^мѣ^рство, бѣтѣва, вѣ^ака
 закѣтѣрѣсѣю платѣ^т, чѣнѣное ста-
 ранѣе.
 по^одѣвѣзѣюса, шѣр^мѣ^рскѣю шѣтѣс^к
 по^окѣзѣю.
 по^о(г)вѣгопѣло^онѣнѣ, ро^осѣжаючѣ
 вѣ^ткѣ. ѿсѣ^т по^одѣвѣги дѣхѣ^онѣнѣ.
 прѣвѣолѣнѣе, зѣз'воле^е до^орѣва во^ола.
 послѣдѣваніе, за^кнѣхоже^е, ѿты^о
 спѣсѣвѣ.
 порѣкѣ, по^одѣзрѣ^е.
 порѣченѣ, по^одѣзрѣнѣнѣ, ма^ксѣла^с ма-
 ючѣй.
 прѣ^ада, справѣд'лѣнѣсть.
 прѣвѣде^н, справѣд'лѣнѣм'. прѣвѣ^ннѣ.
 прѣцаю, за^грѣжѣю. за^прѣцаю,
 за^казѣю.
 прѣценіе, за^ка^о, за^грѣженіе.
 прилѣжѣс, пѣ^ннѣю.
 прилѣжаніе, пѣ^ннѣность.
 прилѣ^о спѣ^ннѣностью.
 понѣ^одѣю, примѣшѣю.
 (25б) понѣжѣденіе, примѣшѣнѣнѣ.
 прѣчѣй, дрѣгѣй пото^о, ѿнѣшѣй пото^о,
 дѣлѣкѣй.
 прѣчѣе^о, ѿдѣлѣкѣй ѿбѣл'шѣ, ѿнѣшѣе
 пото^о.
 по^оѣѣда, зѣйтѣ^оство.
 по^овѣ^одѣю, зѣйтѣжѣю, зѣлѣ^чсѣю.
 по^овѣ^онѣнѣ, зѣйтѣ^оца, рѣцѣрѣ.
 прѣ^ррѣчѣе, прѣвѣдѣнѣе, кѣкѣглѣр'ство,
 ѿмѣна.
 прѣзѣрѣнѣнѣ, кѣкѣглѣр'скѣй.
 прѣзо^р, прѣвѣде^не кѣс^т.
 Р
 рѣпо^т, нарѣкѣ^е. і^ова^н, ѣв^т. за^т. кѣ-
 рѣпѣнѣе, нарѣкѣнѣе.
 рѣпѣс нарѣкѣю.
 рѣкѣю, волокѣс шѣрѣпаю, пѣхѣю.

р'к'аніє, йлй р'к'ніє, шап'паньє попы-
х'аньє.
ре^т, р'ета, йлй р'ота, спо^р проти^ле-
ньє, присага. сл'ов'ное працова^нє.
роч'са, приса: спираюса, вымо^ла-
юса, вож'са.
р'еніє, м'ілова^нє.
(25б) ревнов'аніє, т'о^нє.
ревн'ію, м'іл'ію.
ревн'итель, м'ілосник^к.
р'евно^{ст}, зн'авности м'іло^{ст}.
р'а^кка, т'р'сна гр'о^б.
рак'а, т'к^і.
ра^нствіє ро^вность.
ра^нств'ію, ро^вн'н'ї їстем'ъ.
ра^нногла'сіє, нег'ода, р'оз'ность.
рач'еніє, зе^воле^нє.
р'а^нна, їсть д'ерево н'к'а^кое^с к'сде-
ра^кое іагоды р'одач'є.
ра^тк'а, войн'а.
рат'ію, в'д'н'с точ'с, йногды о^ужив'а-
є^тса, поевн'аю. іа^к о^узлато^с-
стаго вма^ргарит'к' в' ї сл'ов'ї,
в' їор'к'.
ратов'аніє, проти^ле^нє, воев'аньє.
ров'еник^к, р'ов'к' ст'с^кн'а.
ра^б, нево^сник^к.
ракот'а, нево^л.
раб'ій сл'аж'є^сн'н'ї, нево^лнич'ій.
поракощ'аю, знево^лаю.
разар'аю, ро^см'к'т'с'ю.
разор'еніє, ро^см'к'това^нє (26а) п'с'о-
ваньє.
разор'итель, ск'л'а^нца, п'с'юч'ій.
р'іа'аю, х'ліпаю.
р'іа'аніє, х'ліпа^нє.
р'с'гаюса, ш'ідж'с, н'аг'раваю.
р'с'ганіє, найг'рава^нє ш'ида^рство.
р'с'г'ате^н, ш'ида^р.
реч'еніє, мо^лєньє, сло^вко.
ра^до^р, розо^вр'аньє.

распра, незг'ода ро^ст'ы^рк'к'.
рыза, ш'ата.
р'к'ш'с, ра^др'к'ш'аю, ро^сва^сю.
р'к'ш'еніє ра^рк'ш'еніє, ро^сва^зова^нє.
р'к'ш'ите^н, ра^др'к'ш'ите^н, ро^сва^зс'юч'ій,
ш'п'с'аюч'ї.
ри^станіє, вык'к'га^нє, выт'к'ка^нє, га^р-
цова^нє.
ри^стаю с'кр'ист'аю^с, зв'к'гаюса, выт'к'
к'аюса, нак'с'п'с'с'хож'са.
р'скомы^к, р'с'ч'н'н'к'.
раск'о^л, ро^ср'с'с', ш'щеп'енство.
р'ек'ло, сл'ово, в'к'р'ш'ї.

G

Г'та^нна, к'геле^тка зван'н'ъ.
(26б) с'нд'ш'н'ъ, стон'к'ого поло^тна
прости^рало д'леко ра^нт'с'с'. д'ла-
того та^к на^ввано же на^пев'к'
вм'к'ст'к' Г'ідон'к' поч'ато т'о^е
р'об'їти.
с'ур'т'ъ, на^мори м'к'с'це, не^ве^пе^нное.
сп'їра, мно^сство р'ота, л'ю^с велик'ї'
во^сн'н'ї'.
стра^сть, те^рп'к'л'н'є (! те^рп'л'к'н'є).
стра^сть, взр'с'ш'є^нє, їф'є^нт'ъ.
стра^сть, в'к'д'а.
стра^сть, о^уп'адо^с.
ск'їн'а, с'к'н'ь, т'аш'ъ на^мк'т'ъ.
с'д'ар'ъ, х'с'с'тка, ф'ацел'н'к'к', йт'м'
по^св'їка.
с'к'ч'їво, в'ар'та, топ'ор'ъ.
с'к'т'с'ю, см'с'ч'с', жал'с'ю, плач'с'.
с'к'тов'аніє, плач'ъ, жал'овы ш'право-
ваньє.
свер'к'п'н'ї, д'їк'ї'.
с'ата, м'к'р'ка.
свер'к'п'їє, д'їко^{ст}.
свер'к'п'ство, д'їч'ъ.
свер'к'п'ств'ію, йсвер'к'п'к'їю, д'їчаю,
сап'ог'ъ, б'от'ъ.
(27а) стр'їите^н, ра^нца поправ'с'юч'ій.

строю поправляю, пристосовую.
 строєніє, поправованье, порѣдо^к
 направованье.
 стрѣй, поправа, направа, порѣдо^к.
 санъдѣлѣ, черевѣки.
 срамъ, сѣромъ.
 скранъ, полѣчокъ.
 сква^жна, цѣканна.
 селеніє, мѣшкѣканье.
 сме^рчъ, фѣрѣтѣна.
 сме^рщъ. бѣоло^к котѣры знеба спѣ-
 сти^вшина вѣдѣ змѣра смо^жче^т
 нѣсли корабель навѣгнетъ натѣе
 мѣ^жце, тѣ нѣ корабель злю^жми
 по^вкетъ, апотѣмъ пѣсти^т иро-
 зѣбѣтъ корабль
 смиреномѣдріє, поко^рна мѣдро^{ст}.
 смирен^номѣдрі^и, поко^рнон мѣдро-
 сти.
 смирен^номѣдрѣствію, спокѣрою
 мѣдрію.
 со^жни^к, ста^рши^и на^к стѣмъ.
 со^бца, цѣцѣка.
 (276) свѣ^жтъ, рада, порѣда.
 свѣ^жтѣю, радѣж.
 свѣ^жтованіє, порѣдженье.
 скѣзѣк, скѣзѣ.
 сно^ха, нѣвѣстѣка.
 сѣпе^рни^к, спор^ни^и, проти^вни^к котѣ-
 ры^иса спира^т, итага^ттъ.
 свѣ^жнь крѣмѣ вѣ.
 скѣде^жни^к го^жча^р.
 сѣ^жмо, сюды.
 см^лрна, ієсть нѣ^жа^ккоє^о дѣрево вѣра^вин,
 з^котѣрого запаш^ни^и со^бкъ те-
 чѣтъ стѣкѣти называемы.
 смѣ^ттъ, вѣ^рхнее вѣ^дкнѣе, а^лво пла^жта.
 спѣ^дъ, ра^ж іакіи быва^т навѣсѣдѣ.
 стрѣ^жтѣніє, зострѣченье.
 сра^жію, стрѣ^жію.
 стрѣ^жіатѣ^ж, зострѣчаючіи.

стажаніє, навѣтъ мѣ^тность.
 стажаю, навѣкаю, достаю.
 стажатѣль, навѣкаючі.
 сла^жка, ско^рчена^л (28а) го^вѣта^л.
 свѣ^ждѣтельство, свѣ^ждѣцѣство.
 свѣ^ждѣтельство^ю, свѣ^жчѣ.
 свѣ^ждѣтель, свѣ^ждокъ.
 сѣкѣщеніє, заколѣченье за^фрасѣканіє.
 сѣкѣщен^ни^и, заколѣчен^ни^и, за^фра-
 сѣван^ни^и.
 сла^до^{ст}, соло^жко^{ст}.
 сла^жко^{ст}, корѣ^жн^ни^и дороги рѣ^жчѣ.
 сѣ^жн^ни^и ко^нь, и^ни^и ко^нь вѣ^рхо^ж
 вѣ^рхо^жн^ни^и. цр^о, кни^г. гла^ва. і кол-
 лесни^ни^и ко^нь, во^ни^к, возѣв^ни^и.
 сѣ^жгладію, шпѣ^жкѣю, назра^дѣ пере-
 смѣ^жтѣю.
 сѣ^жгладаніє, шпѣ^жкованье.
 сѣ^жгладатѣ^л, шпѣ^жкѣ.
 синѣта, сініи ідѣвѣ.
 смѣ^жіюса, трѣ^жжѣса.
 смѣ^жієніє, трѣ^жженѣ. трѣ^жга.
 смѣ^жіа^л, смѣ^жієнни^к, трѣ^жжачи.
 смѣ^жію, трѣ^жжѣ.
 сѣ^жпрѣ^жтъ, пара.
 (28б) скі^жмѣ^ж. лѣ^жк^ж молодѣ.
 скі^жмѣ^жни, дѣ^жти лѣ^жвѣ, лѣ^жвѣ^жта.
 сѣ^жщество, и^жстѣ^жность. сѣ^жнарѣчѣса
 ѡ^же^ж же сѣ^жтъ.
 слѣ^жчай тра^жѣно^ж притра^жлѣ^же, примѣ^ж.
 слѣ^жнь, тѣ^ж.
 слѣ^жнн^и, тѣ^жнн^и вѣ^жнн^и вѣ^ждѣчѣи.
 стѣ^жвліє, солѣма.
 сві^жто^ж, цидѣла.
 смѣ^жрѣніє, про^жмыслѣ, спра^жва.
 сѣ^жпѣста^ж, спрѣ^жтѣни^к, вѣ^жрогѣ.
 со^жвѣ^жстѣ, сѣ^жмнѣ^же.
 свѣ^жкѣтъ, вѣ^ждѣлѣ.
 со^жлъ, сѣ^жшѣ, дрѣ^жкѣ.
 стѣ^жжаю, ѡ^жзѣлаю, ѡ^ждрѣ^жчаю, за-
 смѣ^жчаю.

са^т ѿ со^т коро^п то^д їсть чирво-
ны^х золоты^х фла^цц^с(306)ки^х,
великій тала^ттъ, ма^тт всо^бѣ^к ѿ
ф^бнт^в.

тма, млишн^к.

тма, те^ность.

то^ржище, рино^к, то^рг^к.

то^ржество, іар^ммарок^к.

тажате^нник^к, робо^тник^к.

а, таче, длато^т. оу іван^к іжа^рск^к
вшестодне^нци, впер^вой главѣ.

таче рече с^ттворе^но їсть нево, да-
са іавн^ттъ, іако х^сда честь їсть
в^ттвари.

Ѣ, таче, та^же ты^ж. вто^же слов^к,
іако, таче ів^кд^с в^мл^ь по-
слшай.

і, таче, пото^м, а^бото^ж, та^же вто^ж
слов^к, не^рв^ке ко гл^ем таче д^ке^м.

тенет^д, с^ктъ.

тв^лъ, саг^дд^к.

тр^бскоть, посполите вс^ак^ю трав^д
м^сдр^цѣ называю^т, а^нног^м
выклад^ает^са подоро^жни^к, із^ы-
чо^к ба^ка.

Ф

Фіа^ла, каціа. нак^шта^ттъ чаш^к,
а^лво к^ска, с^діна до каджен^м.

філософіа, м^сдрость, любленіе м^сд-
рости.

філософ^ь, м^сдр^м кох^аюч^нс^а в^мс^д-
рости.

Х

х^с, месіа, помазанец^ь.

храню, стере^гс.

храните^а, сторо^ж к^стос^ь.

храненіе, стереже^е, пересторога.

хран^нница, комора, спиж^ана

х^то^н, кош^бла.

храм^ь, дом^ь.

храмина, дом^ь домок^ь.

х^лквина, домо^к дом^ище.

х^ищ^нник^ь, драп^кж^ьца.

х^ищеніе, шар^панина, драп^кж^ство.

храбр^ь, м^сж^ны^дж^н.

храбрость, мо^жность, д^сжость.

(316) х^сдожество, ремес^л.

х^итро^{ст}, ремес^л.

хотеніе, х^отъ.

х^сл^д, га^нба бл^юн^кр^ьство.

х^сл^ю, г^аню, бл^юню.

х^сленіе, пога^нбен^е, бл^юне^е.

х^сл^ник^ь, бл^юн^кр^ьца.

х^лс^га, о^лица.

х^одотай, посре^нник^ь, ідна^т. іако да-
маски^п пийс^т в^ох^к, х^одотай Ѣс
іч^лк^м вы^{ст} х^е б^же. кот^оры^н о^с
збогом^ь ідин^ь ра^з нав^кки по-
ідна^т а^нн^к направ^ици ба^шца
с^кди^т в^ск^х поклан^аем^ы ісла-
вим^ы с^ьв^це^м і ст^м д^хо^м.

х^одотайств^ю, іднаю справ^ю.

Ц

Ц^оригаю, выригаю.

Ц^ориганіе, выриган^е.

Ц^ориновеніе, Ц^отр^счен^е.

Ц^орицаю, (32а) Ц^отр^сч^ю, в^сд.

Ц^орин^с, Ц^отр^сч^с Ц^отоп^хн^с, Ц^отр^сс^с.

Ц^оринове^п приклони^тс^а п^асти, Ц^отр^с-
че^п вы^пши малом^ь несп^ал^ь.

ц^оплазив^ы, х^итл^ан^ы.

ц^опла^ство, х^итл^ан^ство.

ц^оск^сно, недоста^тком^ь.

ц^ослшаніе, ц^ог^сре^ство.

ц^овр^ктаю, на^дс.

ц^овр^ктеніе, на^ден^е.

ц^овр^аца, на^ден^ы.

ц^овн^сд^с, шк^од^ж кри^вд^ж.

ц^ов^ида, к^ри^да, о^ушкоже^не.

ц^ов^ид^не, о^укр^пж^ан^е.

юро̀ствѣію, дѣрꙗꙗ блꙗꙗнꙗію.
 юро̀ство глаго̀ство блꙗзѣнꙗство.
 юнотꙗ, молодотꙗ.
 юнотꙗка, молодица.

И

И́дѣ, и́дѣ.
 и́дѣ и́дѣо стꙗва.
 и́рѣ, се́рдѣи́тъи.
 и́ростꙗ, се́рдѣи́тоот запꙗлꙗчи́вость.
 и́ростѣи́къ, се́рдѣи́тъи.
 и́рови́нѣи́, се́рдѣи́тъи.

и́рѣса, запꙗлꙗюꙗ гнꙗквом, се́рдѣи́то.
 и́зѣа, рꙗна, покитꙗе, пораже́е, и́къ
 и́товꙗкъ і́сть пи́сано.
 и́ко, и́къ, и́ковꙗкъ.

Ө

Өꙗꙗи́къ, кади́ло.

У

Уꙗꙗи́къ, і́тъ зꙗкъꙗ котꙗрое жи́дѣе вꙗмꙗ-
 чꙗючи, вꙗроꙗ покꙗроꙗлеꙗи́къ, и́
 и́чи́цꙗи́къ.

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..

2005

382115

B 2.461

1992

СТУДІЇ І МАТЕРІЯЛИ
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛЬОЛОГІЇ.
II.

ГРАМАТИКА ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ З 1596 Р.

НАПИСАВ

МИХАЙЛО ВОЗНЯК.

У ЛЬВОВІ, 1911.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.